

Mellom saga, myte og landskap

En arkeologisk landskapsanalyse av mulige lokaliteter for slaget
på Stiklestad i 1030 e.Kr.

Are Skarstein Kolberg

Masteravhandling i arkeologi

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Universitetet i Oslo

Høst 2011

Forord

Arbeidet med å skrive masteroppgaven har vært hardt, men også svært givende. Det har tatt meg fra Stiklestad i mine hjemtrakter i Nord-Trøndelag, til Museum Varusschlacht i Karlkriese utenfor Osnabrück i Tyskland, hvor jeg besøkte museet for slaget i Teutoburgerskogen. Det har vært en lærerik prosess hvor jeg har lært å sette pris på verdien av tverrfaglig arbeid. Jeg hadde imidlertid ikke kunnet ha skrevet masteroppgaven uten støtte og hjelp fra en rekke personer og institusjoner. Jeg vil derfor rette en stor takk til samtlige.

Først og fremst ønsker jeg å takke min veileder, førsteamanuensis Per Ditlef Fredriksen ved IAKH. Takk til avdelingsleder Per Steinar Raaen og til konservator Eskil Følstad ved Stiklestad Nasjonale Kultursenter. Takk til Museum Varusschlacht i Karlkriese. Takk til førsteamanuensis Idar Kjølsvik ved Høgskolen i Nord-Trøndelag. Jeg ønsker også å rette en stor takk til venner og familie. Takk til mine kolleger på Rockefeller og Last Train. Takk til Helge Sørheim og Even Bjørdal ved arkeologisk museum i Stavanger. Takk til Vitenskapsmuseet ved NTNU for at jeg fikk tilgang til Topografisk Arkiv. Takk til Dr. Tony Pollard ved Centre of Battlefield Archaeology ved Glasgow University og Dr. Adrian Goldsworthy. Takk til Ellen Alm ved Gunnerusbiblioteket i Trondheim, og til Verdal bibliotek. Takk til Verdal historielag. Takk til Roy Svarliaunet for hjelp med georeferering. Takk til Lars Forseth ved Nord-Trøndelag Fylkeskommune. En stor takk til mine medstudenter Ole-Marius Kildedal, Christian Rodum, Marius Ringsrud og Knut Fossdal Eskeland.

Innhold

Forord.....	iii
Figurliste.....	vi
Kapittel 1: Innledning.....	1
1.1.: Problemstilling	5
1.2.: Oppgavens struktur	5
1.3.: Geografisk avgrensning.....	6
Del 1	8
Teori, metode og gjennomgang av komparativt materiale	8
Kapittel 2: Landskapsanalyse som metodisk og teoretisk tilnærming til slagmarker	9
2.1.: Kildekritikk: skriftlige kilder til samfunn og slag	12
2.2.: Oppsummering: metoder og kilder.....	15
Kapittel 3: Slagmarkslandskapet: taktikk og teknikk	16
Kapittel 4: Forskningshistorie	18
4.1.: Slagmarksarkeologi i Norge.....	19
4.2.: Tidligere undersøkelser på Stiklestad.....	20
4.3.: Komparativt materiale: tidligere påviste slagsteder og metoder	23
4.3.1.: Slaget i Teutoburger-skogen	23
4.3.2.: Slaget ved Stamford Bridge	28
4.3.3.: Slaget ved Hastings	30
4.3.4.: Slaget ved Bosworth Field	33
4.3.5.: Slaget ved Re i 1163.....	36
4.3.6.: Oppsummering	39
Del 2	41
Kasusstudie: Analyse av slaget på Stiklestad.....	41
Kapittel 5: Skriftlige kilder til slaget på Stiklestad og til slagstedet.....	42
5.1.: Hvem, hva, og hvorfor? Om bakgrunnen for slaget, og om de stridende partene	43
5.2.: Slagets forløp.....	45
Kapittel 6: Topografi og landskapsendringer ved Stiklestad.....	50
6.1.: Landskapsanalyse av Stiklestad rundt 1030: Arkeologiske strukturer i landskapet.....	59
6.2.: Mulige adkomstruter for hærene	62
6.2.1.: Var slagstedet tilfeldig? En analyse av maktlandskapet ved Stiklestad	65
6.2.2.: Taktikk og teknikk i slaget på Stiklestad.....	66

Kapittel 7: Tre mulige flater	70
7.1.: Flate 1	72
7.2: Flate 2.....	76
7.3.: Flate 3.....	80
7.4: Mulig forbindelse mellom flatene	82
Kapittel 8: Oppsummering av oppgaven.....	83
8.1.: Konklusjon	84
8.2.: Videre studier	88
Kapittel 9: Litteratur	90
Kapittel 10: Appendiks.....	99
Kart og fotografi.....	102

Forsideillustrasjon: Komposisjon av Erik Werenskiolds trykk av Olav Haraldssons fall i Slaget på Stiklestad i 1030, O. Lyngs kart over Stiklestad fra 1794, og fotografi av Stiklestad kirke sett fra Olavstøtten (foto og komposisjon: forfatteren).

Figurliste

Fig.1: Leirlagsprofil fra undersøkelsene i 2008. Fra Birgisdottir(2009):	side 4
Fig.2: Oversiktskart over de ulike slagstedene som er berørt i oppgaven med tidsangivelse. Illustrasjon laget av forfatteren:	side 7
Fig.3: Figur som viser forholdet mellom synsfelt og topografi. Fra Gansum et al.(1997:14):	side 10
Fig.4: Klüwers kart over slaget ved Rastarkalv. Fra Klüwer(1823):	side 19
Fig.5: Detalj fra O. Lyngs kart over Stiklestad fra 1794. Fra Topografisk Arkiv ved NTNU/Musit:	side 21
Fig.6: Feltene sør og vest for kirken fra undersøkelsene i 2008. Fra Birgisdottir(2009):	side 22
Fig.7: Blykulene ment for romerske slynger, fra Karlkriese. Foto: forfatteren:	side 25
Fig.8: Den berømte masken fra Karlkriese, og en oversikt over funnene fra slaget. Foto: forfatteren:	side 25
Fig. 9: Museumsplakett fra Museum Varusschlacht, Karlkriese som markerer gravfunn. Foto: forfatteren.	side 26
Fig.10: Foto fra parti av Teutoburger-skogen ved Karlkriese med synlige spor av jordvoller. Foto: forfatteren.	side 27
Fig.11: Landskapet med landskapssnitt og angitte oldtidsveier sett fra tårnet Ved Museum Varusschlacht. Foto: forfatteren.	side 27
Fig.12: Modell av landskapet med jordvoller i 9 e.Kr. ved museet i Karlkriese. Foto: forfatteren.	side 27
Fig.13: Kart fra 1851 over den tenkte lokaliteten for slaget ved Hastings i 1066. Fra Creasy, Sir Edward S., <i>The Fifteen Decisive Battles of the World</i> , London and Edinburgh: T. Nelson & Sons, 1851	side 30
Fig.14: W. Huttons kart over det antatte slagstedet fra 1813. from W. Hutton, <i>The Battle of Bosworth Field between Richard the Third and Henry Earl of Richmond, August 22, 1485</i> (second edition, London 1813)	side 33
Fig.15: Villsvinbrosjen fra Bosworth. Foto: Bosworth Battlefield Heritage Centre (2011):	side 35
Fig.16: Funn av kanonkuler fra Bosworth. Foto: Bosworth Battlefield Heritage Centre (2011):	side 36
Fig.17: Rekonstruksjon av pil fra Re. Foto: Kjersti Jacobsen/Re kommune (2011):	side 38
Fig.18: Erik Werenskiolds illustrasjon av slaget på Stiklestad. Fra Stormutgaven av Snorre (2003)	side 43
Fig.19: Luftfoto av nedpløyde gravhauger ved Stiklestad angitt på kart. Foto: Lars Forseth/Nord-Trøndelag Fylkeskommune (2007). Kart fra Norgesglasset:	side 51

Fig.20: O. Lyngs kart fra 1774. Fra Topografisk Arkiv ved NTNU/Musit:	side 51
Fig.21: Strandforskyvningskurve for Verdalsøra og Frosta i Nord-Trøndelag. Etter Olsen og Sveian (1984):	side 53
Fig.22: Ulike typer endringer i elveløp. Etter Charlton (2008):	side 55
Fig.23: Detalj fra Bayeux-teppet som viser troppettransport i 1066. Fra Reading Borough Council/Reading Museum Service(2011):	side 56
Fig.24: Sannsynlig rekonstruksjon av landskapet ved Stiklestad i 1030. Rekonstruksjon av forfatteren:	side 57
Fig.25: Lyngs kart fra 1774 georeferert opp mot et moderne kart. Georeferering av forfatteren i samarbeid med Roy Svarliaunet ved Geodata	side 64
Fig.26: Detalj med bro over Korsådalsbekken nedenfor Olavsstøtten fra Lyngs 1794 kart. Kart fra Topografisk Arkiv ved NTNU/Musit	side 64
Fig.27: Kart over de mulige adkomstrutene til slaget, basert på knutepunkt. Kart av forfatteren med utgangspunkt i kart fra Norgesglasset:	side 65
Fig.28: Scene fra Bayeux-teppet hvor engelskmenn forsvarer seg i fylking. Fra Reading Bourough Council/Reading Museum Service(2011):	side 67
Fig.29: Plan over mulig inndeling av Olavs hær. Av forfatteren:	side 69
Fig.30: De tre mulige flatene angitt på luftfoto. Luftfoto fra Norgesglasset:	side 71
Fig.31: Mulige hæroppstillinger og orienteringer på de ulike flatene angitt på luftfoto. Luftfoto fra Norgesglasset:	side 71
Fig.32: Flate 1A og 1B angitt på kart fra Norgesglasset:	side 72
Fig.33: Flate 2 angitt på kart fra Norgesglasset:	side 76
Fig.34: Flate 3 angitt på kart fra Norgesglasset:	side 82
Fig.35: Flate 1 over i flate 2 angitt på kart fra Norgesglasset:	side 82
Figurer i appendiks:	
Fig.36: Spørsmålspaviljongen ved Museum Varusschlacht i Karlkriese. Foto: forfatteren:	side 99
Fig.37: Landskapssnitt med rekonstruert jordvoll ved Museum Varusschlacht i Karlkriese. Foto: forfatteren:	side 100
Fig.38: Fra utsiktstårnet ved Museum Varusschlacht i Karlkriese. Foto: forfatteren:	side 101
Fig.39: Museumstårnet ved Museum Varusschlacht i Karlkriese sett fra utsiden og innsiden. Foto: forfatteren:	side 101
Fig.40: Klüwers kart over Stiklestad med slagflater og fronter fra 1821. Fra Gunnerusbiblioteket i Trondheim:	side 102

Fig.41: Lyngs kart over Stiklestad fra 1794 med slaget tegnet inn. Fra Topografisk Arkiv ved NTNU/Musit:	side 103
Fig.42: Lyngs kart fra 1774 med tegnforklaring. Fra Topografisk Arkiv ved NTNU/Musit:	side 104
Fig.43: NGU-kart over løsmasser ved Verdal og Stiklestad. Fra NGU:	side 105
Fig.44: NGU-kart fra 1893 som viser områdene som ble rammet av Verdalsraset i mai 1893. Fra NGU/Verdal Historielag:	side 106
Fig.45: Jon Suuls kart over gamle Kløvveger i Verdal. Fra Verdal Bibliotek:	side 107
Fig.46: Flate 1 sett fra toppen av høydedraget ned mot Stiklestad kirke i sør-vestlig retning. Foto: forfatteren:	side 108
Fig.47: Høydedraget som vender nedover mot flate 2. Foto: Google Street View (2011):	side 108
Fig.48: Flate 2 sett fra foten av høydraget. Foto: Google Street View (2011):	side 109
Fig.49: Flate 3 sett fra Leirådalsveien mot gamle Prestegårdsvei mot sør. Foto: Google Street View (2011):	side 109
Fig.50: Flate 1 over I flate 2 sett fra Olavsstøtten i retning nord-vest mot Stiklestad kirke. Foto: forfatteren:	side 110

Kapittel 1: Innledning

Jeg skal i denne oppgaven se på slaget på Stiklestad med et tverrfaglig arkeologisk blikk for å forsøke å danne et objektivt bilde av hva som skjedde, og ikke minst hvor. Dette er viktig for historieskrivingen da oppfatningene om hva som skjedde i tiden før, under og etter slaget er preget av helgendannelsen rundt Olav den Hellige. Det vil ikke være feil å si at slaget på Stiklestad i 1030 er forankret i vår felles nasjonale bevissthet. Enten man forbinder slutten på vikingtiden med 1030 eller med Harald Hardrådes tap i slaget ved Stamford bridge i 1066, så er 1030 et skille i norgeshistorien.

Det har imidlertid vært diskutert når slaget faktisk fant sted. Den gjengse oppfatningen er at slaget fant sted den 29. juli 1030, noe man kan regne seg fram til basert på Snorre. Ifølge legenden skal slaget midlertid ha funnet sted i 1028 (Sandnes 1997:18). Snorre nevner en solformørkelse, men om man regner seg fram astronomisk, så får man den 31. august (Sandnes 1997:18). Det er med andre ord vanskelig å si eksakt når slaget fant sted, men det er sannsynlig at solformørkelsen kan tillegges en dramatisk litterær effekt, og kampen mellom *det gode* og *det onde*. Sandnes viser til at flere såkalte *merkelige* hendelser i tiden rundt slaget ble koblet direkte opp mot slaget, dette som et ledd i legendeskapelsen (Sandnes 1997:20), i likhet med benevnelsen av ulike jærtegn. Solformørkelsen er dermed ikke noe fast holdepunkt, og jeg vil derfor ta utgangspunkt i den 29. juli 1030 som en omtrentlig dato for slaget.

Mange av oss forbinder slaget med innføringen av kristendommen i Norge og med norsk statsdannelse. Samtidig har det skapt grobunn for mytologiseringen av kong Olav Haraldsson, bedre kjent som Olav den hellige. Og det mangler ikke på sagn og myter rundt Olav den hellige og slaget. Mange av oss vokste opp med Snorres kongesagaer med Erik Werenskiolds illustrasjoner, og Olav som får nådestøtet av Tore Hund på steinen er kanskje det mest kjente. At Olav den hellige¹ fikk nådestøtet på en stein der Stiklestad kirke ligger i dag, var nærmest en selvfølge da jeg som barn lærte om slaget.

¹ Jeg vil i denne oppgaven omtale Olav Haraldsson ved hans fødenavn i forbindelse med sekulære anliggender, og som Olav den hellige i forbindelse med legendene og mytologiseringen. Dette for å skape et skille mellom virkelighet og legendedyrking.

I følge folketro og *Den Legendariske Olavssaga* ligger Stiklestad kirke på det stedet hvor Olav den hellige falt, og det årlige spelet på Stiklestad med nasjonalromantiske overtoner bidrar til mytologiseringen og helgenbildet. Det mangler med andre ord ikke på fortellinger om underverker, jærtegn og heftige kampscener. Under krigen ble Stiklestad utnyttet til propagandaformål av Nasjonal Samling, og en støtte (den såkalte *Nazistøtta*) til minne om slaget ble reist ved *spelamfiet*. Denne ble revet i fredsdagene i 1945, men debatten har i den senere tid rast om hvorvidt den skal graves opp igjen og benyttes til formidlingsformål (Galaasen 2010). Den seneste tids debatt rundt, og protester mot, Gunnar Stålsetts forslag om å arrangere multi-religiøse forsoningsmøter på Stiklestad, viser at stedet ennå er noe mange har et forhold til, og at Stiklestad til stadighet er et tema i samfunnsdebatten (Hjulstad 2011). Det er med andre ord uenighet rundt Stiklestad på flere områder.

Men når kamptåken har lagt seg, så kan man stille mer edruelige spørsmål. Innførte Olav Haraldsson kristendommen i Norge? Hvem var det egentlig som sloss i slaget, når på året sto egentlig slaget, og ikke minst: hvor sto slaget? Det er det siste jeg ønsker å se på i denne oppgaven. Det var lenge antatt at slaget sto på flaten nord for kirken, og dette er ennå den rådende oppfatningen. Dette er ikke en dårlig antagelse: den stemmer overens med de sparsommelige topografiske opplysningene fra sagaen, og kirkens plassering i terrenget er en pekepinn på at stedet har hatt spesiell betydning, noe jeg skal komme tilbake til senere i oppgaven.

Det er imidlertid topografiske element som kan tyde på at slaget ikke kan ha stått på denne flaten. Dette er med tanke på ferdselsårer og praktiske slagmarks-hensyn. Flaten nord for kirken er det stedet hvor flere veier møtes. Kan det tenkes at et angrep på dette stedet kan medføre en større fare for bakholdsangrep? Jeg skal i denne oppgaven drøfte hvor slaget kan ha stått ved å trekke inn moderne landskapsanalyse og ved å se på komparative arkeologiske analyser av slagmarkslokaliteter. Tilnærmingen min til problemet kan dermed sies å være *slagmarksarkeologisk*. Slagmarksarkeologi kan grovt sett deles inn i to deler: man har den delen som innebærer å påvise slagsteder, og man har den delen som ved hjelp av matematiske analyser og funndistribusjon beskjeftiger seg med å rekonstruere slagets gang (Lynch og Cooksey 2007:11-12). Jeg skal bevege meg i den første retningen, nærmere bestemt skal jeg ved å sammenligne og drøfte ulike lokaliteter forsøke å påvise det mest sannsynlige åstedet for slaget. En sentral framgangsmåte vil være topografiske og toponymiske studier. Det vil si

undersøkelser av landskap, stedsnavn, og opplysninger fra skriftlige kilder². Andre kilder som kan gi oss en pekepinn om topografi og toponymi, er gamle kart. Slagmarksarkeologi er med andre ord en tverrfaglig tilnærming.

En generell metodologisk framgangsmåte innen slagmarksarkeologien slik den blir praktisert i Stor-Britannia i henhold til The Battlefields Trust (Foard 2008:24) er:

- Å identifisere slagmarkslokaliteten, så tett på som det lar seg gjøre.
- Å isolere topografiske opplysninger i primærkildene til handlingene.
- Å rekonstruere det historiske landskapet.
- Å plassere hendelser i det rekonstruerte landskapet, ut ifra topografiske opplysninger fra primærkildene.
- Forsøke å underbygge hypotesene ved å hente inn funn.

Som en metodisk og teoretisk hovedtilnærming i oppgaven, vil jeg benytte meg av verktøyet *arkeologisk landskapsanalyse*, som presentert i Terje Gansums, Gro Jerpåsens og Christian Kellers utgivelse *Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder* (Gansum et al. 1997). Sistnevnte er, som navnet tilsier, et verktøy for å analysere landskap ut ifra arkeologiske strukturer og infrastruktur. Blant annet kan man ved hjelp av gravhaugers plassering resonnerer seg fram til gamle veier og gårdsgrenser. Jeg skal komme tilbake til dette senere. Jeg vil begynne med å rekonstruere landskapet i 1030 e.Kr. på grunnlag av toponymiske og topografiske opplysninger fra det kartografiske materialet, og ved hjelp av det arkeologiske materialet fra Riksantikvarens Askeladden-database, for deretter å dele inn landskapet ved hjelp av arkeologisk landskapsanalyse. Jeg vil til slutt trekke fram tidligere arkeologiske tolkninger av lignende materiale, kunnskap om taktikk og strategi, og topografiske opplysninger fra Snorre, for så å drøfte mulige lokaliteter på grunnlag av disse opplysningene.

Min hypotese er at slaget kan ha stått på flaten sør for Stiklestad-gårdene og sør-vest for dagens kultursenter. Jeg vil drøfte hypotesen ved å benytte arkeologisk landskapsanalyse og ved å trekke inn skriftlige og kartografiske kilder. Jeg vil også trekke inn andre mulige flater som kan utledes ved å benytte arkeologisk landskapsanalyse, samt tilgjengelige kilder, og veie for og imot. Jeg vil dermed forsøke å konkludere på grunnlag av dette. En rekonstruksjon av

² I dette tilfellet i hovedsak Snorres kongesagaer. Jeg kommer i denne oppgaven til å referere fra Storm-utgaven av Snorres kongesagaer, og jeg vil vise til kapittelinnstillingen. Når det står (Sturlason 2003a:200), så viser det til kapittel, eller avsnitt 200, og ikke side.

landskapet i 1030 er viktig da det vil kunne bidra til å sannsynliggjøre eller avkrefte tolkningene mine.

Et problem med Stiklestad er at man har lite arkeologisk belegg for hvor slaget kan ha stått. Eventuelle undersøkelser med metalldetektor vil neppe gi mange utslag, da større deler av området er dekket av tykke leirmasser fra forskjellige ras, noe som illustreres av fig.1 (Birgisdottir 2009:28-30). Da kan magnometer-undersøkelser være et alternativ, noe jeg skal vende tilbake til i kapittel 8.2. I tillegg kan mye ha blitt pløyd utover. Til sammenligning var man svært heldig når man i 2010 mente å ha påvist slagstedet for slaget ved Re (Jacobsen 2011:20-21). Men man hadde ikke kunnet påvise slagstedet for slaget ved Re uten at man hadde foretatt forundersøkelser og uten en arkeologisk landskapsanalyse.

Fig.1: Leirlagsprofil fra 2008

Målet med denne oppgaven er med andre ord ikke å påvise slagstedet eksakt, men å kunne si hvor det kan ha stått med en viss sannsynlighet. Metalldetektorundersøkelser faller dessverre utenfor rammene til denne masteroppgaven, men vil kunne være aktuelt på et senere tidspunkt. Det er også et mål med oppgaven å rette søkelyset mot slagmarksarkeologi. Jeg ønsker med oppgaven å illustrere det spennende potensialet som ligger i slagmarksarkeologien, samt å belyse nytteverdien av tverrfaglige tilnærminger til arkeologifaget. Slagsteder er interessante da de er åsteder for handlinger som i seg selv som regel kun har vart noen timer, men hvis utfall kan ha hatt etterklang i århundrer.

Jeg skal begynne med å se på det teoretiske så vel som det metodiske hovedfokuset, som er arkeologisk landskapsanalyse i kapittel 2. Dermed skal jeg gå gjennom et utvalgt komparativt materiale for å belyse Stiklestad og hvordan ulike metoder og tilnærminger kan anvendes for å påvise mulige slagsteder. Et delmål med denne oppgaven er dermed å belyse hvorvidt slagmarksarkeologi har en rettmessig plass innenfor norsk arkeologi. Jeg skal imidlertid redegjøre for problemstilling, struktur og geografisk og tidsmessig avgrensning av oppgaven før jeg kommer til arkeologisk landskapsanalyse.

1.1.: Problemstilling

Min hovedproblemstilling er hvordan arkeologien kan bidra til forskningen rundt slaget på Stiklestad i 1030, og med hvor stor sannsynlighet man vil kunne påvise lokaliteten ved hjelp av landskapsarkeologiske analyser. En underordnet problemstilling vil dermed være hvordan arkeologisk landskapsanalyse vil kunne bidra til å tolke og til å påvise slaget på Stiklestad.

Framgangsmåten kan sies å være *slagmarksarkeologisk*, og med slagmarksarkeologiske analyser menes en tverrfaglig innfallsvinkel basert på arkeologisk landskapsanalyse, landskapsarkeologi, og tekststudier. I tillegg er det viktig med en forståelse av taktikk og kampførelse, som vist til i innledningen. Målet er å kunne rekonstruere landskapet ved Stiklestad i 1030, for deretter å kunne trekke inn topografiske opplysninger fra Olav den helliges saga som vedrører slagets forløp. Den arkeologiske landskapsanalysen utgjør den teoretiske og metodiske hovedrammen. Kombinert med en forståelse av taktikk og hærinndeling, ønsker jeg å plassere hærene i terrenget på ulike lokaliteter som er delt inn etter landskapsanalytiske prinsipper, for deretter å analysere de ulike lokalitetene ut ifra dette. Jeg ønsker også å drøfte hvorvidt det er fruktbart å bruke arkeologisk landskapsanalyse i analyser av mulige slagmarkslokaliteter, og hva arkeologisk landskapsanalyse kan tilføre forskningen rundt Stiklestad og på slagstedet.

1.2.: Oppgavens struktur

I den første delen av oppgaven vil jeg se på landskapet ved Stiklestad, og innhente informasjon om eventuelle landskapsendringer; hovedsakelig fra to gamle kart av Løytnant O. Lyng fra henholdsvis 1774 og 1794, et kart av Lorentz Klüwer fra 1821, og et kart av forhenværende lensmann i Verdal, Jon Suul, som viser gamle kløvveger. Disse vil bli sammenlignet med moderne kart, og med luftfoto. Jeg vil også trekke inn et kart fra NGU som viser landskapsendringene etter det store Verdalsraset i 1893. Jeg vil sammenligne eventuelle funn med NGUs løsmassekart som er tilgjengelig på NGU.no. Sistnevnte viser sammensetningen av jordsmonn og bunnforhold, og gir et inntrykk av hvordan løsmasser fra elven har avleiret seg gjennom tidene, og av hvordan ulike ras har formet landskapet. Ved hjelp av løsmassekartet vil man også kunne si hvor det har vært, og hvor det pr. i dag er, myrområder. Alt dette er interessant med tanke på en rekonstruksjon av landskapet i 1030, og hvilke områder som kan være aktuelle slagsteder. Løsmassekart fra NGU er gjengitt i appendikset (fig. 43).

Oppgavens hoveddel består av en analyse av mulige lokaliteter for slaget, basert på de opplysningene jeg kommer fram til i oppgavens første del.

Jeg vil i oppgavens siste del forsøke å slutte hvor slaget mest sannsynlig har stått, basert på hva jeg kommer fram til i oppgavens analysedel. Avslutningsvis vil jeg foreslå videre undersøkelser og metoder som kan gi informasjon om slagstedet.

1.3.: Geografisk avgrensning

Analysedelen av oppgaven er geografisk avgrenset til Stiklestad, som i dag ligger i Verdal kommune i Nord-Trøndelag. Her bør man merke seg at Stiklestad er et større område, og at den gamle gården Stiklestad er delt inn i flere underbruk, hvorav det var i alle fall to i 1030. Dette vet man blant annet fra Aslak Bolts jordebok (Birgisdottir 2009:10; Jørgensen 1997:24a-24b). Et kart av Løytnant O. Lyng som jeg viser til i løpet av oppgaven, viser Stiklestad-gårdens oppdeling i 1774. Kartet kan ses i sin helhet i appendikset (fig. 42). Man kan da stille spørsmål om hvorfor akkurat Stiklestad, og ikke i områdene rundt.

Det er flere moment som sannsynliggjør at slaget må kunne lokaliseres til Stiklestad-området. Foruten Olav den helliges saga, vises det til Stiklestad som slagsted i Harald Hardrådes saga og i Magnus den Godes saga, så vel som i Fagrskinna og i Den Legendariske Olavssaga. I tillegg må man ta utgangspunkt i kirkens plassering, som ifølge sistnevnte tekst ligger på det stedet hvor Olav Haraldsson falt (Erling Skjalgassonselskapet 2000:101). En diskusjon rundt årsakene til kirkens plassering vil være sentral for oppgaven.

Som et siste element, kan man trekke fram at et av jordene nord for kirken angivelig skal gå under tilnavnet *Slagåkeren*, men dette kan dreie som et munnhell basert på en antatt lokalitet for slaget (Per Steinar Raaen, pers. komm. 02.09.2011). Slagåkeren er heller ikke kartfestet, men kunne tenkes å gi en pekepinn på et mulig slagsted. Konservator Eskil Følstad ved Stiklestad Nasjonale Kultursenter mener imidlertid at navnet Slagåkeren muligens kan skrive seg fra et jordstykke på Stiklestad Midtre som heter *Slåkkan*, noe som igjen kan antyde en skråning. Navnet kan dermed komme av at jorden ligger i nettopp en skråning, en teori først framsatt av historiker Olav Skevik (Eskil Følstad, pers. komm. 03.09.2011). Navnet slagåkeren er dermed trolig en senere forvanskning basert på folkeetymologisk fortolkning. Jeg vil også trekke inn en del komparativt materiale som består av ulike slagmarkslokaliteter i Europa, samt metodikk og utfordringer forbundet med disse. Jeg skal se på det komparative

materialet i kapittel 4.3, men før jeg ser på det komparative, så skal jeg gi en presentasjon av forskningshistorien for slagmarksarkeologien i kapittel 4. Under har jeg gjengitt et kart med de ulike lokalitetene som oppgaven berører (fig. 2).

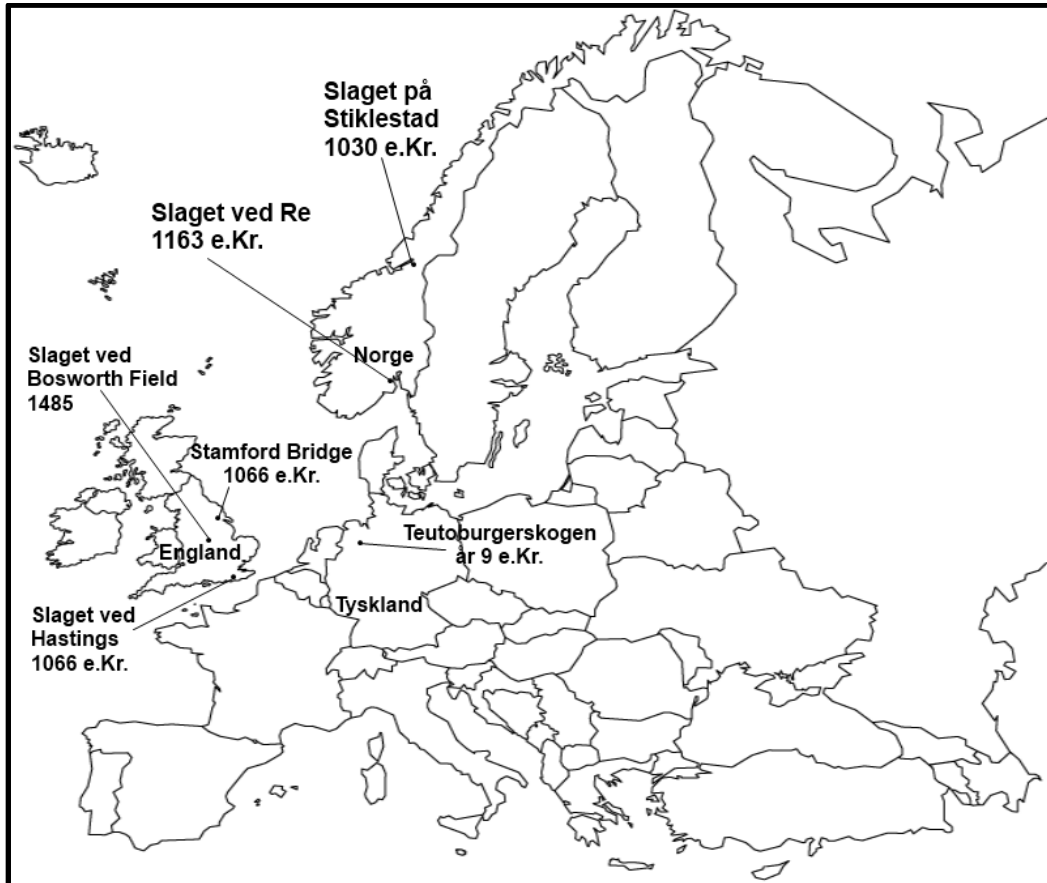

Fig. 2: Oversiktskart over de ulike slagstedene som er berørt i oppgaven med tidsangivelse. Illustrasjon laget av forfatteren.

Del 1

Teori, metode og gjennomgang av komparativt materiale

Kapittel 2: Landskapsanalyse som metodisk og teoretisk tilnærming til slagmarker

Slagmarksarkeologi omfatter flere metoder og ulike typer kilder, noe jeg var inne på innledningsvis. Jeg skal imidlertid fokusere på arkeologisk landskapsanalyse, som er en metodisk, så vel som teoretisk innfallsvinkel til å forstå slagmarker. Metodisk fordi man kan analysere landskapet man observerer, for eksempel ved registreringsarbeid, og teoretisk fordi det gir oss et rammeverk for å forstå landskapet. En arkeologisk landskapsanalyse vil også kunne omfatte flere ulike kilder og metoder, samtidig som det støtter opp under ulike metoder, deriblant rekonstruksjon av fortidens landskap.

Landskapsanalyse hjelper oss med å forstå de ulike fasene i et landskap. Man kan i denne sammenhengen bruke en kulturlagsanalogi: de ulike tidene ligger oppå hverandre i et landskap, omtrent som kulturlagene i en profilvegg. Gravhauger som engang henvendte seg til hulveier, henvender seg nå til motorveier, men da i egenskap av å være et kulturminne og ikke en markering av makt og tilhørighet. Graver kan også ha markert gårdsgrenser.

Ifølge Terje Gansum er det nødvendig med et forståelig teoretisk rammeverk for at man skal kunne forstå noe så vagt som et landskap (Gansum et al. 1997:11). En type rammeverk kan være kart, hvor man får en forenklet versjon av landskapet. Et annet rammeverk er landskapsanalyse og inndeling av landskapet i landskapsrom. Det er det sistnevnte jeg skal se på i dette kapittelet.

Landskapsanalyse har en rekke arkeologiske applikasjoner. Skal man for eksempel påvise gamle hulveier, kan det være greit å ha en forståelse av hvordan monument som gravhauger markerte lokal makt i et landskap, og ofte henvendte gravhauger seg til ferdselsårer. Veier og andre ferdselsårer, eller bevegelseslinjer, fungerer som strukturerende element i landskapet (Wennberg 2007:11,34,41). Bevegelseslinjer gjelder dog ikke kun ferdselsårer, men alle typer lineære element som strukturerer et landskapsrom (Gansum et al. 1997:35).

Før jeg går videre er det nødvendig med en definisjon av begrepet *landskapsrom*. Et landskapsrom utgjøres, i likhet med et rom i et hus, av gulv, vegger og tak. Landflater, som for eksempel jorder og sletter, utgjør gulvet. Åsrygger, fjell og lignende formasjoner utgjør veggene. Passasjer mellom disse utgjør bevegelseslinjer inn i nye landskapsrom. Himmelen utgjør taket. Man kan deretter dele landskapsrom inn i overordnede og underordnede landskapsrom. Det førstnevnte viser til de store landskapsrommene man finner mellom

landskapselement som åsrygger og fjell. Underordnede landskapsrom er mindre landskapsrom innad i det overordnede landskapsrommet, og det er de strukturerende elementene i landskapet som avgjør inndelingen (Gansum et al. 1997:13-16; Wennberg 2007:11).

Innen slagmarksarkeologien vil landskapsanalyse gå mer på bruken av landskapet enn på analyser av landskapsrom. Landskapet må med andre ord forstås ut i fra taktiske hensyn, men landskapsrom med avgrensning og bevegelseslinjer er også et poeng, for eksempel med tanke på markering av maktlandskap. Et landskap kan bli sett på som hellig, eller man kan føle en tilhørighet til landskapet på andre vis. Et landskap kan også ha et utbyttepotensiale. En fellesnevner kan i så tilfelle være kontroll av adkomsten til landskapet (Lynch og Cooksey 2007:25). Man kan i så fall snakke om et kontrollert landskapsrom med en iboende symboleffekt. En forståelse av det sistnevnte kan hjelpe oss med å forstå eventuelle konflikter i landskapet.

Strukturerende elementer i landskapet, som for eksempel ferdselsårer, er også viktige fra et slagmarksarkeologisk perspektiv. En dyrket mark kan være framkommelig på én tid av året, men uframkommelig på en annen tid av året. Kan man identifisere gamle veier, kan man med større sannsynlighet utlede troppebevegelser. Det kan også ligge intensjoner bak veiene i et landskap. Veier kan ha blitt konstruert for å lede tilreisende inn i et landskap hvor de lokale kan ha kontroll, og en vei kan i likhet med en gravhaug, være et monument (Wennberg 2007:23); man skal vite at man har entret et landskap hvor andre sitter på makten! Men veiene har også et logistikelement: det vil ofte være upraktisk å gå utenom veiene, da det kan by på logistikkrelaterte problem, og som allerede nevnt, så avhenger dette av årstiden. Å ha denne kunnskapen kan hjelpe oss med å utlede at angriperne mest sannsynlig ankom via én vei i landskapet, og ikke via en annen.

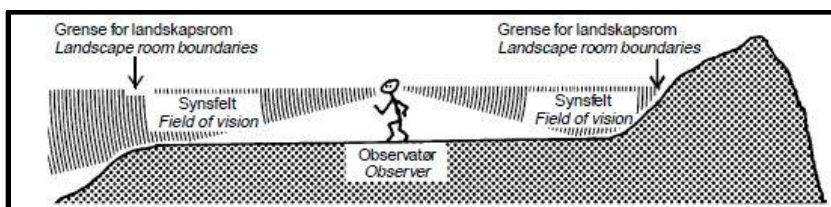

Fig. 3: Figuren viser hvordan et landskap kan fortone seg for en observatør som står midt i det. Topografi påvirker synsfeltet. Etter Gansum et al. (1997:14).

Arkeologisk landskapsanalyse har et observatørelement, det vil si hvordan landskapet oppleves for en som står midt i det (se fig. 3). Det er et intuitivt element i en slik observasjon og inndeling, som også vil kunne overføres til en kommandør som vurderer en slagmark. Det er intuitivt ikke å plassere ut hæren sin på tvers av veier, og med element som sperrer framrykningen, som i tilfellet Stiklestad vil kunne være gravfelt og gårder. Dette skal jeg imidlertid se mer på i analysedelen. Før jeg kommer til analysedelen, skal jeg drøfte hvorvidt slagstedet kan ha vært tilfeldig valgt eller ikke. For å kunne gjøre seg opp en forståelse av dette, er det nødvendig med en gjennomgang av bakgrunnen for slaget og av det komparative materialet.

Det er viktig å poengtere at landskapsanalyse er et verktøy og et rammeverk, jf. Gansums definisjon, og at det dermed kan tjene til å gjøre ting mer strikt og statisk enn det som er tilfelle i virkeligheten. En landskapsanalyse som den jeg skal presentere i forbindelse med Stiklestad, forutsetter at det har vært en kontinuitet i bruken av landskapet, og hvordan det er blitt oppfattet. Det forutsetter også en gradvis overgang fra det før-kristne samfunnet til det kristne samfunnet. Det er sannsynlig at Trøndelag allerede var på vei til å bli kristnet da slaget på Stiklestad fant sted, selv om det sannsynligvis tok lenger tid i Trøndelag enn i resten av landet (Solberg 2000:311). Er det da sannsynlig å anta at før-kristne gravhauger kan ha hatt betydning?

Man må anta det har vært en gradvis overgang fra før-kristne til kristne skikker. Dette ser man i det arkeologiske materialet. Blant annet så vet man at før-kristen gravskikk ikke opphører over natten til fordel for kristen gravskikk, det arkeologiske materialet antyder overlapping. Lenge har man en blanding, blant annet har man funnet kristne voksllys og gjenstander med kors i før-kristne graver (Gräslund 1987:83-92). Man finner også bautasteiner med kors og steinkors langs norskekysten opp til Trøndelag (Solberg 2000:312-315). Ifølge Snorre skal dessuten Olav Haraldsson ha besøkt gården Haug, som skal ha fungert som en kongsgård, ved Stiklestad i 1022 i forbindelse med at han ønsket å forby bloting, en skikk som ifølge Snorre skal ha vært utbredt i trøndelagsområdet på denne tiden (Fremo 2008; Sturlason 2003a:109). Om dette stemmer eller ikke, er vanskelig å si, og opplysningen kan være del av myteskapelsen rundt Olav den hellige i kjølvannet av slaget.

Det vil også være et poeng å forsøke å danne seg et bilde av hvordan landskap har endret seg, og en del kan man resonnerer seg fram til ved hjelp av arkeologisk landskapsanalyse. I tillegg

kan man bruke eldre kartografisk materiale og luftfoto, samt geologiske kart. Man skal imidlertid benytte kart med forsiktighet. En del antikvarer tegnet ned det de observerte i landskapet, men deres antikvariske og arkeologiske interesse var ofte større enn deres kartografiske ferdigheter. Dette blir for eksempel tydelig om man forsøker å georeferere gamle kart ved hjelp av GIS, noe som er illustrert ved eksempelet i fig. 25. Som det framgår av dette eksempelet, så er det flere uoverensstemmelser mellom Lyngs kart og det moderne: man må blant annet resonnerer seg fram til hvor gravhaugene er i dag. Videre ser man at veiene ikke sammenfaller helt. Dette skyldes ikke nødvendigvis at veiene har endret trasé, men unøyaktigheten i Lyngs kart. Hva kart som kilde til topografi og topografiske endringer angår, så kan man i stor grad si det samme her. Det forutsetter en stor grad av resonnering, og man bør derfor anvende et kritisk blikk når man benytter gamle kart som kilder.

Geologi og landskapsendringer er ikke minst viktig for å forstå slagsteder. Dette går ikke kun på hvordan landskapet har sett ut, men også på jordbunns- og bevaringsforhold (Foard 2008:193). Jeg skal imidlertid komme tilbake til geologi og landskapsendringer i kapittel 6 som går mer spesifikt på landskapet ved Stiklestad. Jeg skal i kapittel 3 se på ulike typer formasjoner og taktikk. Dette er viktig for å kunne tolke opplysningene man har fra blant annet Snorre, og for å forstå en slagmarks-lokalitet. Før jeg går videre er det derfor på sin plass å drøfte den arkeologiske og historiske kildeverdien til Snorres kongesagaer, og til sagalitteraturen generelt.

2.1.: Kildekritikk: skriftlige kilder til samfunn og slag

Er sagaopplysninger til å stole på? Dette spørsmålet er ikke ukjent blant arkeologer. Det som er klart er at når man tar for seg skriftlige kilder som Snorre, så er det viktig å ha et kildekritisk blikk. Men hvor kritisk bør man være? Snorres kongesagaer, eller Heimskringla, ble skrevet ned på 1200-tallet, over 200 år etter at slaget sto. Man må ta med i betraktningen at Snorre skriver ut i fra et kristent perspektiv, og i likhet med Fagerskinna og Den Legendariske Olavssaga, for å nevne to andre kilder til Olav den hellige, så er det et fokus på underverker og på den kristne gjerning. Det er derfor sannsynlig at Snorre har tillagt mye for egen regning, men det kan også dreie seg om eldre og ukjent kildemateriale (Bagge 2002:195-197).

Om man derimot ser bort i fra det “sakrale”, og heller fokuserer på toponymi og topografi, så er det mye som åpenbart stemmer. Snorre må ha basert seg kilder fra personer som hadde god

kjennskap til Verdal og til Stiklestad. I tillegg eksisterer flere av gårdene som Snorre viser til. Hva opplysningene om slagets forløp angår, så skal man ta en god del med en klype salt. Dette gjelder blant annet antallet menn i hver hær. Mye tyder på at dette kan være overdrevet, noe jeg skal komme inn på i kapittel 5.1.

Snorre baserer seg i stor grad på samtidige skaldekvad, og man skal huske at skalder hadde som oppgave å framstille hendelser som større og mer viktig enn det som var tilfelle. Allikevel så er det de gamle skaldekvadene som etter alt å regne er de mest troverdige kildene man har. Om man sammenligner de topografiske beskrivelsene av slagstedet med en rekonstruksjon av det faktiske landskapet, så er det mye som tyder på at de er nokså korrekte. Dette er i tråd med moderne historisk metode, og prinsippet om at man må gå til de kildene som står nærmest en hendelse i tid. Sistnevnte ble formulert av den svenske landsarkivaren Lauritz Weibull i hans verk *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000*. Ifølge Weibull kan kvadene, og sagaene generelt når man får fjernet det som er *sägen och dikt*, si en del om de grove linjene i historien (Krag 2011). Sagaene kan derfor si mye om samfunnsstruktur og organisering.

Sverre Bagge (2002:174) hevder i likhet med Weibull at det generelle samfunnsbildet som sagaene framstiller kan være mer korrekte enn detaljene i sagaen. Her må man skille mellom det sagaene sier om maktforhold i samfunnet, og alle skaldekvadene, samt samtaler mellom de ulike skikkelsene. Kort forklart kan man si at kongesagaene er historieskriving med en dramatisk effekt. Her kan det imidlertid være et poeng å rette kildekritikk mot de kildene som Snorre baserte seg på. Dette dreier seg i stor grad om muntlige overføringer, noe som i følge historiker Øystein Walberg (2004:243-244) bør betraktes som troverdige kilder, da man la stor vekt på korrekt gjengivelse. Walberg viser til at den muntlige overføringstradisjonen var svært viktig i et før-moderne samfunn, og viser til moderne skepsis som en slags “overbærende arroganse” (Walberg 2004:244).

Bagge (2002:193-194) på sin side, underbygger Walbergs påstand, og trekker fram undersøkelser av muntlig overføring i Norge i perioden 1672-1850, samt analogier fra andre kulturer. Ifølge Bagge er det en mindre korrelasjon mellom pålitelighet og nærhet i tid og rom, enn det er mellom pålitelighet og kulturell nærhet. Det vil ifølge Bagge si at den muntlige overføringstradisjonen tar vare på det som har en funksjon i lokalmiljøet. Derfor kan

sagaenes hovedtrekk være nokså korrekt gjengitt, i tillegg til navn og til en viss grad replikkvekslinger (Bagge 2002:194).

Et poeng her er ifølge Bagge (2002:194) den lokale forankringen, og at det er viktige og dramatiske begivenheter som huskes. Historier uten navn og stedfesting har langt mindre troverdighet, og kan i større grad tyde på at man har med vandrehistorier og sagn å gjøre. Det har imidlertid lenge vært en tradisjon for å avfeie sagaene som rent skjønnlitterære verker, og i tillegg ble mye utover 1960-70-tallet tolket ut i fra ideologisk overbygning. I særlig grad gjelder dette klassekamp, et synspunkt som ble forfektet av Halvdan Koht på tidlig 1900-tall (Bagge 2002:175-177). Det kan med andre ord bli et problem at man overfører ens egen tids tankegods og verdier på fortiden, og at man over-teoretiserer. Som Walberg (2004:244) skriver, så skal kildekritikk være med på å avdekke historien; ikke skjule den.

Man må med andre ord anta at de topografiske og toponymiske opplysningene i Snorres kongesagaer i stor grad er korrekte, og at man til en viss grad vil være i stand til å rekonstruere slagets forløp basert på disse opplysningene. I tillegg er sagaopplysningene våre eneste skriftlige holdepunkt. Det er i den sammenheng et poeng at man benytter seg av de skriftlige opplysningene i komparativ analyse med de opplysningene man kan få ved å observere landskapet, og ved å forsøke å rekonstruere det fortidige landskapet, i dette tilfellet Stiklestad i 1030, ut i fra gamle kart og kart som viser geologiske forhold, samt endringer som for eksempel ras. Opplysninger om infrastruktur er også et viktig moment. Ideelt sett har man i tillegg arkeologiske gjenstandsfunn å støtte seg på, men i tilfellet Stiklestad så mangler man sikre diagnostiske funn, dermed blir de tverrfaglige innfallsvinklene som utgjør slagmarksarkeologi særdeles viktige.

Når det gjelder de skriftlige kildene så må man imidlertid ta hensyn til de forskjellige oversettelsene, og i hvor står grad de sammenfaller med originalen. Jeg har, som nevnt innledningsvis, valgt å benytte Storm-utgaven av Snorre, da denne ser ut til å være mer i tråd med originalen enn senere nynorsk-oversettelser. I Sigvats kvad i avsnitt 226 om bueskyttere, er *bueskyttere* erstattet med *hærmenn* i den nynorske utgaven (Sturlason 1979:226), mens det i den norrøne originalen står ”ærir alms” som kan oversettes med *bueskyttere*. Videre står det ”skutu spjótum [av norrønt *spjót*, for *spyd*] eða qrum [av norrønt *qr*, for *pil*]”, som kan oversettes med at man kastet spyd og skjøt piler (Heggstad et al. 1990:404,517; Sturlason

1965:226). Man må da anta at Storm-utgavens henvisning til bueskyttere er en korrekt opplysning, sett i lys av originalteksten.

2.2.: Oppsummering: metoder og kilder

Oppgavens metodiske rammeverk er arkeologisk landskapsanalyse, men det er imidlertid flere underordnede metoder og kilder som ligger til grunn for en arkeologisk landskapsanalyse, og for slagmarksarkeologi generelt, jf. Foard 2008. Jeg har redegjort for disse innledningsvis, men jeg skal for ordens skyld oppsummere dem før jeg går videre:

- *Arkeologiske strukturer.* Dette er blant annet gravhauger og bosetningsspor. Riksantikvarens Askeladden-database er en god kilde til arkeologiske strukturer i landskapet. Arkeologisk landskapsanalyse kan imidlertid også være et verktøy til å avdekke strukturer basert på antatt beliggenhet i forhold til infrastruktur. I forbindelse med Stiklestad vil arkeologiske strukturer være viktig for å avgrense de mulige lokalitetene for slaget.
- *Det kartografiske materialet* som en kilde til å forstå fortidens landskap og landskapsendringer. I tilfellet Stiklestad vil det kartografiske materialet være til hjelp når man skal forsøke å forstå landskapsendringer, og når det gjelder å påvise strukturer.
- *Ferdselsårer.* Kunnskap om eldre infrastruktur er viktig for å kunne forstå fortidens landskap. Det kartografiske materialet kan være en kilde til dette. Arkeologisk landskapsanalyse kan imidlertid også være en kilde til tapt infrastruktur basert på plassering av arkeologiske strukturer. Dette er noe jeg vil gjøre i analysen av Stiklestad for å forsøke å utlede ankomstruter til slagstedet, og i avgrensningen av de mulige lokalitetene.
- *Toponymiske kilder,* eller stedsnavn og etymologi. Det kartografiske materialet kan inneholde kilder til tapt toponymi. I tilfellet Stiklestad vil dette kunne være interessant for å avgrense slaget, og for å utlede ferdselsårer.
- *Topografiske kilder.* Dette kan være topografiske opplysninger fra skriftlige kilder, eller fra det kartografiske materialet. I tilfellet Stiklestad er dette viktig for å kunne utlede slagets forløp, og dermed hvor det er sannsynlig at det fant sted.
- *Geologiske kart og undersøkelser.* En forståelse av geologi og landskapsendringer er viktig for å kunne rekonstruere og analysere fortidens landskap. Dette gjelder også for

elver og bekkefar, da disse kan endre seg. I forbindelse med Stiklestad er dette viktig for å kunne plassere fortidens hendelser i landskapet.

- *Taktikk og strategi* er viktig for å kunne plassere ut et slags forløp i et landskap, da også med tanke på ulike strategiske preferanser for utnyttelse av landskap.
- *Faktiske arkeologiske undersøkelser og metoder i felt*. Dette kan blant annet være metalldetektorundersøkelser. Gjør man funn som kan knyttes til et slag, så kan man igjen underbygge hypoteser, og danne seg et bilde av forløp. I forbindelse med Stiklestad vil jeg trekke fram resultater fra de undersøkelsene som er foretatt. Dette er først og fremst med tanke på landskapsendringer.

Kapittel 3: Slagmarkslandskapet: taktikk og teknikk

Når man skal forestille seg slag i Norge i vikingtiden, deriblant slaget på Stiklestad, må man glemme forestillingen om vikingene som berserker i fluesopp-rus. For å kunne utkjempe større slag med suksess, kreves det organisering og taktikk. Basert på arkeologiske funn, så vet man at det allerede i yngre romersk jernalder (ca. 160-375 e.Kr.) var en noenlunde standardisert våpenproduksjon i Norge (Ilkjær 2000:42-44). Man vet også at germanere deltok i romersk krigstjeneste, og i Illerup-funnet ble det funnet store mengder romersk militærutstyr (Ilkjær 2000:74-78). Det kan være snakk om germanske høvdinge og storfolk som har tjenestegjort i den romerske hæren, og dermed fått med seg utstyr og romersk militært tankegods (Solberg 2000:66-71). Etter hvert som germanerne ble mer organisert, fikk man mer organiserte hærstyrker. Disse bestod av personer med krigføring som yrke. Soldatens utstyr og våpen ble levert av for eksempel en høvding, og var gjerne av en standardisert type (Jørgensen 2001:9). Graden av standardisering øker for øvrig i takt med økende organisering.

Det er neppe snakk om veldig store endringer i krigstaktikk i Europa fra jernalderen og fram til vikingtiden. Hva angår Norge på 1000-tallet, så hadde man begynt å gå i retning av riksdannelse, ikke så alt for ulikt landet som vi kjenner det i dag. Man hadde et system for verneplikt, nemlig leidangen, som man regner med skriver seg fra midten av 900-tallet, og til Håkon den Godes regjeringstid (Flatnes 2005:4-5). Man må derfor anta at slaget på Stiklestad var et godt organisert slag. Da man i stor grad mangler analogier, men har belegg for at norske konger på 1000-tallet blant annet tjenestegjorde for keiseren i Bysants, kommer jeg til å basere meg på romersk taktikk når jeg drøfter sannsynlige oppstillinger og taktikk i slaget på Stiklestad.

I Snorres kongesagaer har man flere referanser til fylkinger som var delt opp i flokker ledet av hver sin flokk-fører (Sturlason 2003a:205). Om man overfører dette til romersk terminologi i den grad det lar seg gjøre, så får man *kohorter* som igjen var delt opp i *centuriaer*, som ble ledet av en centurion (Goldsworthy 1996:13), og det behøver ikke å ha vært stor forskjell på en linje med romerske legionærer med store skjold med spyd og sverd i det i 4. århundret, og en linje med hærmenn i 1000-tallets Norge. Forskjellen ligger hovedsakelig i antallet. Romerriket hadde en profesjonell hær, og de kunne stille opp med titusener av legionærer i enkeltslag, noe som på grunn av ressurser aldri ville vært mulig i Norge på 1000-tallet (Adrian Goldsworthy, pers. komm. 03.09.2011).

Det var i vikingtiden ikke uvanlig å tjenestegjøre som leiesoldater på kontinentet, blant i kriger mot frankerne og mot karolingerne, og man vet at blant annet Harald Hardråde gikk i livvaktjeneste for keiseren i Konstantinopel, eller Bysants (Hjardar og Vike 2011:284). Bysants benyttet seg av en formasjon som ble kalt for *foulkon*, eller *fulcum*, (Bennett et al. 2005:10) som er en variant av den vestromerske formasjonen *testudo* (latin for skilpadde) (Rance 2004:265), det innebærer at man har en skjoldvegg foran, og at de bakerste rekkene har skjoldene over hodet, mens man benytter seg av spyd som våpen. Ikke helt ulikt en falanks. I Harald Hardrådes saga nevnes det at man i slaget ved Stamford Bridge, som jeg kommer inn på i kapittel 4.7, stilte seg med spydene på en måte som minner om en falanks (Sturlason 2003b:89). En foulkon er ikke helt ulikt en skjoldborg, men om man i vanlige fylkinger hadde skjoldene over hodene i de bakre rekkene er mer usikkert. Det er imidlertid et plausibelt forsvar mot pilregn, og Snorre skriver, som jeg skal tilbake til, i Hardrådes saga at de bakre rekkene holdt skjold over hodene (Sturlason 2003b:89). Det som er mer interessant er den mulige etymologiske koblingen mellom *foulkon*, eller *fulcom*, og *fylking*. Fulcom kan skrive seg fra det germanske ordet for folk, og kan igjen stamme fra ordet fylking (Rance 2004:286-290).

En fylking trenger ikke nødvendigvis å ha vært ment for angrep. Det var like mye en defensiv formasjon, og en skjoldvegg ville være vanskelig å bryte. Et mål kunne være å vinne ved tilstedeværelse alene, for eksempel i et tenkt tilfelle hvor en mostander fant motstanderen uovervinnelig, og trakk seg tilbake. Dette kunne oppnås ved å utnytte topografien, for eksempel elver, til sin fordel (Hjardar og Vike 2011:74).

Videre kan nevnes en kile-formasjon som kalles for *svinefylking*, sannsynligvis etter romersk *porcinum capet* (Gabriel 2002:299) som betyr svinehode. En svinefylking er en kileformet formasjon, ofte bestående av de beste soldatene. Størrelsen på en svinefylking kunne variere, men det var alltid to menn fremst, for deretter å fortsette med en proporsjonal økning (Gabriel 2002:299; Hjarðar og Vike 2011:78). Har man 5 rekker, så tilsvarer dette 30 mann. Formålet med en svinefylking var å krasje inn i fiendens linjer med stor kraft, for så å trenge gjennom. Blant annet kunne dette være effektivt mot en skjoldborg. Det er ikke usannsynlig at Olav Haraldssons hær i slaget på Stiklestad benyttet denne formasjonen, da man måtte utnytte terrenget til sin fordel i en kamp mot en overtallig fiende. Ved å sende en svinefylking ned en bakke vil man kunne oppnå maksimal effekt.

Kapittel 4: Forskningshistorie

Slagmarksarkeologi er en ny, og ennå uetablert tilnærming innen norsk arkeologi. Det var først med prosjektet *slagene på Re*, som jeg kommer tilbake til, at slagmarksarkeologi for fullt begynte å gjøre seg bemerket. Tidligere har arkeologi kun sporadisk blitt koblet opp mot slagsteder her til lands. I vårt naboland Sverige har man derimot gjort langt mer arbeid innenfor slagmarksarkeologi, eller *slagfältsarkeologi*. I 2003 ble det opprettet et eget team som i dag er en egen avdeling under Riksantikvarieämbetet (2011). Slagmarksarkeologi er også veletablert i Stor-Britannia, og ved universitetet i Glasgow ble det i 2006 etablert et eget senter som spesialiserer seg på området. I Stor-Britannia har man i tillegg et eget Battlefields trust som ble opprettet i 1991 som et svar på planene om å bygge en motorvei tvers over et slagsted fra den engelske borgerkrigen. Som et resultat har man fått et nasjonalt slagstedsregister, i tillegg til arbeid med en verneplan (The Battlefields trust 2011; Catling 2011:50).

Slagmarker har lenge vært en interesse for antikvarer, arkeologer og historikere, men slagmarksarkeologi som en dedikert tilnærming oppsto imidlertid i USA på 1980-tallet, i forbindelse med påvisningen av lokaliteten for slaget ved *Little Big Horn* (Midwest Archeological Center 2011). Et klassisk europeisk eksempel som jeg skal se nærmere på, er slaget i Teutoburger-skogen i år 9 e.Kr., hvor romerne mistet 3 legioner. Slaget var lenge preget av mytedannelser og nasjonalromantiske undertoner, men ved hjelp av moderne tverrfaglige tilnærminger har man klart å lokalisere deler av slaget. Det var imidlertid ikke før på slutten av 80-tallet og opp mot vår tid at man anvendte tverrfaglige metoder for å lokalisere slaget. Jeg skal se nærmere på eksempelet i 4.3.1.

Problem med levninger vil blant annet kunne være aktuelle for slag tilbake til den engelske borgerkrig, men vil neppe være aktuelle for et slag fra vikingtiden i Norge. Sjansene for å påvise levninger i forbindelse med slike slag er minimale. Man har dog påvist massegraver i forbindelse med relativt tidlige slagmarker i Stor-Britannia, og man har også funnet massegraver fra vikingtiden (Foard 2008:52-58). Også ved Karlkriese i Tyskland har man påvist en massegrav (noe jeg kommer tilbake til i 4.3.1.). Noen massegraver fra slaget ved Stiklestad er imidlertid ikke påvist. Dette kan skyldes flere ting, blant annet at det ikke alltid var vanlig å begrave lik etter slag på denne tiden, noe man finner referanser til i kilder til Stamford Bridge (Foard 2008:52). Det kan også skyldes at lik etter et slag kan bli gravlagt et godt stykke fra slagstedet, noe man har eksempler på fra England (Foard 2008:52). Bevaringsforhold er selvfølgelig et poeng, og i tillegg har man hatt flere ras ved Stiklestad. Men ikke minst kan det skyldes at det ikke var så mange deltagere i slaget, og sånn sett kan fraværet av massegraver underbygge teoriene om at Snorre overdriver antallet, noe jeg kommer tilbake til i kapittel 5.1.

4.1.: Slagmarksarkeologi i Norge

Som jeg skal komme tilbake til, så er det ikke før undersøkelsene i forbindelse med slagene på Re at slagmarksarkeologiske metoder for fullt blir benyttet i Norge. Den antikvariske så vel som lokalhistoriske interessen har imidlertid vært til stede. Dette gjelder nok særlig i perioden rundt nasjonsbyggingen i kjølvannet av 1814. Da Lorentz Diderich Klüwer i 1823 ga ut boken *Norske mindesmærker aftegnet paa en reise igjennem en deel af det nordenfjeldske*, var det ikke kun monument og bygninger som ble viet interesse. Klüwer viste også en interesse for landskap, og han tegnet opp flere kart som viser ulike typer arkeologiske strukturer i landskapet.

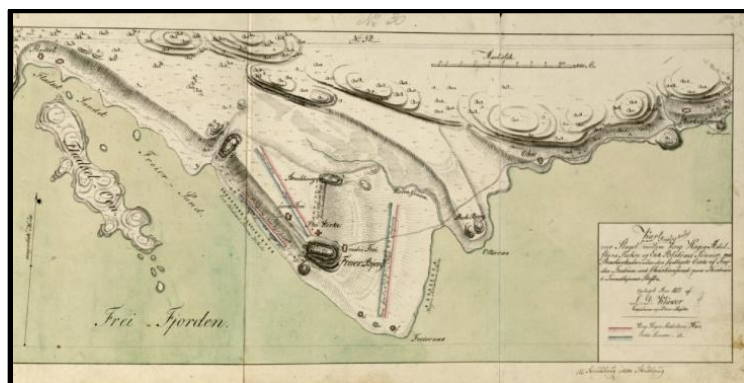

Fig. 4: Klüwers kart over hærlinjene i slaget ved Rastarkalv. Fra Klüwer (1823).

Interessen for kart og landskap skyldes at Klüwer var offisersutdannet, og at han hadde virket som militærkartograf (Brissach 2005). Klüwers kart er derfor relativt nøyaktige. I sin bok fra 1823 har han tegnet kart over, og beskrevet to slagsteder fra vikingtiden. Det første er fra slaget ved Rastarkalv i 958 e.Kr, se fig. 4. Det interessante med Klüwers arbeid med Rastarkalv er at han benytter seg av topografiske og tapte toponymiske opplysninger fra Snorre, og at han trekker inn element i landskapet i sitt resonnement for å kunne påvise slaget (Klüwer 1823:115-119). Det er særlig gravhaugene som Klüwer finner interessante, men han tolker dem imidlertid til å være gravhauger for falne fra slaget (Klüwer 1823:117), og hans kildekritiske blikk kan virke mangelfullt for en moderne arkeolog, men forklaringen må kunne sies å være plausibel da man tidligere tolket gravhauger som mytologiske *kjempegraver* (Eriksen 2007:75-84). Klüwers arbeid må dermed regnes som en del av tradisjonen som ligger forut for den moderne tilnærmingen. Interessen rundt slaget på Stiklestad var imidlertid noe større, og som jeg kommer inn på i neste underkapittel viet Klüwer stor plass også til Stiklestad.

4.2.: Tidligere undersøkelser på Stiklestad

Klüwer tegnet i 1821 et kart over Stiklestad med de ulike hærene inntegnet. Kartet er gjengitt i appendikset (fig. 40). Men Klüwer var imidlertid ikke den første til å tegne kart over slaget. I 1794 tegner løytnant O. Lyng et kart hvor han, i likhet med Klüwer, tolket gravhaugene på Stiklestad som gravhauger for falne fra slaget (se fig. 5, under). Kartet i sin helhet er gjengitt i appendikset (fig. 41). Det som er interessant med Lyngs kart er at slaget er angitt til å ha stått like ved Haug, og ikke overfor kirken, som i dag er den allment aksepterte antagelsen. Som jeg kommer inn på senere i oppgaven, har antagelsen om at kirken markerer stedet hvor Olav den hellige falt sine røtter tilbake til Den Legendariske Olavssaga. Det kan dermed se ut til at Lyng bruker sin antikvariske kunnskap til å utfordre denne antagelsen, imidlertid kan det virke som om han kobler slaget direkte til gravhaugene ved Stiklestad. Sistnevnte kan dog spores tilbake til Gerhard Schøning, som i 1774 påpekte koblingen mellom haugene og slaget. Videre viser Schøning til at det ved Stiklestad vestre er funnet rustne våpen som han mener stammer fra slaget (Schøning 1910:69-70). Mer sannsynlig er det at disse kan spores til de tidligere nevnte haugene. Det er allikevel interessant at verken Klüwer, Lyng eller Schøning kobler Stiklestad kirke til selve slagstedet, men plasserer slaget ved Stiklestad vestre.

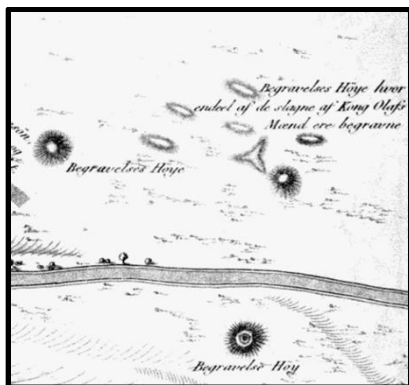

Fig. 5: Detalj fra Lyngs 1794-kart med gravhauger forklart som gravene til de falne i slaget er begravd.

Klüwers kart over slaget fra 1821 viser hærenes linjer på to ulike steder i landskapet. Det første stedet er i forkant av Olavsstøtten i skråningen ned mot Stiklestad kirke. Det andre stedet er mer i tråd med Lyngs kart fra 1794. Klüwer har ikke viet plass til gravhaugene som Lyng tegnet inn, derimot har han tegnet inn en haug ved navn *Dagringshaug*. Som Klüwer skriver i boken *Norske mindesmærker* fra 1823, så kobler han haugen opp mot slaget, og mener at haugen har navn etter slaget. Klüwers forklaring er at det var her ”Dagsfegtingen stod” (Klüwer 1823:67). Andre har tolket navnet som *Dag Ringssons haug* (Forseth 2007:16). Haugen finnes ennå, og har Askeladden-id 36732. Klüwer skriver ellers lite om bakgrunnen for tolkningen sin, men viser til at det skal ha blitt funnet en ”sølvpletteret og sirlig udarbeidet” kastespydspiss i en åker under Stiklestad ”for nogle aar siden”. Klüwer mener at dette er en levning fra slaget (Klüwer 1823:67). Mer sannsynlig er det dog at spydet skriver seg fra en gravkontekst, forutsatt at det faktisk ble funnet et slikt spyd. Klüwer skriver heller ikke på hvilken åker det skal ha blitt funnet, men sannsynligvis er dette ved gravhaugene på Stiklestad vestre. Både Lyng og Klüwer hadde militær bakgrunn, men det nevnes ikke noe om hvorvidt deres taktiske kunnskap ble trukket inn i tolkningene.

Går man fram til vår tid, så har man en artikkel skrevet av historiker og befal Øystein Walberg i 2004 (se litteraturlisten). Walberg har forsøkt å gjenskape landskapet ved Stiklestad ved å se på gamle geologiske kart, og at han argumenterer for at slaget må ha stått i landskapsbuen ovenfor kirken. Walberg har laget en forenklet modell av landskapet som kan ses på Stiklestad nasjonale kultursenter. Han presenterer en plausibel geologisk tolkning, men han tar blant annet ikke hensyn til veiene ved Stiklestad. Videre argumenterer han for at kirken markerer stedet hvor Olav den hellige falt, jf. folketro og Den Legendariske Olavssaga. Det er imidlertid en del mulige moment som kan tale i mot dette. Blant er det flere

mulige gravhauger og gamle bosetningsspor som kan ha vært i veien for et eventuelt slag, noe som jeg skal komme tilbake til i kapittel 6.

Det har vært foretatt arkeologiske undersøkelser i området rundt Stiklestad, blant annet i forbindelse med veiutbygging og i forbindelse med Lars Forseths og Nord-Trøndelag Fylkeskommunes luftfotografering sommeren 2007 (Forseth 2007:16-18). To begrensede områder sør og vest kirken ble i 2008 avdekket i forbindelse med omlegging av veien øst for kirken i rundkjøring vest for kirken (Birgisdottir 2009:6). Som jeg også kommer inn på i analysedelen, ble det her gjort bosetningsspor, men ingen funn som kunne knyttes til slaget (Birgisdottir 2009:8-9,32-58). Dette kan bero på flere ting. For det første kan det tyde på at slaget ikke sto her, men til gjengjeld vil mye materiale gå tapt ved flateavdekking, særlig med tanke på at området er blitt pløyd og endret av ras. Men det kan også underbygge min hypotese om at slaget kan ha stått nedenfor gårdstunet til dagens Stiklestad-gård, i tråd med landskapsanalysen som jeg skal presentere i del 2. Det ble gjort funn av et hus i området sør for kirken og veien (se fig. 6), og som jeg kommer inn på, er det sannsynlig at dette kan ses i sammenheng med Stiklestadgården, og at beliggenheten i dag stort sett sammenfaller med beliggenheten i 1030. Videre underbygger det også min hypotese om at dagens vei stort sett sammenfaller med veien i 1030, noe som ble videre underbygget ved påvisningen av et mulig veifar like ved feltet sør for kirken (Birgisdottir 2009:55), et poeng jeg skal komme tilbake til. Noe systematisk arkeologisk arbeid for å påvise slaget har man derimot ikke. Jeg ønsker derfor med denne oppgaven å foreslå lokaliteter for videre arkeologiske undersøkelser.

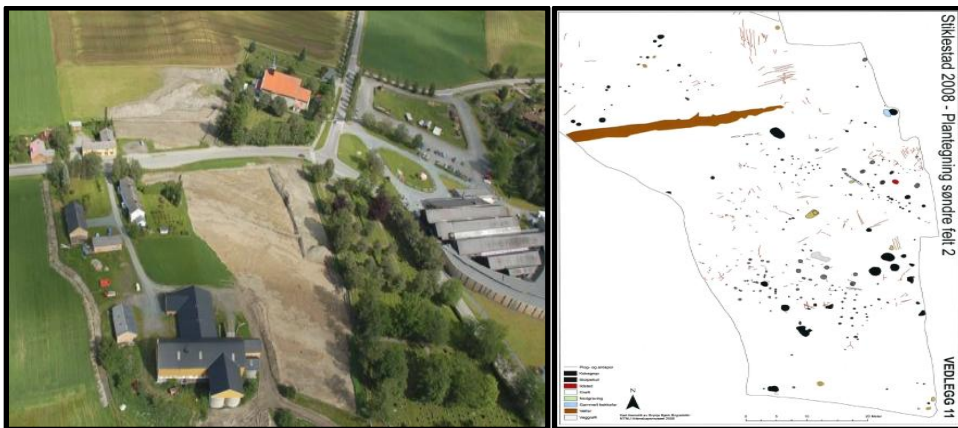

Fig. 6: Feltene sør og vest for kirken, med plantegning av det søndre feltet. Streken helt nord i feltet er det mulige veifaret.

4.3: Komparativt materiale: tidligere påviste slagsteder og metoder

Jeg skal begynne med å se på slaget i Teutoburger-skogen i år 9 e.Kr., da det er et klassisk europeisk eksempel på et arkeologisk undersøkt slag, og da det demonstrerer verdien av tverrfaglige tilnærminger. Jeg har valgt å fokusere på slaget ved Stamford Bridge og slaget ved Hastings, begge i 1066. Dette er fordi begge slagene er relativt samtidige med Stiklestad, og fordi de via Harald Hardråde kan settes i sammenheng med Stiklestad. Jeg har deretter valgt å trekke fram slaget ved Bosworth-Field i 1485. Sistnevnte slag er langt senere enn Stiklestad, men undersøkelsene er interessante da de har vært preget av noe den samme problematikken som man finner i forbindelse med Stiklestad. Det siste eksempelet jeg skal vise til, er fra undersøkelsene i forbindelse med slagene på Re, fortrinnsvis slaget i 1163. Dette er et norsk eksempel på en slagmarksarkelogisk undersøkelse, og også den første og hittil eneste. Man har her mye av den samme kildeproblematikken som går igjen i forbindelse med slaget på Stiklestad, og mye av metodikken vil kunne være relevant for Stiklestad. Men jeg skal som sagt begynne med å se på slaget i Teutoburger-skogen.

4.3.1.: Slaget i Teutoburger-skogen

Høsten år 9 e.Kr. var de romerske legionene under Varus på vei til vinterleiren ved Rhinen. Varus var i Germania for å gjøre området om til en romersk provins. Med seg hadde han den germanske lederen Arminius, som hadde tjenestegjort i den romerske hæren. Man vet lite om både Varus og Arminius, men man vet fra romerske kilder og mynter at Varus var *quaestor*, som var en høy romersk magistratstilling, rundt 20 f.Kr., og senere guvernør og administrator i Syria og senere den germanske provinsen som strakte seg til elven *Elben*. Om Arminius står det skrevet i romerske kilder at han kommanderte germanske hjelpetropper i den romerske hæren, og at han fikk romersk borgerstatus i år 4 e.Kr. Arminius skal ha gitt informasjon om et opprør mot Romerriket til Varus, som ifølge kildene bestemte seg for å legge om ruten. I virkeligheten antar historikere at Arminius lurte Varus inn i et bakhold, noe som førte til at romerne mistet 3 legioner, og at Varus skal ha begått selvmord. Keiser Augustus skal i den forbindelse ha ytret de kjente ordene ”gi meg tilbake mine legioner!” (Harnecker 2004:11-21).

Det kildekritiske problemet i tilfellet slaget i Teutoburger-skogen er at de er romerske, og at de angir stedet for slaget nokså vagt. Et navn som dukker opp i de romerske kildene er *Saltus Teutoburgiensis*, som er latinsk for Teutoburger-skogen. Det er antatt at området var lite kjent for romerne. Det er Tacitus som nevner stedet, og skriver at det skal være i nærheten av regionen *Bructeri*, som er nær elven *Lippe* som er en sideelv til Rhinen (Harnecker 2004:20).

Slagets forløp er uklart, men det skal ha vart i flere dager, og ha hatt en større spredning. Romerne skal ha blitt ledet inn i et røft terreng langs en germansk forsvarsmur, som i praksis var en flaskehals. Angrepet skal ha blitt innledet fra sider av den romerske linjen. Da romerne var ute på en marsj med flere sivile og mye utstyr, var det svært vanskelig å omgruppere seg og innta formasjoner. I tillegg skal hjelpetropper som var med på marsjen, ha desertert og gått til angrep på de romerske legionene. Rent taktisk vet man at Arminius' tropper utnyttet terrenget til sin fordel, og at romerske taktikker var kjent blant germanerne (Harnecker 2004:20-21).

Men Teutoburger-skogen var, og er, et stort skogsområde. Det strekker seg omtrent fra byen Osnabrück og ca. 120 km ned mot sør-øst. Var det derfor mulig å påvise slaget? Spørsmålet ble stilt av en rekke historikere og antikvarer siden 1500-tallet, da den historiske interessen for slaget begynte å gjøre seg gjeldende. De første forsøkene gikk ut på å koble myntfunn opp mot slaget. I 1698 ble det publisert en oversiktsbok over myntfunn i Karlkriese, men disse ble ikke koblet opp mot slaget. Man må fram til 1768 for å finne en slik kobling (Harnecker 2004:30). Det var antikvaren Justus Möser som dro koblingen, og på grunnlag av myntene lokaliserte slaget til dagens Osnabrück-Voxtrup. Möser påpeker at ingen av myntene kan dateres til tiden etter Augustus, og at man ennå finner mynter i Karlkriese (Harnecker 2004:30).

På 1880-tallet begynte antikvaren Theodor Mommsen å interessere seg for myntfunnene og for slaget. I 1885 publiserte han avhandlingen *Zur Örtlichkeit der Varusschlacht* (om lokaliteten for Varusslaget), hvor han argumenterte for at slaget skulle ha stått i Barenaue, som tilsvarer dagens Karlkriese (Harnecker 2004:31). Mange var imidlertid uenig med Mommsen, og interessen var tidvis laber, med visse unntak. Blant var det noe interesse for slaget på tidlig 1900-tall, men uenigheten blant fagfolk var stor. Koblingen av romerske mynter opp mot slaget ble kritisert, da man mente at gull- og sølvmynter neppe var noe vanlige soldater var i besittelse av, og det første ikke-mynt-funnet, henholdsvis en bronsekrok for en vekt, ble ignorert (Harnecker 2004:31-32).

Mye av problemet med slaget i Teutoburger-skogen er at det har vært gjenstand for nasjonalromantiske og nasjonalistiske strømninger. Teutoburger-skogen kan sies å være Tysklands *Hastings* (Williams 2009:XX). Det hører også med at arbeidet stort sett var basert

på myter og mynter, men ingen militære funn. Derfor ble mye av forskningen uglesett, og i kjølvannet av andre verdenskrig var det lenge dårlig klima for å forske på lokaliteten, i tillegg til at mesteparten av myntene gikk tapt under krigen (Clunn 2009:XX; Harnecker 2004:32).

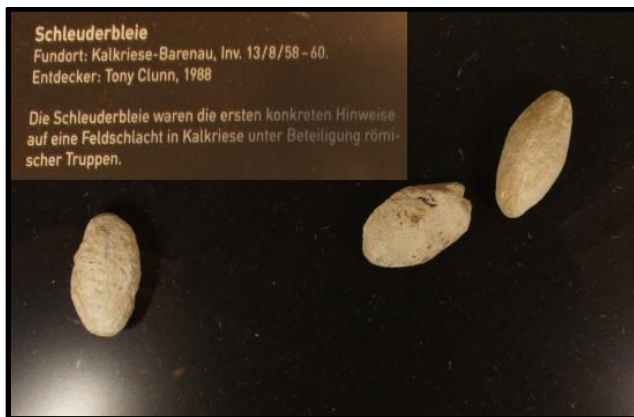

Fig. 7: Blykuler for romerske slynger, fra Karlkriese. Foto: forfatteren.

Nytt arbeid ble ikke foretatt før i 1987, da den britiske majoren Tony Clunn som var stasjonert i Osnabrück utforsket skogene ved Karlkriese med en metalldetektor, noe som førte til flere myntfunn, hvorav 89 ble funnet i løpet av få timer (Clunn 2009:1-12; Harnecker 2004:33). I 1988 begynte de første militære funnene, deriblant romerske uniformsdeler og blykuler til en slynge (fig. 7). Slynger inngikk i det romerske våpenarsenalet, og er dermed et diagnostisk funn (Clunn 2009:25-26). Det mest kjente funnet ble imidlertid gjort i 1989, og dreier seg om den berømte masken, som har vært del av en romersk hjelm (Clunn 2009:57-68). Jeg vil heretter referer til masken som *varusmasken* (se fig. 8).

Fig. 8: Den berømte masken fra Karlkriese og en oversikt over funnene. Foto: forfatteren.

Flere år med undersøkelser og rike funn fulgte, og i 1998 kunne tyske arkeologer, blant annet ved å se på funndistribusjon, slå fast at lokaliteten var påvist til en flate ved Karlkriese (Clunn 2009:1). Dette dreier seg imidlertid mest sannsynlig om deler av slaget, da man må anta at det

hadde en stor spredning, med tanke på at de romerske legionene ble angrepet langs en lang linje.

Det interessante i tilfellet Karlkriese er metodikken og framgangsmåtene bak arbeidet med å påvise lokaliteten. Clunn gjorde flere forundersøkelser, som involverte tekststudier og studier av gamle kart og toponymi. Lokaliseringen av gamle romerske og germanske veier var sentralt for å kunne utlede hvor romerne kan ha gått, dette i kombinasjon med en studie av landskapet (Clunn 2009:16-19,25,62-65). Veiene er i denne sammenhengen noe av det mest sentrale. Det romerske hæertoget skal ha bestått av flere tusen soldater, hester, vogner og sivile. Dermed er logistikk og infrastruktur svært viktig: en hær av denne størrelsen er avhengig av framkommelighet, og klima kan påvirke dette (Lynch og Cooksey 2007:25). Under slaget i år 9 e.Kr. skal det ifølge romerske kilder ha vært svært dårlig vær, de må derfor ha holdt seg til hovedveiene (Harnecker 2004:20).

Med andre ord: for å finne slaget måtte man først finne veiene. Arkeologisk landskapsanalyse vil være til nytte i slike tilfeller. Geologi er også viktig. I år 9 e.Kr. skal det ha vært en større myr i området som gjorde at det ble en ekstra snever flaskehals (Harnecker 2004:23). Det ble i tillegg funnet levninger av mennesker så vel som dyr (Harnecker 2004:77-82), deriblant en kontekst som muligens kan tilskrives en romersk massegrav (se fotografi av museumsplakett, fig. 9). Dette blir igjen bekreftet av romerske kilder som sier at kommandanten Germanicus vendte tilbake til åstedet i år 15 e.Kr. og begravde romerske levninger (Harnecker 2004:21).

Fig. 9: Museumsplakett fra Museum Varusschlacht i Karlkriese som indikerer funnstedet for en større ansamling menneskelevninger. Foto: forfatteren.

Studien av landskapet er noe av det mest interessante, og noe av det viktigste i forbindelse med det arkeologiske arbeidet med slaget. Utgravninger viste at germanerne hadde bygd

forsvarsvoller langs veien som romerne ankom via, og at disse vollene snevret inn flaskehalsen ytterligere (Harnecker 2004:67). Spor av vollene er synlig i dagens terreng (se fig. 10).

Fig. 10: Foto fra parti av Teutoburger-skogen ved Karlkriese med synlige spor av jordvoller. Foto: forfatteren.

I likhet med Stiklestad er landskapet ved Karlkriese et gammelt jordbrukslandskap, og man har hatt mye sedimentering. Dagens landskap ligger høyere enn det gjorde i år 9 e.Kr. En viktig del av utgravningsmetodikken var derfor flateavdekking, noe som også var til hjelp når man skulle rekonstruere landskapet (Harnecker 2004:38,67-72).

Fig. 11: landskapet med rekonstruerte veier sett fra tårnet. Foto: forfatteren.

Fig. 12: Modell av landskapet med jordvoller i 9 e.Kr. ved museet i Karlkriese. Foto: forfatteren.

Ved å se på Karlkriese har jeg lært hvor viktig det er med en tverrfaglig tilnærming til arkeologiske undersøkelser av slagmarkslokaliteter. Sammenlignende tekststudier og kildekritikk, studier av gamle kart (hvis tilgjengelig), og landskapsstudier bør inngå i startfasen. Topografi og toponymi er to nøkkelement. Bare her er man innom flere disipliner, deriblant litteraturstudier, geografi og geologi, foruten arkeologi. Det er videre et poeng at det ikke kun er våpen og militærutstyr som kan knyttes til slag og konfliktkontekster, men også personlige eiendeler. Store konsentrasjoner av mynter kan for eksempel være en ledetråd. Men ikke minst viser undersøkelsene verdien av enkle forundersøkelser utført med metalldetektor, såfremt de utføres korrekt og av profesjonelle (Harnecker 2004:84).

4.3.2.: Slaget ved Stamford Bridge

Jeg skal i det følgende underkapittel se på slaget ved Stamford Bridge i 1066, da dette slaget kan kobles opp mot Stiklestad; ikke bare i tid, men også ved Harald Hardråde som ifølge en rekke norske så vel som engelske kilder deltok i slaget på Stiklestad. Den antatte lokaliteten ligger like utenfor dagens York. I slaget ved Stamford Bridge kjempet den norske kongen Harald Hardråde (konge fra 1046-1066) og den engelske jarlen Tostig mot den engelske kongen, Harold Godwinson. I Harald Hardrådes saga vises det til slaget ved Stamford Bridge (Sturlason 2003b:86), og opplysningene i Hardrådes saga bekreftelses ytterligere av den angelsaksiske krønike (Hjardar og Vike 2011:288). Her har man med andre ord et visst belegg for det Snorre skriver.

Snorre skriver om slagets forløp at Hardråde fylket hæren sin i en sirkel i det man så Godwinson nærme seg. Hardråde og Tostig hadde hvert sitt merke, eller skjoldborg, utenfor hovedfylkingen. Man har her 3 enheter til sammen. Snorre skriver videre at man sto skjold ved skjold, og at de bakre rekkene holdt skjoldene over hodet (Sturlason 2003b:89). Dette minner om den romerske formasjonen *testudo*, som igjen ga opphavet til den bysantinske *foulkon*, eller *fulcom*, som kan ha en etymologisk kobling til den norrøne *fylking*. Snorre skriver videre at man benyttet spyd, og at første og andre rekke stilte seg opp med disse på en måte som vitner videre om den bysantinske *foulkon*, som jeg var inne på i kapittel 3. Det vises også til bueskyttere som skal ha stått i den bakre rekken (Sturlason 2003b:89). Snorres opplysninger bekreftes av samtidige britiske kilder (Hjardar og Vike 2011:288), og det er dermed et viktig kildekritisk poeng i å se på Stamford i forbindelse med Stiklestad. Man kan også lære mye av å se på taktikk og landskap.

Hardrådes hær ble utsatt for et overraskelsesangrep, og en mindre fortropp ble stilt opp på broen over elven Derwent, som har gitt navn til slaget. Forsvaret på broen skal ha klart å stoppe Godwinsons framrykning midlertidig, men Godwinsons menn skal angivelig ha kommet seg under broen, og stukket spyd opp under broforsvarerernes ringbrynjer. Hvorvidt dette har skjedd eller ikke, blir en spekulasjon, men det vises til dette i den angelsaksiske krønike (Hjardar og Vike 2011:288). Snorre skriver at Harold Godwinsons hær ikke klarte å bryte Hardrådes fylking, og at det var først når Godwinsons hær så ut til å trekke seg tilbake at Hardråde gikk til angrep. Dette med det resultat at fylkingen ble brutt, og dermed kunne Godwinson ri på fra alle kanter (Sturlason 2003b:92). Hardråde ble drept kort tid etter dette, men restene av hæren hans skal ha fylket seg på nytt, og slaget skal ha vart til utpå kvelden (Sturlason 2003b:92-93).

Landskapet er et viktig element i slaget ved Stamford Bridge. I 1066 skal det, i likhet med Stiklestad, ha vært et høydedrag ved slagmarken. Det var på dette høydedraget at Hardråde og Tostig skal ha fylket hæren (Carman og Carman 2006:104-105). Elven fungerer her som en bevegelseslinje og en topografisk hindring som ble utnyttet til forsvarernes fordel. Broen var et punkt det var viktig å forsvare, og som regulerte adgangen til operasjonsområdet. Som jeg var inne på i kapittel 3, så kan det ha vært en intensjon fra Hardrådes side om ikke å komme i kamp, og at man håpet på at Godwinson skulle gi opp. Slagflaten, og landskapsrommet, ved Stamford ble avgrenset ytterligere av to romerske veier som skilte seg ut fra broen (Hjardar og Vike 2011:288-289). Det var via de romerske veiene at begge hærene ankom, og de ble fylket ut i fra disse.

I likhet med slaget på Stiklestad har man ingen arkeologiske funn som kan knyttes til slaget ved Stamford Bridge, bortsett fra en hjelm som ble fisket opp fra elven i 1950 like ved lokaliteten for den gamle broen. Hjelmen kan skrive seg fra slaget, selv om dette ikke er bevist (Hammond 2009). En sannsynlig lokalitet for slaget ved Stamford Bridge er imidlertid påvist ved hjelp av arkeologisk landskapsanalyse og topografiske opplysninger fra skriftlige kilder. Den opprinnelige broen er for lengst borte, men de romerske veiene er ennå synlige, og ved hjelp av disse har man med stor sannsynlighet kunnet lokalisere stedet hvor broen sto. Sikker kan man imidlertid ikke være, da man mangler belegg i form av arkeologiske gjenstander og funndistribusjon, men problemet med Stamford er at landskapet er delvis bygget over, og delvis er et jordbrukslandskap (Carman og Carman 2006:104-105).

Eksempelet illustrerer allikevel potensialet i arkeologisk landskapsanalyse, og nytteverdien av skriftlige kilder. I likhet med Stiklestad er veiene i landskapet et viktig element. I kjølvannet av slaget ved Stamford Bridge gikk Vilhelm Erobreren i land i England, hvor han møtte Harold Godwinson i slaget ved Hastings, som fant sted kort tid etter slaget ved Stamford Bridge. Jeg skal se på Hastings i neste underkapittel.

Ved å se på eksempelet med Stamford Bridge har jeg lært at topografi og påvisning av veier er en viktig del av arbeidet med å påvise slagsteder, men jeg har også lært at det er viktig med en forståelse av taktikk og topografiske forutsetninger for ulike typer taktikk. Stamford Bridge er i tillegg nært Stiklestad i tid, men også via aktøren Harald Hardråde. Sistnevnte har sannsynligvis benyttet seg av tidligere stridserfaring når han utkjempet slaget ved Stamford Bridge. Potensielt sett kan man overføre kunnskap fra Stamford Bridge til Stiklestad.

4.3.3.: Slaget ved Hastings

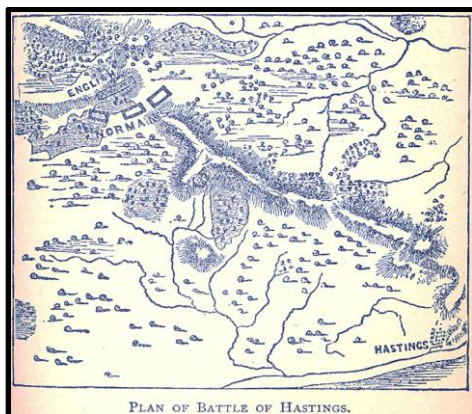

Fig. 13: Kart fra 1851 over den tenkte lokaliteten for slaget ved Hastings i 1066.

Vilhelm Erobrerens og normannernes invasjon i 1066 nevnes i Harald Hardrådes saga, og er med på å styrke Snorre som kilde. Jeg skal imidlertid se på kildebruk og kildekritikk senere i oppgaven. Det som imidlertid er et poeng med Hastings, er at slaget blir bekreftet av flere kilder, i tillegg til Bayeux-teppet (Wheeler 1988:19-130). Like fullt kreves det tverrfaglige arkeologiske metoder for å kunne påvise selve slagstedet, da også med tanke på at Hastings er et viktig sted i engelsk historie, og at det er myteomspunnet. Det er også et poeng at flere av de samtidige kildene er skrevet av seierherrene, og at en del framstiller Vilhelm Erobreren som en slags helgenskikkelse, ikke ulikt framstillinger av Olav den hellige. Det som muligens er den tidligste kilden man kjenner, er William of Poitiers' *Gesta Willelmi* fra ca. 1071. William of Poitiers var tilknyttet Vilhelm Erobreren, og skal selv ha deltatt i slaget som soldat, før han senere ble prest (Morillo 1996:3). Da man mangler arkeologiske funn og

funndistribusjon, er det hovedsakelig toponymi og topografi fra de skriftlige kildene og fra landskapet man må ta utgangspunkt i.

Jeg skal begynne med å se på lokaliseringen av slagstedet. Ut i fra samtidige og senere middelalderkilder, så vet man at slaget kan knyttes til den gamle romerske havnebyen Hastings, hvor normannerne slo leir etter først å ha ankommet Pevensey (Morillo 1996:9). Ca. 9 km fra Hastings opp en gammel romersk vei som i dag heter *Battle Road*, finner man stedet *Battle*. Ifølge William of Poitiers skal Godwinsons hær ha fylket seg på et høydedrag like ved en skog. I dag er det flere mindre skogholt i området, men landskapet har forandret seg kraftig. Det er i dag mye bebyggelse i området. Det er derfor vanskelig å si hvor Godwinson kom fra, og hvilken skog det er snakk om, men mest sannsynlig er det det store skogsområdet som ligger like nord-øst for Battle.

Her kan det være interessant å gå til det eldre kartografiske materialet. På den britiske kartografen John Speeds kart over Sussex fra 1611, er det tegnet inn to større skoger i nærheten av Battle, hvorav den nærmeste er Perley Wood, som også ligger mest plausibelt til i forhold til York, og Stamford Bridge, hvorfra Godwinson ifølge den Angelsaksiske Krønike skal ha ankommet (Morillo 1996:24-25). Dette stemmer også godt overens med at slaget ved Hastings fant sted kort tid etter slaget ved Stamford Bridge. Dette blir imidlertid spekulasjoner, og i tillegg antar man at hele området var dekket av skog (Morillo 1996:52-53). I noen av kildene har man referanser til en skog ved navn *Anderida*, som i dag heter *Weald*. Ingen av delene er avtegnet på Speeds kart. Dette er dessuten et større skogsområde med flere underområder, så det er vanskelig å slutte noe fra navnet alene.

Man har en annen kilde, *The Carmen de Hastingae Prelio*, som angivelig skal ha blitt skrevet i 1068 av en ukjent forfatter, muligens biskopen av Amiens. Det er imidlertid flere som mener at den er skrevet langt senere, og at den kun baserer seg løst på andre kilder (Morillo 1996:45). Det er fra *The Carmen* at man har toponymiske opplysninger som angir slaget til området ved dagens Battle. Godwinsons hær skal ha ankommet via dagens London Road, som er en gammel romersk vei, ned til et høydedrag ved Caldbec Hill som ligger like ovenfor Battle (Morillo 1996:53). Den angelsaksiske krønike viser til at Godwinsons styrker samlet seg ved *The Hoary Apple-tree* (Morillo 1996:24), som ifølge noen historikere skal ha vært ved Caldbec Hill, på det stedet hvor den gamle romerske veien deler seg (Morillo 1996:166). De gamle romerske veiene er med andre ord sentrale.

Man har ellers lite belegg for at slaget sto på den antatte lokaliteten, og mye baserer seg på myter og folketro. I likhet med slaget på Stiklestad er stedets kirke, *Battle Abbey*, sentral. Ifølge mytene skal kirken stå på det stedet hvor slaget fant sted i 1066. På grunnlag av kirkens plassering har man dermed lenge antatt at slaget sto ved dagens Battle. Problemet er midlertid at antagelsen om kirkens plassering baserer seg et gammelt dokument, *The Chronicle of Battle Abbey*, som flere mener er en senere forfalskning. Det er blant annet en del som tyder på at det delvis skyldes skattefordeler (Austin 2010:143-151; Davis 1914:426-434). Kirkens plassering kan skyldes praktiske årsaker, mer enn at slaget faktisk sto hvor den ligger.

Det de skriftlige kildene til Hastings derimot kan gi detaljer om, er oppstillinger og ulike typer soldater. Det vises til *fyr*, så vel som til *huskarler*, og til oppstillinger under ulike merker (Morillo 1996:167). Det vises videre til at normannerne skal ha trukket seg tilbake som en del av en bevisst taktikk for å få Godwinsons styrker til å bryte fylkingene sine (Morillo 1996:47-48), noe man også kjenner til fra Stamford, og som kan ha vært tilfelle i slaget på Stiklestad. Det å ha kunnskap om taktikk kan dermed bidra til en kritisk tolkning av opplysninger i kildene, og kan ha en nytteverdi når man skal plassere ut hærene i landskapet. Er det sannsynlig at slaget kan ha funnet sted på foreslått lokalitet, og at slagets forløp kan ha vært slik de skriftlige kildene antyder? For å finne svar kan man trekke inn det man vet om taktikk og preferanser ut ifra ulike landskapstyper i en komparativ analyse. Dette er noe jeg vil forsøke å gjøre i forbindelse med Stiklestad.

Man har imidlertid ingen arkeologiske funn å vise til ved Hastings, men derimot en pågående debatt om hvor slaget kan ha stått, og en arkeologisk undersøkelse i regi av The University of Huddersfield er planlagt. Arbeidet til nå må dermed betraktes som forundersøkelser. Om man kan påvise slaget arkeologisk, så er det et eksempel på potensialet som ligger i slagmarksarkeologi. Videre illustrerer det poenget med å utfordre vedtatte sannheter ved hjelp av arkeologisk landskapsanalyse og kunnskap om taktikk, noe jeg skal se videre på i forbindelse med Stiklestad. Et relevant eksempel på hvor arkeologiske undersøkelser har gitt resultat er slaget ved Bosworth Field, som jeg skal se på i neste underkapittel.

Av eksempelet med Hastings har jeg lært at kirker ofte blir knyttet til slagmarker fra denne tiden, og at det kan være verdt å se etter alternative forklaringer på en kirkes plassering i et landskap. Men å påvise veier er også en fundamental del av arbeidet.

4.3.4.: Slaget ved Bosworth Field

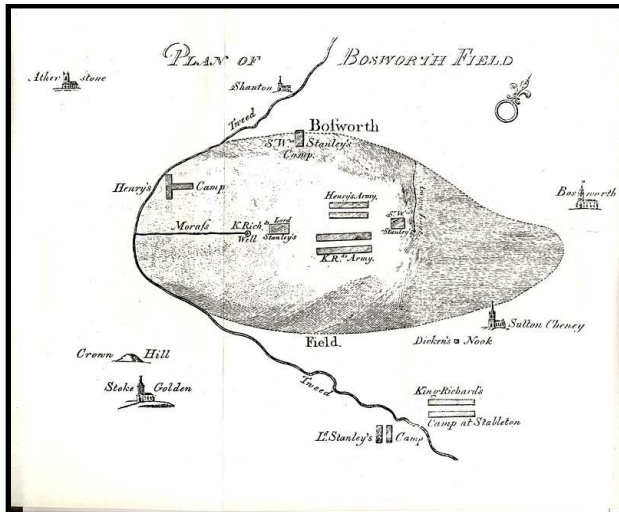

Fig. 14: William Huttons kart over det antatte slagstedet fra 1813.

Slaget ved Bosworth Field fant sted i Leicestershire i 1485, og involverte styrkene til House of Plantagenet, med kong Richard III på den ene siden, og house of Tudor med Henrik VII på den andre siden. Slaget var et av de siste i Rosekrigene fra 1455 til 1487. I dag har man et besøksenter på stedet (Carman og Carman 2006:44-46), men det faktiske slagstedet har lenge vært gjenstand for debatt, og det er ikke inntil nylig at man faktisk har påvist slagstedet.

De tidligste antikvariske tolkningene baserte seg på et problematisk kildemateriale, og på misforståelser og feiltolkninger. Det er med andre ord et viktig kildekritisk poeng her. Man benyttet alt fra tidlige krøniker til Polydor Vergil og William Shakespeare, og felles for dem alle var myteskapelse og dramatisering (Foss 1998:9-18), et problem som også går igjen i forbindelse med slaget på Stiklestad. Med misforståelser og feiltolkninger viser jeg først og fremst til 1700-talls-antikvaren William Huttons feiltolkning av en tidligere kilde som opplyste at Kong Richard etablerte leiren sin, og hvilte, ved en ås ved navn *Anne Beame*, som av Hutton ble tolket til at slaget sto ved *Ambion Hill* (Foss 1998:21).

Om man trekker inn det tidligste kartografiske materialet, for eksempel John Speeds kart over Leicestershire, har man et større område like ved landsbyen Bosworth som er navngitt som *King Richard's Feild* (sic) med en ås midt i, som er blitt tolket som *Ambion Hill*. På John Speeds kart ser man også at det står *Redemore* like under *King Richards Field*. *Redemore* var den lokaliteten som Speed knyttet til slaget, men eksakt hvor *Redemore* lå er mer usikkert. Speed på sin side blandet sammen *King Richards Feild* og *Redemore*, noe som har vært med

på å legge grunnlaget for fremtidige feiltolkninger, blant annet Huttons tolkning av King Richards Field som *Redmoor Plain* (Foss 1998:17,20-21). Det er med andre ord et viktig toponymisk element forbundet med Bosworth. Interessant nok er sistnevnte navnet på en landsby, som noen av de tidligste kildene oppgir skal ligge i nærheten av en myr som slaget sto på (Foss 1998:12-18). Shakespeare på sin side viser til The Field of Bosworth i akt 5, scene 3 i stykket *Richard III*, men da i forbindelse med at det skal ha stått telt der, noe som kan tolkes som en leir, jf. Huttons feiltokning. Et annet toponym som det vises til i kildematerialet er *Sandeford*, som kan vise til et vadested.

At slaget sto på en mark kan med andre ord være en senere feiltolking, og de skriftlige kildene viser til at styrkene sto på hvert sitt høydedrag, med et myrområde i midten. Myr er derfor et sentralt element, men myrområder kan imidlertid endre seg. Dette kan blant annet skje i forbindelse med jordbruk, og dermed har man også et geologisk og landskapsmessig poeng i tolkingen av slagstedet. Hutton på sin side skal ha sitert en tidligere kilde som tilsa at det var en myr mellom hæroppstillingene som senere ble drenert i forbindelse med kultivering, og avkrefte dette med å fastslå at det aldri har vært noen myr der. Videre knyttet Hutton forstavelen 'red' i Redemore til fargen på jordsmonnet, og argumenterte for at dette knyttet slaget til Ambion Hill, da jordsmonnet ved Ambion Hill ifølge Hutton var rødlig (Foss 1998:20-22).

Hutton manglet et metodisk arkeologisk verktøy for å dele inn og analysere landskap, og han ignorerte middelaldermarkene og den tidligere bebyggelsen i området, element som kan ha vært årsaker til at myrene ble drenert, og som kan ha fungert som hindringer på en slagmark (Foss 1998:23). Videre har man en kirke, Dadlington Church, i nærheten av det antatte slagområdet som falne fra slaget skal ha blitt begravd ved (Foss 1998:8,28), men igjen så er kirker et element som går igjen på flere antatte slagsteder (Carman og Carman 2006:129), og som har mange myter knyttet til seg. Dette er ikke minst tilfelle på Stiklestad. Her kan man nok en gang trekke fram geologi. Peter Foss argumenterer for at store deler av området rundt Dadlington kirke var våtområder på 1400-1500-tallet (Foss 1998:34-35), og dermed er det et moment som kan tale i mot at kirken ble brukt til å gravlegge falne fra slaget.

Det har vært foreslått en rekke moderne arkeologiske tolkninger av hvor slaget sto, og en av de mest allment aksepterte er Peter Foss' tolkning av Redemore Field som slagstedet. Foss knytter imidlertid Redemore Field til et område like ved Dadlington kirke, på den andre siden

av bekken *Sence Brook*, som det også vises til i flere kilder, og ikke ved Ambion Hill. Sistnevnte tolker Foss som kong Richard IIIs leir. Kong Henrik VIIIs styrker skal ha rykket fram via den gamle romerske veien *Fenn Lane*, som er en bevegelseslinje som krysser Redemore, og Foss knytter navnet Sandeford til et vadested ved elven, som i dag er et sandområde som ligger like ved det området som blir tolket som Redemore (Foss 1998:41-52).

Foss' tolkning er imidlertid ikke den eneste. En tidligere tolkning fra 1974 knyttet slaget til Ambion Hill, og besøkssenteret ved slagstedet lå ved dette foreslåtte stedet fram til 2007 (Bosworth Battlefield Heritage Centre 2011). Alle de ulike tolkningene må imidlertid betraktes som forundersøkelser, samt en arkeologisk relevant debatt rundt tolkninger av kilder og bruk av metoder. I 2010 fant man gjenstander som med stor sannsynlighet kan knyttes til slaget, langs den romerske veien Fenn Lane, ca. 1 km vest for det stedet som Foss foreslo. Slagstedet ble lokalisert ved hjelp av metalldetektorundersøkelser, noe som også kan være aktuelt på Stiklestad.

Funnene fra Bosworth inkluderer en villsvin-brosje dekket med sølv, som var Richard IIIIs personlige emblem (fig. 15). Det faktum at det er dekket med sølv har fått enkelte til å tolke det dithen at det må ha tilhørt noen i Richard IIIIs nære følge. I tillegg ble funnet gjort i et gammelt myrområde, noe som kan være med på å underbygge de skriftlige kildene. Andre funn involverer kanonkuler (fig. 16), som er diagnostiske funn, og roseemblem, samt rytterutstyr. Roseemblemene er spesielt interessante da de kan knyttes direkte opp mot Rosekrigen (Bosworth Battlefield Heritage Centre 2011).

Fig. 15: Villsvinbrosjen fra Bosworth. Foto: Bosworth Battlefield Heritage Centre.

Fig. 16: Funn av kanonkuler fra Bosworth. Foto: Bosworth Battlefield Heritage Centre.

Bosworth illustrerer dermed nytteverdien av arkeologiske tilnærminger til slagmarker, og da også for slag av nyere dato. Eksemplene illustrerer hvordan myter og feilaktige kilder kan skygge for sannheten, og at dette særlig gjelder hendelser av stor nasjonal viktighet. Det er med andre ord et viktig kildekritisk poeng her. Man kan potensielt hente inn viktige opplysninger om topografi og toponymi fra de tilgjengelige kildene man har, men man må identifisere og skille ut opplysningene som har størst grad av sannhet, og man må tolke dem på rett måte. Man bør se på faktiske forhold, som for eksempel landskapet. Man kan da ha nytte av komparativ metode. Bosworth er dermed et eksempel på hvor viktig det er med tverrfaglige innfallsvinkler, blant annet kunnskap om landskap og dets strukturer, geologi og taktikk. I tillegg er toponymi viktig. At navnet *slaget ved Bosworth-Field* er en senere, og allment akseptert, feiltolkning, er et viktig kildekritisk moment som man bør ta med videre. Et lignende eksempel på et påvist slagsted har man fra Norge, nærmere bestemt i forbindelse med slagene på Re, som jeg skal drøfte i neste underkapittel.

Av eksempelet med Bosworth har jeg lært at det er viktig med et kildekritisk blikk, da feiltolkninger og myteskapelse er et utbredt problem hva kjente slag angår. Påvisning av veier og en forståelse av landskapsendringer er også viktig.

4.3.5.: Slaget ved Re i 1163

Re kommune ligger i Vestfold fylke, og utgjør de to gamle kommunene Ramnes og Våle. Det skal ha stått to slag på Re, i henholdsvis 1163 og 1177, og det er det første jeg skal se på her. I likhet med de fleste slag fra denne perioden, så er det få holdepunktet for hvor det faktisk sto. Det meste baserer seg på lokal tradisjon og myter. Slaget i 1163 sto mellom Sigurd Jarl og Erling Skakke, og er et av slagene i borgerkrigstiden (1134-1240) (Solli 2011:1-5). Slaget i 1163 blir i likhet med slaget på Stiklestad omtalt i Heimskringla, eller Snorres kongesagaer. Slaget i 1177 er også omtalt, men med færre detaljer enn slaget i 1163. I 2007 begynte planleggingen av et arkeologisk prosjekt i regi av Vestfold Fylkeskommune, samt en del

mindre lokale aktører. De arkeologiske undersøkelsene blir foretatt f.o.m. feltsesongen 2009 t.o.m. feltsesongen 2012.

Det er de topografiske opplysningene fra Snorre og metalldetektorundersøkelser som er sentrale i prosjektet. Den lokale tradisjonen lokaliserer slaget til vest for Ramnes kirke fra 1100-tallet, i en elvedal som er gravd ut av *Storelva* som renner gjennom den. I tillegg skal det tidligere ha blitt funnet en spydspiss ved gamle Ramnes prestegård. Spørsmålet blir da hvor mye hold det er i den lokale muntlige tradisjonen. I tillegg har man, i likhet med de fleste slagsteder, en kirke som er sentral i landskapet. Her kan det tenkes at kirken automatisk ble knyttet til slagstedet, ut i fra gammel folketro, i likhet med det man blant annet kjenner fra Stiklestad. Kan arkeologien gi et bedre svar? Som man kan lese av Anitra Fossums rapport fra registreringsarbeid ved Ramnes i 2009, ga arbeidet få resultat, mens Kjersti Jacobsens registrering i 2010 var mer lovende.

Ved begge registreringene ble prinsippene bak arkeologisk landskapsanalyse benyttet, og undersøkelsesområdene ble avgrenset ved hjelp av kunnskap om gamle gravhauger og ferdselsårer i landskapet (Fossum 2009:2,4-6; Jacobsen 2011:11), foruten opplysninger fra sagaene. I tillegg til Snorre, omtales slaget i 1163 også i *Fagrskinna*, som er en islandsk tekst av ukjent forfatter. Både Snorre og *Fagrskinna* omtaler en bekk i tillegg til *Storelva*, som ifølge prosjektleder Kjersti Jacobsen skal være påvist, deler av denne bekken er i dag lagt i rør (Jacobsen 2011:5). Snorre skriver at begge hærene fylket seg på hver sin side av bekken. Videre skriver Snorre at det skal ha gått en bro over *Storelva* her, som ble vurdert taktisk. Snorre skriver også at bekken ville være enkel å vade over, et moment som jeg skal komme tilbake til i analysedelen (Jacobsen 2011:5-6).

De toponymiske opplysningene er også interessante. Snorre skriver at Sigurd Jarl før slaget var på Ramnes, mens *Fagrskinna* skriver at han var på *Dyndugstaðir/Dinnduxstaðum*, som ifølge P.A. Munch kunne være en feilstaving av *Lindugstadir*, tilsvarende dagens Linnestad, som er en gård som ligger ca. 2,5 km sør-øst for Ramnes kirke. Her kan man nok en gang trekke fram ferdselsårene i landskapet. Den gamle hovedveien kommer inn ved Linnestad, og det er sannsynlig at en stor hær ville valgt hovedveien av logistikkhensyn (Jacobsen 2011:6; Lynch og Cooksey 2007:25).

Snorre skriver om slagets forløp og taktikk at begge hærene fylket seg før slaget, og at man hadde hester i de bakre rekkene. Om man benyttet hester i slaget eller ikke er mer usikkert, men funnene gir en pekepinn om dette. Sigurd Jarl skal ha ønsket at Erling Skakkets hær kom over broen. Dermed kunne man ha angrepet dem i en manøver à la den man har eksempel på fra slaget ved Stamford Bridge, men Snorre skriver at så skjedde ikke. Dette blir også bekreftet av Fagrskinna. Både hos Snorre og i Fagrskinna kan man lese at det ble kastet spyd og deretter brukt huggvåpen når angrepet kom i gang (Jacobsen 2011:5-6), men man må også anta at man skjøt med pil og bue, da dette var vanlig. Som man det skal vise seg, er dette sannsynligvis bekreftet av funnmaterialet.

Fig. 17: Rekonstruksjon av pil fra Re. Foto: Kjersti Jacobsen / Re kommune.

Resultatet av metalldetektorundersøkelsene ved Linnestad i 2010 var 7 sikre pilspisser, og 26 mulige. Det ble også funnet mulige armbrøstpiler. I tillegg ble det funnet kniver og deler av minst ett sverd. Det ble også funnet en del hesteutstyr og spenner (Jacobsen 2011:20-21). Man må ut ifra funnsted, distribusjon og tidsbestemmelse anta at mye kan skrive seg fra slaget i 1163, selv om man heller ikke skal utelukke at det kan skrive seg fra det senere slaget. Det som er spesielt interessant ved funn av den typen man har gjort ved Linnestad, er at man ved hjelp av distribusjonskart kan utlede slagets forløp, gitt at man har et representativt materiale, og gitt at senere tids forstyrrelser er minimale. Problemet med Linnestad er at det er et jordbruksområde, og at det er blitt pløyd svært mye siden 1100-tallet. Man må derfor anta en større spredning av gjenstander som følge av dette, i tillegg til at mye er gått tapt.

Et viktig poeng er at lokaliteten for slaget i 1163 ikke med sikkerhet er påvist, men at man i alle fall med stor sikkerhet har påvist en fase i slagets forløp, jf. at slag kan ha større spredning i et landskap, og at et slag kan ha flere faser. Undersøkelsene ved Re er i tillegg ikke ferdig, og resultatet fra sesong 2011 er ennå ikke publisert. Det undersøkelsene ved Re derimot viser, er at man ved hjelp av en tverrfaglig slagmarksarkeologisk tilnærming bestående av skriftlige kilder til slag og topografi, samt kartografiske kilder, i kombinasjon med arkeologisk landskapsanalyse og arkeologiske feltmetoder, da i særlig grad metalldetektor, kan gi lovende resultater. Av eksemplene fra Re har jeg lært at det kan være

hold i sagaopplysninger, men at kildekritikk er viktig. Ikke minst viser eksemplene fra Re at det vil kunne være mulig å påvise eldre slagsteder i Norge, men at landskapsendringer kan gjøre arbeidet vanskelig. En gjennomgang av endringer i topografi og toponymi er dermed viktig, og dette er noe jeg vil vie en del plass til i forbindelse med min gjennomgang av slaget på Stiklestad.

4.3.6.: Oppsummering

Jeg har nå sett på det komparative materialet, og de ulike metodene som er anvendt. Viktige metodiske aspekt som går igjen, er landskapsanalyse, gjerne ved hjelp av gamle veier, og toponymi. Som jeg har vist, er det flere fellestrekk for framgangsmåtene og for resultatene, men også for bakgrunnen til at man har antatt lokaliteter for store slag. Ofte blir de knyttet til myter og til kirker. Faktisk så vil de fleste antatte slagsteder i både inn- og utland kunne knyttes til en kirke, og nasjonalbygging og myteskapelse vil som regel være sentralt. Arkeologiske tilnærminger til slagmarker vil dermed kunne bidra til en mer korrekt historieskriving. Eksemplene illustrerer også problemene forbundet med et manglende metodisk og teoretisk rammeverk. Jeg har gjennom eksemplene lagt et slikt metodisk og teoretisk rammeverk, og dermed har jeg kommet til oppgavens kasusstudie som omhandler slaget på Stiklestad i 1030. Fra eksempel nummer 1, Teutoburger-skogen, ønsker jeg å trekke fram viktigheten av å kjenne til gamle veifar. Her har man også hatt stor nytte av å rekonstruere landskapet. Den gamle germanske forsvarsvollen som dannet flaskehalsen som romerne skal ha blitt ledet inn i, kan til en viss grad sammenlignes med gravhaugene langs veiene inn til Stiklestad i den grad de har markert veiene og har vært en slags fysiske hinder som kan ha hatt betydning for hvor i landskapet slaget kan tenkes å ha stått.

Eksempelet fra Hastings illustrerer også hvor viktig det er å identifisere veier, men i særlig grad viser det hvordan myteskapelse og kirkeplassering er noe som kan føre til feiltolkninger. Kirkeplassering er noe man finner igjen i forbindelse med flere slagsteder, ikke minst Stiklestad. Dette er med andre ord et moment som er viktig å drøfte i forbindelse med Stiklestad. Eksempelet ved Stamford Bridge viser betydningen av å påvise veier, men også hvor viktig topografi og kjennskap til taktikk kan være. I tillegg er det interessant å drøfte hvordan broen er blitt utnyttet i forbindelse med slaget. Jeg kommer til å drøfte dette opp mot slaget på Stiklestad. Et fellestrekk ved alle eksemplene er betydningen av veier, toponymiske opplysninger og geologi. Men skriftlige kilder og kildekritikk er ikke minst viktig. I hvor stor grad er kildene påvirket av myteskapelse, hvilke opplysninger kan man trekke ut, og hvor

stort utbytte vil man få av komparativ analyse av de tilgjengelige kildene? Eksemplene fra Hastings og Stamford Bridge setter opplysningene fra Snorre opp mot samtidige britiske kilder, og kan dermed være med på å belyse i hvor stor grad det er hold i Snorres opplysninger.

Foruten arkeologisk landskapsanalyse som et hoveddrammeverk, vil metodikken jeg skal benytte i kassstudien om Stiklestad være:

- Å forsøke å identifisere gamle veier og innfartsårer. Her vil arkeologisk landskapsanalyse kunne være til hjelp.
- Å forsøke å rekonstruere landskapet med arkeologiske strukturer. Her vil blant annet gamle kart og luftfoto kunne være aktuelle. Arkeologisk landskapsanalyse vil kunne være til hjelp når man skal påvise arkeologiske strukturer.
- Å forsøke å applisere de topografiske og toponymiske opplysningene fra de tilgjengelige kildene på det rekonstruerte landskapet.
- Å forsøke å utlede taktikken og stridsformasjonene man kan ha benyttet ved, å se på kildene, og i hvilken grad disse er forenelige med landskapet, basert på det man vet fra andre kilder og andre slag. Dette er basert på at kampformasjoner og taktikk gjerne tilpasses topografi, både fra et offensivt og et defensivt ståsted. Jeg skal drøfte taktikk og ulike preferanser for formasjoner opp mot Stiklestad.
- Å drøfte mulige feilkilder og feiltolkninger. Dette vil kunne være myteskapelse i ettertid, og plassering av kirker. Dette gjelder imidlertid også kildekritikk av tekster så vel som kart og avbildninger av den typen man finner på Bayeux-teppet.

Jeg skal begynne del 2 om Slaget på Stiklestad ved å se på de tilgjengelige skriftlige kildene.

Del 2

Kasusstudie: Analyse av slaget på Stiklestad

Kapittel 5: Skriftlige kilder til slaget på Stiklestad og til slagstedet

Det vil være naturlig å begynne med å se på de tilgjengelige kildene man har til slaget på Stiklestad, men et problem er at det er få skriftlige kilder til selve slaget. De kildene man har, er Theodoricus Monachus' (også kjent som Tjodrek Munk) *Historia de Antiquitate Regum Norwagiensium*, Ågrip, Fagrskinna, Den Legendariske Saga og Heimskringla, eller Snorres kongesagaer. Monachus' verk er det eldste, og er sannsynligvis skrevet rundt 1180 (Munk 1952:5-7,38). Ågrip er skrevet rundt 1190, mens Fagrskinna er skrevet en gang rundt midten av 1200-tallet (Skevik 1997:161-162), og den gir i likhet med Ågrip og Theodoricus monachus, få detaljopplysninger om slaget. Den er i praksis mer en oppsummering av kongerekken enn et detaljverk. Den Legendariske saga, skrevet på 1200-tallet, fokuserer, som navnet tilsier, mest på legenden rundt Olav den hellige (Haavardsholm 2004).

Det finnes i tillegg en rekke andre kilder til Olav den hellige som person og som legende, deriblant utenlandske tekster som den Angelsaksiske Krønike og en henvisning i en tekst om pilgrimsveier skrevet av Adam av Bremen i 1070. I noen av disse blir også Stiklestad nevnt som sted i forbigarten, men uten at man får noen inngående beskrivelser som kan brukes til å påvise slagstedet i landskapet ved Stiklestad. Adam av Bremen skrev på sin side at Olav den hellige skulle ha blitt drept av trollmenn (Skevik 1997:162). Jeg kommer derfor ikke til å trekke disse inn i oppgaven.

Snorre baserer seg blant annet på Fagrskinna, samt gamle skaldekvad. Snorre gir mer detaljerte opplysninger om topografi, toponymi og om slagets forløp. Jeg kommer med andre ord til å fokusere på Snorres versjon av sagaen om Olav den hellige, da nærmere bestemt Storm-utgaven som først kom ut i 1899, og som er en riksmålsoversettelse. Denne er mer i tråd med den norrøne originalen, og gjengivelsen av skaldekvad, enn blant annet senere nynorsk-utgaver. Jeg vil begrunne valget nærmere i kildekritikk-kapittelet.

Et problem med Snorre er imidlertid at sagaen ble skrevet ned ca. 200 år etter at slaget hadde stått. Man må allikevel anta at en del av opplysningene som gårdsnavn og topografi stemmer noenlunde. Sagalitteraturen er stort sett de eneste kildene man har å basere seg på. Av disse er det trolig at Snorre er mest troverdig, da han refererer til skaldekvad som var bygd opp etter formelle versemønstre, og som mest sannsynlig har bevart en fast form ved muntlige overføringer (se kapittel 2.1). Jeg vil derfor forsøke å trekke fram de opplysningene som har

mest rot i virkeligheten, og som kan underbygges ved å trekke inn arkeologisk, topografisk og toponymisk kunnskap.

5.1.: Hvem, hva, og hvorfor? Om bakgrunnen for slaget, og om de stridende partene.

Fig. 18: Erik Werenskiolds illustrasjon av slaget på Stiklestad.

Den populære oppfatningen av slaget på Stiklestad er at det sto mellom den kristne Olav Haraldsson og den hedenske bondehæren. Målet til Olav Haraldsson skal ha vært å innføre kristendommen. Det årlige spelet på Stiklestad baserer seg på denne oppfatningen, og at dette lenge har vært en rådende oppfatning, har ført til at slaget på Stiklestad er innhyllet i et mytisk slør. Men hvem var egentlig Olav Haraldsson, og hva var egentlig bondehæren?

Jeg skal her begynne med å svare på det siste. Bondehæren var i virkeligheten en hær sammensatt av den danske kong Knud den mektiges menn og hans norske støttespillere. Kong Knud skal ha fulgt opp et gammelt krav om makt over Norge, og han skal ha fått støtte blant flere norske stormenn og høvdinge. Her er høvdingene Kalv Arneson på gården Egge i Steinkjer og Tore Hund to sentrale skikkelser som også går igjen i beskrivelser av slaget på Stiklestad. Olav Haraldsson skal som følge av motstanden ha sett seg nødt til å flykte landet og dra østover mot Gardarike (Sandnes 1997:16-17; Sawyer og Sawyer 1993:57).

Kong Knud skal imidlertid ha gjort seg upopulær ved at han innførte strenge pålegg, og det skal ha oppstått en viss motstand mot hans overherredømme. Det er i forbindelse med dette at Olav Haraldsson skal ha sett sitt snitt til å vende tilbake til Norge via Sverige og innover Trøndelag. Olav Haraldsson hadde, utover en del lokal støtte i Norge, støtte fra sin svoger, den svenske kong Anund (Sandnes 1997:17; Sawyer og Sawyer 1993:57). Viktige

støttespillere på Olav Haraldssons side i slaget skal ha vært høvdingen Dag Ringsson, hans far Ring Dagsson, Finn Arnesson, Tord Folesson og Arnljot Gelline. Ifølge Snorre skal også Harald Hardråde ha deltatt (Sturlason 2003b:1). Fra flere ulike sagaer har man opplysninger om at gården Haug like ved Stiklestad var Olav Haraldssons krongods og senere en viktig gård for kongemakten (Sturlason 2003a:109; Sturlason 2003c:14), og det er dermed sannsynlig at han la turen mot Stiklestad for å samle støtte. Muligens kan det også ha vært planlagt som et *brohode* for ferden videre utover Trondheimsfjorden. Et mål kan ha vært Nidaros, og Ladejarlen, som støttet Knud den mektige (Sawyer og Sawyer 1993:102). Det er sannsynlig at det var gode havnemuligheter ved Stiklestad og Haug, og at dette var viktig for Olavs ferd og videre hærtog, noe jeg skal vende tilbake til i drøftingen.

Bildet av kong Knuds menn og støttespillere, bedre kjent som bondehæren, som hedninger skyldes nok i stor grad helgendannelsen og legendeskapingen rundt Olav den hellige. Kristendommen ble sannsynligvis innført i Danmark før den kom til Norge, og da i første omgang de sørlige delene (Sawyer og Sawyer 1993:100-104). At Kong Knud var kristen er det derfor liten grunn til å betvile. På Jellingstenen fra 965 har man en avbildning av Kristus, som er den tidligste avbildningen man har av Kristus fra Skandinavia. Steinen skal ha blitt reist av kong Gorm den store (Sawyer og Sawyer 1993:14-15,54-55), og om dette er korrekt, er den en indikator på at kongemakten i Danmark allerede fra 900-tallet av anså seg som kristne. Ifølge Snorre skal en biskop ved navn Sigurd ha fulgt med bondehæren, og han skal ha talt til hæren før slaget (Sturlason 2003a:217-218).

Man kan med andre ord utelukke innføringen av kristendommen som det drivende motivet bak slaget. Men religion var nok allikevel en del av det. Som jeg var inne på i forrige avsnitt, var det de sørlige delene av Norge som mest sannsynlig ble kristnet først. Men her skal man også huske på at det var en overgangsperiode, og at før-kristne og kristne skikker har eksistert side ved side. Det er imidlertid en del som tyder på at motstanden mot kristendommen var ekstra stor i Trøndelag, og at dette kan være noe av årsaken til motstanden mot Olav Haraldsson, og sannsynligvis også til motstanden som etter hvert oppsto mot Knud den mektige (Solberg 2000:311). Årsakene til slaget er med andre ord nokså sammensatt, men kristendommen var ikke en utløsende faktor. Det var nok først og fremst en maktkamp, men kristendom på sin side kunne være med på å underbygge og legitimere kongemakt (Sandnes 1997:15-16). Historiker Jørn Sandnes trekker fram *den trønderske motstandsretten* i Frostatingsloven. Sistnevnte ble nedtegnet på 1200-tallet, men Sandnes antar at

motstandsretten sannsynligvis er langt eldre (Sandnes 1997:20-21). Tradisjoner for lokalt selvstyre kan dermed også ha vært en faktor.

Hvor slaget sto har jeg vært inne på, og det er gode holdepunkt for å anta at det faktisk sto et slag på eller ved Stiklestad, man har ellers ingen holdepunkter for å si at det sto et helt annet sted. Spørsmålet blir da hvor på Stiklestad, noe jeg skal drøfte senere. Hvor mange som faktisk deltok i slaget er et annet viktig moment. Ifølge Snorre skal det ha vært 14400 mann på bondehærens side, og ca. 7000 i Olavshæren (Sturlason 2003a:224), noe som er svært store tall. Sandnes hevder på sin side at man kan dividere Snorres tall på 10, og at man deretter vil ende opp med et langt mer sannsynlig antall (Sandnes 1997:21).

Historiker Øystein Walberg har vist til sannsynlige beregninger av folketall i Trøndelag i 1030, og mener at 1500 mann i Olavshæren, 2500 med Dag Ringssons menn, og 3000 mann i bondehæren er sannsynlige tall. Det skal ha bodd ca. 18000-20000 i landsdelen, hvorav kun ca. 4000-5000 var stridsdyktige menn, men alle skal ikke ha deltatt (Walberg 2004:250-253). Dag Ringsson som skal ha ledet en større del av Olavshæren skal i følge Snorre ha kommet for sent til selve slaget, og om dette er korrekt kan man i så fall trekke fra et større antall fra Olavshæren. Dette kommer jeg også tilbake til i neste kapittel om slagets forløp.

En stor hær på flere tusen mann ville ha ført med seg et stort logistikkproblem for begge hærene, men spesielt for Olav da han skal ha ankommet fra Gardarike via den botniske bukt, Sverige og verdalsfjellene. Fraværet av massegraver ved Stiklestad er et ytterligere argument for at Snorres tall ikke er korrekte. Hadde det faktisk, som Snorre skriver, deltatt over 20000 mann i slaget, så kan man anta at det ville ha vært påvist levninger og muligens massegraver da man har flere eksempler på dette fra Stor-Britannia, noe jeg drøftet i del 1 av oppgaven. Det er umulig å si eksakt hvor mange som deltok, men alt tyder på at Snorre overdriver tallene, noe som jeg også har drøftet i kapittelet om kildekritikk. Jeg kommer derfor til å ta utgangspunkt i Walbergs tall.

5.2.: Slagets forløp

Jeg kommer i dette kapittelet først og fremst til å fokusere på de opplysningene som Snorre gir oss om slagets forløp, samt taktiske og slagtekniske detaljer. I tillegg vil jeg fokusere på topografiske opplysninger. Alle opplysningene om underverker og jærtegn lar jeg derfor ligge.

Den første referansen man har til at Olav Haraldsson fylket hæren sin, var når de hadde ankommet Stav etter først å ha overnattet på gården Sul. Olav skal ha hørt ord om at bondehæren var på vei mot ham, og han holdt derfor manntall. Ifølge Snorre skal han da ha hatt over 3600 mann under seg (Sturlason 2003a:203-204). Men som jeg har vært inne på i kapittel 5.1, så er nok dette tallet overdrevet. Olav skal ifølge Snorre ha organisert hæren med hans flagg først, flankert av hirden, og med Dag Ringssons merke til høyre (Sturlason 2003a:205). Det skilles her mellom *hirden* og *gjester*, noe som antyder at de færreste i hæren var profesjonelle soldater, men *våpenføre menn*. Det tredje merket skulle svenskekongens hær ha. Det vises her til soldater som svenskekongen skal ha gitt Olav, og det er nok mest sannsynlig snakk om profesjonelle leiesoldater.

Videre skriver Snorre at hæren ble delt inn i flokker som igjen ble *fylket* (Sturlason 2003a:205). En *fylking* viser til en formasjon hvor soldatene står tett med overlappende skjold, men må dog ikke forveksles med en *skjoldborg*, som er en defensiv posisjon. Snorre skriver at Olav beordret de sterkeste mennene i hæren til å stå foran ham i en skjoldborg under slaget (Sturlason 2003a:206), men dette kan være en misforståelse da en skjoldborg innebærer at fremste rekke sitter på knærne med skjoldene framfor seg (Gabriel 2002:299). En skjoldborg er med andre ord ingen mobil enhet.

Snorre skriver videre at Olav beordret skaldene i skjoldborgen, og i denne sammenhengen kveder Tormod Kolbrunarskald:

Vikingers uvær tykner om oss, pileskytter!

Nå vokser økstid, og bønder ikke veikt må vingle.

Vi går til strid, den veike får vokte seg for tale;

vi går glade i striden, til spydting med Olav!³ [Sturlason 2003a:206].

Man kan ut i fra dette kvadet tolke det dithen at man hadde bueskyttere i fylkingene, og at man benyttet spyd som våpen, et poeng som jeg skal komme tilbake til i kapittel 6.2.2. om taktikk og teknikk.

³ Se referanse til Norrøn originaltekst, og henvisning til piler i kapittel 2.1.

Snorre skriver deretter at Olav førte hæren sin utover dalen, etter først å ha slått leir for natten. Dag Ringsson skal ha valgt en annen vei enn Olav. Dette kan dreie seg om en taktisk plan om at hærene skulle skille seg for å utøve en knipetangsmanøver, eller det kan være av logistikkhensyn. Snorre skriver at Olav ikke stanset før han kom ut til Stiklestad (Sturlason 2003a:209). Dette er en viktig opplysning, for hvis den er korrekt, så avgrenser den slaget til området rundt Stiklestad.

Man må anta at de toponymiske opplysningene hos Snorre stemmer, og at han har basert seg på relativt pålitelige kilder (se kapittel 2.1). Det er også et poeng at det heter slaget på Stiklestad, og ikke slaget på Hegge, Hallem eller Haug. Snorre forteller at Olavs hær for første gang så bondehæren ved Stiklestad. Bondehæren skal ha vært svært spredt, “men det var slike svære mengder at på hver sti dreiv det folk, og mange steder var det store flokker som gikk sammen” (Sturlason 2003a:209). Her følger en opplysning om at bondehæren skal ha sendt ut speidere, som igjen kan bygge opp under en argumentasjon om at bondehæren hadde en intensjon med å lede Olavs hær til Stiklestad. Dette kommer jeg imidlertid tilbake til senere i oppgaven.

Snorre skriver at Olav ba mennene om å stige av hestene, og om å fylke seg (Sturlason 2003a:209). Dette er en opplysning som stemmer overens med det en vet om at man i Norge i vikingtiden ikke benyttet hester i kamp (Gabriel 2002:198). Ifølge Snorre, skal kongshæren ha hatt god til til å beskue bondehæren fra et høydedrag, noe som er et nøkkelement i denne sammenhengen.

Snorres beskrivelse av bondehæren i avsnitt 216, vitner om en løst sammensatt og uprofesjonell hær, noe som igjen kan si noe om antallet profesjonelle soldater i Norge på 1000-tallet, men det kan også være et utslag av propaganda, noe jeg drøftet i kildekritikk-kapittelet. I avsnitt 221 fortelles det om at bondehæren ble fylket under tre merker, og at Tore Hund skal ha stått i spissen for det første. I avsnitt 224 står det at bondehæren kom fram til Stiklestad, hvor Olavs hær allerede var. Dette er en motstridig opplysning i forhold til den tidligere opplysningen om at Olavs hær kunne observere bondehæren ved Stiklestad da de kom fram. Opplysningen i 224 viser nok imidlertid til at bondehæren fikk fylket seg. Om ikke annet så er det nok et belegg for at hærene møttes ved Stiklestad, og som sagt så avgrenser dette de mulige slaglokalitetene. Snorre skriver videre at bondehæren skal ha holdt over 14.000 mann (Sturlason 2003a:224), noe som kan være overdrevet.

Ifølge Snorre skal begge hærene ha ventet med å gå til angrep. Bondehæren ventet på Tore Hund, og Olav på Dag Ringsson. I 226 skriver Snorre at Tore Hund kom fram, og at han egget bondehæren til strid. Snorre skriver: “Så satte de i med hærropet og skjøt både med piler og spyd” (Sturlason 2003a:226). Her følger en opplysning om solformørkelse, noe som igjen viser til at slaget kan ha stått den 31. august, og ikke den 29. juli. Solformørkelsen i 1030 skal nemlig ha funnet sted den 31. august, noe jeg allerede har vært inne på innledningsvis.

På slutten av 226 kommer det en interessant opplysning, jf. det tidligere avsnittet om høydedrag som et nøkkelement. Snorre skriver at:

Kong Olav hadde fylket på en bakketopp, og de stupte seg nedover mot bondehæren og løp så hardt at bondefylkingen bøydde unna for dem, slik at brystet på kongens fylking kom til å stå der som de fremste i bondehæren hadde stått. Da var mye av bondehæren ferdig til å flykte, men lendmennene og huskarene deres stod fast, og det ble en hard strid [Sturlason 2003a:226].

Videre viser Snorre til et kvad av Sigvat: “Bueskytterne den gang med blanke hjelmer suste nedover; stålføyket på Stiklestad ble voldsomt” (Sturlason 2003a:226). Her har vi nok en gang en opplysning som tyder på at begge hærene hadde bueskyttere. Snorre skriver videre:

Nå gikk bondehæren fram fra alle kanter. De som stod fremst, hogg, og de som stod dernest, stakk med spyd, og alle de som gikk baketter, skjøt spyd og piler eller kastet stein og handøkser og kastespyd [Sturlason 2003a:226].

Olav skal deretter ha gått ut av skjoldborgen, og stilt seg i spissen for fylkingen (Sturlason 2003a:226). Man må her anta at det dreier seg om den første fylkingen. Videre følger beskrivelser av nærkamper (Sturlason 2003a:226-227), noe som igjen kan være med på å underbygge det faktum at det stort sett ikke var profesjonelle soldater som holdt formasjoner, og at man ikke kunne stable på foten store velorganiserte hærstyrker, noe som igjen kan tyde på at Snorres opplysninger om antallet i hærene er sterkt overdrevet.

Ikke før i slutten av avsnitt 227 kommer Dag Ringsson. Snorre skriver at han fylket mennene sine, og satte opp merket sitt, men at det gikk tregt på grunn av solformørkelsen. Det skal

angivelig ha vært så mørkt at det var vanskelig å se noe, men denne skildringen kan like gjerne tilskrives en intensjon om å skape en dramatisk litterær effekt.

I avsnitt 228 skildres nærkampen mellom Tore Hund og Olav, en nærkamp som ender med at Olav blir hugget i benet av Torstein Knarresmed, som var en av Tore Hunds nærmeste menn. Deretter følger skildringen av Olav på steinen, hvor Tore Hund spidder ham under brynjen. Videre skildres det hvordan Dag Ringsson holdt striden gående i det som blir omtalt som Dags-ria, men at han til slutt måtte gi tapt.

I avsnitt 229 følger en topografisk interessant opplysning:

Det går en dal opp der som størstedelen av hæren flyktet. Der falt det også mange, og folk spredde seg nå til begge sider. Mange menn var hardt såret, og mange var så utkjørt at de ikke orket noen ting. Bøndene fulgte ikke lenge etter flyktningene, for høvdingene vendte snart tilbake der valplassen var; det var mange som hadde venner og frender som de ville leite etter der [Sturlason 2003a:229].

Denne dalen kan være det som i dag er området ved utendørsmuseet på Stiklestad, altså langs Leirådalsbekken østover i retning Leirådalen, noe som igjen gir en viss logikk om man tar utgangspunkt i at Olavs hær ankom denne veien. Det er midlertid svært vanskelig å si for sikkert ettersom landskapet ved Stiklestad er endret av minst tre ras, noe jeg skal komme tilbake til i kapittel 3 om topografi og landskapsendringer. Antagelsen om at restene av Olavs hær flyktet i østlig retning, underbygges av avsnitt 232, hvor det står at Tore Hund fulgte etter Dag Ringsson og hans menn til Sul, hvorfra Dag Ringssons følge skulle ha flyktet opp i fjellet.

I 236 følger en opplysning som kan være med på å underbygge påstanden om at Olavs-støtten på Stiklestad markerer det punktet hvor liket til Olav skal ha blitt bragt etter slaget, noe jeg kommer tilbake til i kapittel 6.1. om arkeologiske strukturer i landskapet:

Torgils Hålmuson og Grim, sønnen hans, gikk til valplassen da det var blitt mørkt. De tok kong Olavs lik og bar det bort til et lite tomt skur på den andre sida av garden. De hadde med seg lys og vann; så tok de klærne av liket og vasket det og svøpte det inn i linduker og

la det der i huset og skjulte det med ved, så ingen kunne se det, om det skulle komme noen inn i huset. Så gikk de bort og hjem til garden [Sturlason 2003a:236].

Harald Hardråde skal ifølge Snorre ha kjempet i slaget på Stiklestad på Olav Haraldssons side, og i Harald Hardrådes saga er det en referanse til Hardrådes flukt fra slaget. Det fortelles at han i nærheten av gården Haug kunne høre hvordan kongen, det vil si Olav Haraldsson, falt (Sturlason 2003b:1).

Videre i Olav den helliges saga følger opplysninger om underverkene som fulgte i kjølvannet av Olavs død, noe som må tilskrives at sagaen ble nedskrevet i ettertid, med utgangspunkt i en kristen verdensanskuelse, og som er en del av legendeskapelsen og mytene rundt Olav den hellige.

Kapittel 6: Topografi og landskapsendringer ved Stiklestad

Den slagmarksarkeologiske verktøykassen inneholder en rekke ulike verktøy, men utvalget vil som sagt variere med tid og rom. Delvis fordi noen slag er mer kildebelagt enn andre. Et slag i Norge på 1000-tallet e.Kr., som for eksempel Stiklestad, vil nødvendigvis ha færre kilder enn et slag i Napoleons-krigene. I tillegg vil mengden arkeologiske funn være utslagsgivende. Har man diagnostiske funn som pilspisser in situ, vil man i større grad være i stand til å lokalisere frontene i slaget. Mangel på kilder og funn, foruten noen få pilspisser av Jan Petersen type G, vil legge visse begrensninger på undersøkelsene i forbindelse med Stiklestad. I tillegg reduserer det utvalget i verktøykassen. Man må dermed gjøre best nytte av det man har av holdepunkt. I tilfellet Stiklestad vil topografi og toponymi være viktige brikker.

Denne oppgaven er skrevet fra et tverrfaglig ståsted. For å kunne påvise slagmarkslokaliteter, er det nødvendig med komparativ analyse. Dette er blant annet en framgangsmåte for å kunne rekonstruere landskapet på den tiden da slaget fant sted, noe man f.eks. kan gjøre ved hjelp av gamle kart og spor i landskapet. For å si det med arkeologen Ian Hodder (1999:45) sine ord: ‘archaeological reasoning [...] works by analogy and comparison’. For å forsøke å rekonstruere landskapet ved Stiklestad i 1030, vil jeg benytte meg av gamle kart, løsmassekart fra Norges Geologiske Undersøkelse, og luftfoto. Sistnevnte er en metode som har blitt mer vanlig i norsk arkeologi de seneste årene, og sommeren 2007 ble det av Lars Forseth fra Nord-Trøndelag Fylkeskommune foretatt registreringer fra helikopter. Om man sammenligner Forseths luftfoto med et kart av O. Lyng fra 1774, kan man med en viss nøyaktighet påvise

ca. 30 nedpløyde gravhauger (Forseth 2007:16; Stenvik 2008:17). Fotografiet med stedsangivelse, og Lyngs kart fra 1774 er gjengitt under (fig. 19 og fig. 20).

Fig. 19: Luftfoto av nedpløyde gravhauger ved Stiklestad angitt på kart. Foto: Lars Forseth / Nord-Trøndelag Fylkeskommune. Kart fra Norgesglasset.

Fig. 20: O. Lyngs kart fra 1774. Legg merke til gravhaugene like ved midten på venstre side (merket med g), som er påfallende lik haugene i Forseths luftfoto (over).

Bruken av luftfotografi er vanlig innen slagmarksarkeologien i Stor-Britannia, og det er en metode som har et visst potensial som supplement i undersøkelser. I Stor-Britannia har man benyttet luftfotografi innenfor arkeologifaget i et helt århundre, og det første arkeologiske luftfotografiet ble tatt så tidlig som 1906 (Darvill 1996:2-4). På noen typer slagmarker vil man kunne påvise blant annet forsvarsvoller ved å konsultere luftfoto (Lynch og Cooksey

2007:115-116). Men på et slagsted som Stiklestad, vil luftfoto kunne ha en rolle i rekonstruksjonen av landskap og av landskapsrom.

Før jeg går videre, skal jeg kort redegjøre for hvorfor arkeologiske strukturer som nedpløyde gravhauger kan dukke opp på luftfoto. Fyllmassene i menneskeskapte strukturer og grøfter vil som oftest skille seg fra resten av jordmassene. Når slike strukturer og grøfter så blir utsatt for pløying og tørke, kan dette føre til at man får synlige spor i luftfoto, såfremt forholdene tillater det (Darvill 1996:4-9; Roskams 2001:44). Man kan nesten kalle metoden med luftfoto i komparativ analyse for skrivebordsvarianten av flateavdekking. Jeg vil avrunde dette avsnittet med et sitat fra Maurice Beresford (1954:27-28), som var en pioner innen britisk landskapsarkeologi og bruk av luftfoto som arkeologisk metode:

In fact it is some four hundred years since these empty green Fields were part of a network of human activity: since these green Fields saw the labour of men and women [...] only with the excavators' spades or in the air photography is clarity restored [...]

En annen viktig metode for å rekonstruere eldre landskap er direkte observasjon: det kan være mulig å observere mye ved å stå midt i et landskap, enten det dreier seg om gamle hulveier eller fotgrøfter. Direkte observasjon kan være et verdifullt supplement til andre metoder, ettersom det er begrenset hva for eksempel gamle kart og luftfoto kan avsløre (Beresford 1954:29,36; Roskams 2001:46-48). En variant av direkte observasjon er åkervandring, dette er særlig aktuelt i forbindelse med nypløying, og kan være en metode for å påvise slagsteder. Er man heldig, så finner man for eksempel pilspisser, som vil kunne si noe om orienteringen av et slag (Lynch og Cooksey 2007:143-145).

For å kunne rekonstruere gamle landskap, er det også viktig å benytte seg av det man allerede vet, og av det som er bevart i dagens landskap. Eksempler på dette er veier og toponymi, som jeg allerede har vært inne på i kapittel 1: Innledning. Hva gamle kart angår, så kan de være en hjelp i forbindelse med landskapsanalyse (Jerpåsen et al. 1997:22-27). Men de kan også være kilder til tapt toponymi, noe som kan være en hjelp når man skal rekonstruere landskap (Nielsen 1999:491). Gamle gårds- og eiendomskart kan inneholde opplysninger om jordeinndelinger og gamle åkernavn, som igjen kan være en kilde til tapte gårder og steder (Lynch og Cooksey 2007:110).

Slagsteder er gjerne ikke tilfeldig valgt: store slag kan knyttes til viktige landskap. Som jeg kommer inn på i kapittelet om landskapsanalyse, kan blant annet gravhauger fungere som markører av et landskapsrom. Kart kan også være kilder til tapte arkeologiske strukturer, og dermed indirekte kilder til landskapsrom. Tapte arkeologiske strukturer kan for eksempel være nedpløyde gravhauger. Sistnevnte er illustrert innledningsvis ved eksempelet med Lyngs kart fra 1774 og Forseths luftfoto.

Jeg har vært inne på kart som arkeologisk kildemateriale, men kart kan også være kilder til landskapsendringer. Dette kan for eksempel være endringer i elveløp og sedimentering. En kan med rette spørre hvorfor landskapsendringer og geologi er viktig for arkeologifaget. Et svar på dette spørsmålet er at det er viktig å forstå landskapsendringer for å kunne forstå menneskelige bosetninger og adferd. Dette fordi et landskap, i likhet med de menneskene som bor og virker i det, er en dynamisk organisme. Et eksempel er arkeologen i felt som dokumenterer ulike jordlag forårsaket av erosjon og sedimentering.

Et annet moment som det er viktig å ta med i betraktningen er havnivåendringer og landheving. Det å forstå lokale strandforskyvningskurver hjelper oss med å forstå fortidens landskap (se strandforskyvningskurve for Verdalsøra under, fig. 21). For å si det med Dincauze (2006:63): ‘The paleoenvironments that were the contexts of past human actions must be known if we are to understand human history [...]’. Dincauzes sitat gjelder ikke minst for slagmarksarkeologi: geologi og klima kan være tett knyttet opp mot taktiske beslutninger (Lynch og Cooksey 2007:25).

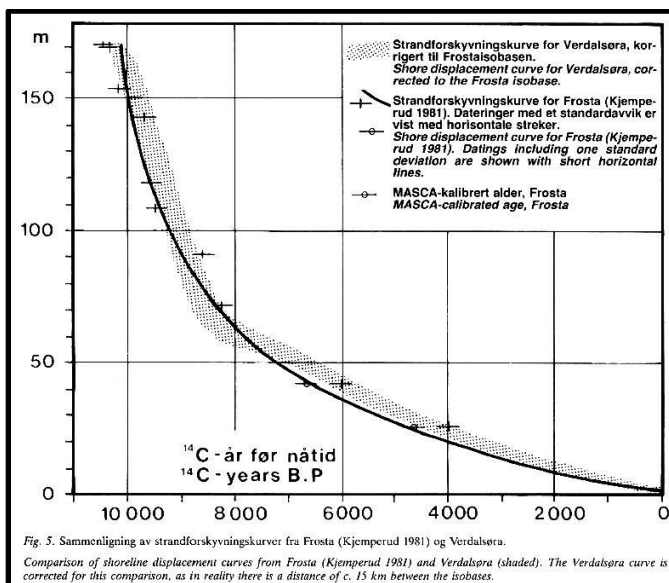

Fig. 21: Strandforskyvningskurve for Verdalsøra og Frosta i Nord-Trøndelag. Etter Olsen og Sveian (1984:33).

Som det framgår av strandforskyvningskurven for Verdalsøra, var havnivået 5-6 meter høyere enn dagens (Olsen og Sveian 1984:33). I tillegg må man ta landheving med i betraktningen. Både havnivå og landheving vil kunne ha innvirkning på vannstanden og vannføringen i elver med elvemunning ut mot havet, som Verdalselva har. Det er sannsynlig at mesteparten av Verdalsøra på begge sider av elvemunningen ut mot Trondheimsfjorden lå under vann i 1030. Denne antagelsen forsterkes av at det ligger gravhauger i kanten av Verdalsøra på begge sider av elvemunningen (Id-nr. 36734, 16710 og 73556 i Askeladden), og at disse ligger i respektive hellinger ned mot Verdalsøra. Det kan tenkes at de henvendte seg til innseilingsleden opp elva.

Når jeg nå er inne på elver, så kan endringer i elveløp også være interessant, ettersom elver kan ha innvirkning på bosetningsmønster. Elver bør betraktes som levende organismer: de er under konstant påvirkning av vær og sedimentering, det vil si at de kan forandre seg hele tiden, men endringene kan være vanskelig å spore ved direkte observasjon. Hvor mye en elv faktisk endrer seg kommer an på flere faktorer, blant annet vannføring og strømhastighet. Om man betrakter en elv som et system hvor det som kommer inn skal tilsvare det som kommer ut, så kan man si at det er ubalanse i systemet som forårsaker endringer i løp (Bryhni 1995:139).

Det er ingen enkeltforklaring på endringene, men meandering er en viktig årsak. Kort fortalt innebærer meandering at sedimenter fra utsiden av en sving eroderes vekk, og blir avsatt på innsiden, noe som forårsaker slangemønsteret som man finner i de fleste elver (Charlton 2008:161-162). Tabellen under viser ulike typer endringer (fig. 22).

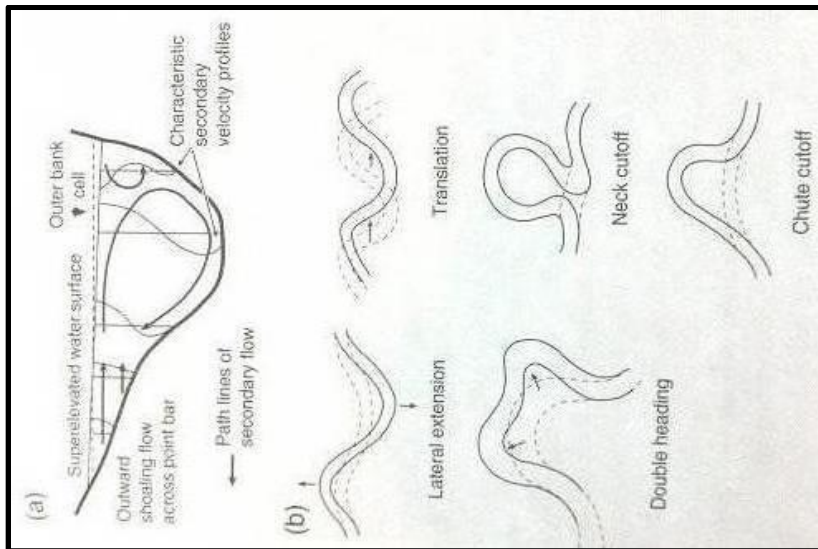

Fig. 22: Ulike typer endringer i elveløp.

Elver kan i tillegg ha fungert som viktige transportårer (Gansum et al. 1997:13-16), men vil som sagt påvirkes av havnivåendringer og endringer i elveløp. Det sistnevnte er et poeng med tanke på Stiklestad og adkomst til slagstedet, ettersom det er sannsynlig at bondehæren seilte opp Verdalselva, noe som i dag ikke vil være mulig ved normal vannføring om man benytter et større vikingskip. Et fullastet skip i størrelsesorden Skuldelev 3 krever for eksempel en kjølgang på nærmere på ca. 1,5 meter (Jan Bill, pers. komm. 07.09.2011). Det nærmeste en da kommer er ca. 500 m fra Stiklestad. Ved flo er det derimot sannsynlig at man hadde kunnet seilt hele veien, men dette kommer igjen an på skipstype og på om skipet er fullastet eller ikke.

Om man i 1030 benyttet skip av typen knarr vites ikke, men Snorre viser i Olav den helliges saga til en person ved tilnavnet Knarresmed (Sturlason 2003a:222). På Bayeux-teppet fra slutten av 1000-tallet, har man en scene hvor normannerne krysser den engelske kanal i 1066 i skip som kan minne om knarrer (se illustrasjon under, fig. 23). Men det er heller ikke usannsynlig at man benyttet skip av typen karve, som er en mindre skipstype enn knarr, og som er bedre egnet til seilaser i mindre farvann og i elver (Brøgger og Shetelig 1951:173-177). Her må man for øvrig huske at Verdalselva ble flyttet mot nord, og endret av Verdalsraset i 1893, jf. kartet over rasområdet i appendikset.

Fig. 23: Scene fra Bayeux-teppet som viser troppetransport i 1066.

Verdalsraset i 1893 førte imidlertid til større landskapsendringer enn kun i forbindelse med elva, og gjør det ytterligere vanskelig å rekonstruere landskapet ved Stiklestad i 1030. Et NGU-kart fra 1893 (fig. 44 i appendikset) viser hvilke områder som ble berørt av raset, og på kartet går det fram at Verdalselva ble flyttet lenger nord, samt at området nedenfor Stiklestad og Haug ble fylt med leirmasser. Her skal det også tas med i betraktningen at det gikk et lignende ras i ca. 1350 (Riksantikvaren 2011), som blant annet førte til at middelalderkirken på Haug som lå på en odde ute i elva (Id-nr. 26817 og 84497 i Askeladden) delvis raste ut som følge av at elva gravde ut masser (Riksantikvaren 2011). Man må anta at også rasene i 1350 og på 1500-tallet førte til endringer. Det er først og fremst buen nord for Stiklestad kirke som har rast ut, og hellingen fra øst mot vest nedenfor Stiklestad-gårdene er mindre rammet (se kapittel 6.3.7.:Flate 2), det er dermed ikke hele området som er dekket av leirelag. Området mellom Stiklestad-gårdene og elva har tynnere lag, men kan igjen være påvirket av raset i 1893, og av at elveløpet flyttet seg mot nord.

Jordene nord-øst for Stiklestad kirke er dekket av tykke lag med blåleire som stammer fra raset på 1500-tallet (Per Steinar Raaen, pers. komm. 03.09.2011), men man kan anta at det opprinnelig har vært en nokså bratt buende helling i terrenget som etter hvert har flatet ut ned mot Stiklestad gård. Dette kan man anta på grunnlag av landskapsrommet som dannes av gravfeltene nord-øst for kirken (Riksantikvaren 2011), og på grunnlag av NGU-kartet i appendikset. Det blir ytterligere bekreftet av Klüwers kart fra 1821 (fig. 40). Det er sannsynlig at gravfeltet har henvendt seg mot sør, altså ned i retning elva, og at det i sin tid lå nokså prominent til. Dette skal jeg imidlertid komme tilbake til i kapittel 3.2.2. Landskapsanalyse.

Jeg har ved hjelp av komparativ analyse av Lyngs 1774-kart, NGUs løsmassekart (fig. 43), raskartet (fig. 44), dagens landskap, elveendringstabellen (fig. 22) og strandforskyvningskurven (fig. 21), laget en forenklet rekonstruksjon av hvordan landskapet kan ha sett ut i 1030 e.Kr. (fig. 24). Som det framgår av kartet, var Verdalsøra under vann, og

elva var større. Det er dermed sannsynlig at den, som tidligere nevnt, var seilbar opp til Stiklestad-området, også ved normale forhold og med større skip. Om man baserer seg på Klüwers kart i appendikset, så kan man resonnerer seg fram til at det var en større sandbanke nederst ved elva, om man går nedover i sørlig retning fra Stiklestad kirke. Jeg tar her utgangspunkt i prinsippet om at elver meandrerer seg i tråd med tyngdekraft og ved at de sedimenterer i innersvingene. Om man baserer seg på kartografisk materiale, så kan man anta at elva har meandret nedover i sørlig retning, før den ble flyttet opp mot nord av raset i 1893. Også i moderne luftfoto ser man en liten sandbank ved fall i elva. Mye kan imidlertid ha skjedd mellom 1030 og 1821, men det er ikke usannsynlig at man hadde en større sandbank, også i 1030. Man kan da forestille seg at man la til med skipene på denne.

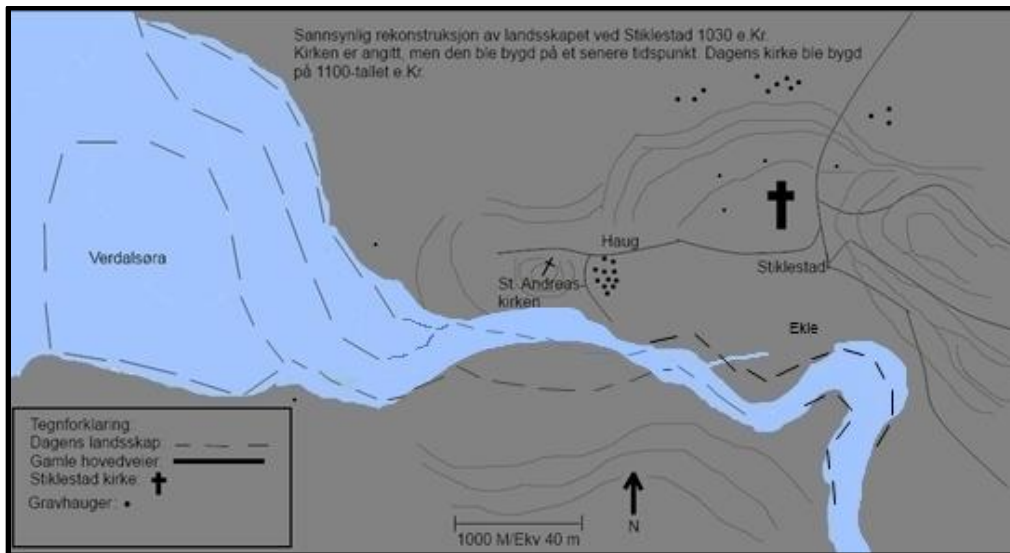

Fig. 24: Sannsynlig rekonstruksjon av landskapet ved Stiklestad i 1030. Høydekurvene er kun veiledende. Merk at kirken kom senere, og at den kun er angitt for å markere Stiklestads “midtpunkt”. Rekonstruksjon av forfatteren.

Det kan imidlertid også være at elva har gått lenger opp, jf. Walbergs (2004:256) rekonstruksjon, som er utgangspunktet for en landskapsmodell hos Stiklestad Nasjonale Kultursenter. Men her må man nok en gang trekke fram ras og infrastruktur. Walberg tar ikke hensyn til veiene og gårdsplasseringer, og i tillegg kan det være at de synlige elvemelene i landskapet kan skyldes raset i 1893, samt tidligere ras. NGU-kartet i appendikset viser at elva kan ha gått i det løpet som Walberg foreslår, men det viser kun hvor elva har gått på et tidspunkt, og det trenger ikke å bety at elva gikk her i 1030. I tillegg kan melene skyldes at elva tidvis har flommet over sine bredder, og dermed kan de nedre delene av landskapet ned mot elva være flomsletter. Når en elv med jevne mellomrom flommer over sine bredder, kan

det dannes elvevoller, men dette betyr ikke at området er konstant under vann (Bryhni 1995:135-142), og oppdyrking og bosetning vil kunne forekomme.

Noe som kan tale for at elva ikke gikk lenger opp, er gården Ekle som indikerer en øvre avgrensning av elveløpet. Ifølge Oluf Rygh, så er Ekle avledet av norrønt *Eikja*, som betyr et lukket område nær en elv hvor man kan ha hatt ankring av båter (Rygh 2011). Ser man på Klüwers kart, så kommer det inn en liten bukt som går inn i en elv like nedenfor Ekle. Man ser det også så vidt på Lyngs kart. På Klüwers kart er den angitt på kartet som *Ekle-Kvistlen*, som er avledet av det gamle norrøne ordet for avgreining, eller spalting (Bjorvand og Lindemann 2000:495). Man må anta at gårdens plassering ikke har endret seg mye, og at det kan ha vært et gammel ankringssted for mindre båter her.

Man skal heller ikke utelukke at det kan dreie seg om en menneskeskapt konstruksjon, eller kanal. Lignende eksempel på utgravde kanaler av denne typen har man fra britisk arkeologi. Et relevant eksempel har man fra Bedford. Ved hjelp av luftfoto og kartografisk materiale har man påvist et gammel demningssystem og en fiske- og badedam fra middelalderen. Slike grøfter kan ha vært del av et større demningssystem, som blant annet kan ha hatt som oppgave å gjøre båttransport enklere, eller å gjøre kryssing og vading vanskeligere. Grøften i seg selv kan ha hatt som oppgave å motvirke flod (Edgeworth 2011:26). Hvorvidt Ekle-kvistlen er en slik er vanskelig å si. Det er lite sannsynlig at man har hatt et demningsanlegg, men det er plausibelt at det kan dreie seg om en utgravd grøft. Vest for kvistlen er det på Klüwers kart tegnet inn en mølle i utløpet av Brokskitbekken, kanskje kan kvistlen ses i sammenheng med denne. Man kan da se den i klar sammenheng med gården, både topografisk og toponymisk. Kanskje kan man også se det i sammenheng med valplassen som Snorre nevner. Det er dermed sannsynlig at elva gikk lenger ned, om man dømmer ut i fra Klüwers kart.

Det er dermed ikke sikkert at Verdalselva faktisk hadde endret seg så mye siden slaget på Stiklestad, og fram til da Lyng og Klüwer lagde kartene sine. Det er heller ikke sikkert at elvas løp er så ulikt i dag, om man ser bort i fra at raset i 1893 flyttet elva oppover mot nord. Det er videre et poeng at Stiklestad ligger nederst i Verdal, ikke langt fra utløpet til Trondheimsfjorden. En elvs strømhastighet påvirker som sagt erosjon og endringer av løp, men det er også et poeng at strømhastighet varierer med graden av helling (Bryhni 1995:139). En elvs helling vil naturligvis minke på vei nedover, og Verdalselva har for lengst flatet ut ved Stiklestad. Jeg skal imidlertid la naturlandskapet ligge inntil videre, og bevege meg over

på kulturlandskapet. Jeg skal i neste kapittel se på arkeologiske strukturer i landskapet ved Stiklestad.

6.1.: Landskapsanalyse av Stiklestad rundt 1030: Arkeologiske strukturer i landskapet

Det er opptil flere kjente arkeologiske strukturer ved Stiklestad, blant annet finner man flere mektige gravfelt. Nord for Stiklestad finner man flere gravfelt, blant annet Hallemsmarka, som har id-nr. 7325,16705,26813,46787,46788 og 66972 i Askeladden, med til sammen over 80 gravhauger og en stående bautastein, id-nr. 66973-23 i Askeladden. Det er også gravhauger ved den gamle gården Stiklestad, blant annet den mytiske Korshaugen, id-nr. 66975 i Askeladden, som ifølge folkemunne skulle ha inneholdt en kopperkjele med mynter (Riksantikvaren 2011). Gjør man et søk for området på Askeladden, vil man også finne flere hulveier i området, noe som bringer oss over på infrastruktur. Jeg skal i påfølgende underkapittel se på de mulige adkomststrutene til slagstedet. Men som jeg tidligere har vært inne på i oppgaven, så er Stiklestad-kirkens plassering interessant da den tradisjonelt kobles direkte til slaget og til det stedet hvor Olav den hellige skal ha falt. Jeg skal benytte arkeologisk landskapsanalyse til å rette et kritisk søkelys på denne antagelsen, da en tolkning av kirkens plassering vil være et sentralt element i å påvise slagstedet. Kan plasseringen av kirken forklares på andre måter enn at det var her kongen falt?

Stiklestad kirke ble påbegynt i 1150, og ble utvidet på 1500-tallet. Den skal ha blitt sognekirke i Verdal på 1400-tallet etter at St. Andreas-kirken på Haug raste ut (Ekroll og Stige 2000:288-290). Kirken ligger ikke markant til i terrenget, som man kunne forvente av en kirke. Den er knapt nok synlig i landskapet om man står nede ved Verdalselva. Den henvender seg med andre ord kun til et begrenset område, og den utgjør ikke noe naturlig midtpunkt i det større landskapsrommet. I tillegg var det ut i fra kristen kosmologi vanlig å bygge kirker på høydedrag adskilt fra den sekulære bebyggelsen, ut i fra en idé om jorden og himmelen som adskilte sfærer, kontra før-kristen kosmologi hvor gudeverdenen var på samme plan som den sekulære (Fabech 1999:469-471).

Dette er imidlertid ikke så enkelt: at man bygde kirker på høydedrag, kan skyldes at man bygde oppå gudehov, og ifølge dr. theol og førsteamanuensis Idar Kjølsvik ved Høgskolen i Nord-Trøndelag, er det i så fall den før-kristne kosmologien som bestemmer plasseringen (Idar Kjølsvik, pers. komm. 01.09.2011). Det er med andre ord vanskelig å tolke plasseringen ut i fra dette hensynet alene, men ut i fra et landskapsrom-perspektiv kan man slutte at det er

en uvanlig plassering. Ifølge Kjølsvik, ligger Stiklestad kirke nede i et leirehull, noe som kun kan forklares med at Olav Haraldsson må ha falt der hvor kirken står i dag (Idar Kjølsvik, pers. komm. 01.09.2011). Kirken er i så måte vårt viktigste holdepunkt.

Men kan det likevel tenkes at det finnes alternative forklaringen på hvorfor kirken ligger der den ligger, i likhet med Battle Abbey som knyttes til slaget ved Hastings? I artikkelen *The Street as Monument* skriver de svenske arkeologene Björn Magnusson Staaf, Gunhild Eriksdotter og Stefan Larsson at kirkene i middelalderens Lund ble anlagt i forhold til de mest trafikkerte gatene, og at gatene dermed kunne betraktes som monument som styrte og la restriksjoner på folks dagligliv, jf. det jeg tidligere har vært inne på om veier. Dette ble med andre ord en måte for kirken å forsterke sitt nærvær på (Staaf et al. 1995:36). Hvordan passer så Stiklestad kirke inn i dette?

Stiklestad er et sted hvor flere veier møtes, og det finnes flere spor av hulveier i landskapet (jf. registreringer i Askeladden-databasen). Ut i fra det jeg tidligere har vært inne på om intensjoner bak anleggelsen av veier, og om veier som monument (jf. Wennberg 2007:23, og Staaf et al. 1995), så kan man tolke Stiklestadkirkens plassering som et knutepunkt i et veinettverk, og intensjonen kan ha vært å kontrollere folks bevegelser i tid og rom. Noe som kan tale for at Stiklestad var et veiknutepunkt er navnet Stiklestad, av norrønt *Stiklastaðir*, som er avledet av verbet *å stikla*, som kan bety å hoppe, men det kan også vise til noe som sendes ut (Heggstad et al. 1990:411). Oluf Rygh forklarte navnet Stiklestad med bekken som renner mellom gårdene, og at man måtte hoppe over denne (Rygh 2011). Mer sannsynlig er det nok allikevel at det kan komme av de ulike veiene som ”sendes” ut ved Stiklestad, altså at det var et veiknutepunkt. Interessant nok kan det islandske ordet *stikla* oversettes med *kobling*, og *stiklastadir* kan oversettes med *kobling mellom steder*.

I tillegg har man den tidligere nevnte St. Andreas-kirken, som lå mer markant og naturlig til på en slags odde ut mot elven, som det framgår av landskapsrekonstruksjonen i kapittel 6. Sistnevnte var sognekirke før Stiklestad kirke som ble sognekirke på 1400-tallet. St. Andreas-kirken skal på sin side ha rast ut på 1300-tallet da elven grov ut fundamentene (Riksantikvaren 2011). Deler av fundamentene etter kirken er ennå synlige, og har id-nr. 26817 i Askeladden. Kunne man så forestille seg at Olav falt der St. Andreas-kirken lå? I Den Legendariske Olavssaga står det at Olav falt på en høyde, og det ble bygd en kirke der (Erling Skjalgassonselskapet 2000:101). Her må man igjen se på landskapet og på topografi, i tillegg

til avstanden fra Stiklestad. St. Andreas lå på en høyde vest for Stiklestad-flatene, og det er svært usannsynlig at man ville ha angrepet i motbakke, etter først å ha angrepet i nedoverbakke. I tillegg heter det ikke slaget på Haug, her har man altså et toponymisk holdepunkt. Et siste poeng er at St. Andreas-kirken, som navnet tilsier, var viet til St. Andreas, og ikke til Olav den hellige.

Når jeg allerede er inne på årstall, så kan man spørre seg hvorfor Stiklestad kirke ble påbegynt 150 år etter at Olav den hellige falt. En forklaring kan være at det lå en trekirke på stedet før steinkirken, da dette ikke var uvanlig (Thurston 2001:107). Ved restaureringen av Stiklestad kirke i 1930 ble det påvist stolpehull under kirkegulvet som passet med en mulig tidligere trekirke (By 2009:57). En siste mulig forklaring på Stiklestad kirkes plassering er dermed at det kan ha vært en religiøs kontinuitet på stedet. Stiklestad kirke kan i så fall ses i sammenheng med gården Stiklestad, eller i forhold til veiene og til landskapet ved Stiklestad som et knutepunkt. Sønn sett ligger kirken midt i landskapet i forholdt til veier og gårder, men dette forutsetter igjen at veiene i 1030 sammenfaller med senere veier. Undersøkelsene fra 2008, som vist til i del 1, kan tyde på dette.

Som et siste punkt, ønsker jeg å trekke inn Olavs-støtten som ligger på en høyde ca. 200 m sør-øst for Stiklestad kirke, like ved dagens kultursenter. Ifølge tradisjonen skal Olavs-støtten markere det stedet hvor Olav Haraldssons lik ble oppbevart natten etter slaget, nærmere bestemt i en løe, noe jeg var inne på i kapittel 5.2. Dagens støtte ble oppført i 1807, men det har vært minst to støtter der før. På Lyngs kart ser man en pyramide med et kors oppå. Dette er den såkalte Lemfort-støtten som ble reist i 1710 på initiativ fra oberst Lemfort, da den forrige støtten ble ansett for å være for stusselig (Stiklestad Nasjonale Kultursenter 2011). Det “stusselige” monumentet før Lemfort-støtten skal ha vært et enkelt trekors, og det kan ha stått et trekors på stedet siden middelalderen, kanskje til og med før dagens kirke (Stiklestad Nasjonale Kultursenter 2011).

Olavs-støttens plassering angir altså ikke stedet for slaget, men er med på å avgrense søkeområdet. En alternativ forklaring på at det kan ha stått et trekors i middelalderen er nærheten til veien, man kan da tenke seg at det ble satt opp i forbindelse med pilegrimsreiser. Man vet fra katolske land og fra middelalderkilder at dette var vanlig skikk (Smestad 1997:197). Dagens støtte står på et markant punkt i landskapet, noe det også ville ha vært før de ulike rasene. Det er dermed mer sannsynlig at korset markerte en viktig innfartsåre, og ikke

det stedet hvor liket til Olav den hellige ble lagt etter slaget. Dette bringer oss over på et annet viktig moment, som er gamle veier og mulige adkomstruter til Stiklestad i 1030.

6.2.: Mulige adkomstruter for hærene

Snorre skriver i Olav den helliges saga at Olav kom med hæren inn fra Jemtland. Hvilken vei de benyttet er det vanskelig å utlede, men sagaen nevner flere ledd på ruten, og disse kan gi en pekepinn. Gården Sul, som fortsatt eksisterer, er et viktig ledd, selv om beliggenheten har endret seg noe. Fra Sul vet man at Olav dro til Stav (Sturlason 2003a:200-204), som kan ha vært i nærheten av den gården som i dag heter Stuskin. En matrikkel med navnet Stav er å finne ved gården Stuskin, og Staverenget er et kartfestet navn på et område like ved Stuskin, men gården Stav skal imidlertid ha blitt tatt av ras i middelalderen (Skevik 1997:161). Det er ellers sannsynlig at han har fulgt veien via Vuku, da denne ruten sammenfaller med den gamle veien som gikk via en bygdeborg fra folkevandringstid, nærmere bestemt *Steinvåttån* eller *Steinsvettaberget* (Id-nr. 56491 i Askeladden), noe som tyder på at det har vært en tradisjon for å reise inn til Verdal via dette passet. Bygdeborger fra jernalderen kan blant annet forstås ut i fra nærheten til innfartsårer (Lynch og Cooksey 2007:44).

Dagens vei følger i stor grad elven Inna, som renner ut i Verdalselva. Dette har den nok i stor grad også gjort i fortiden, men traseen er endret flere steder. Som det framgår av Suuls kart i appendikset, gikk veien lenger nord før, og det kan ifølge arkeolog og konservator Eskil Følstad ved Stiklestad Nasjonale Kultursenter ha vært et poeng å krysse Inna lenger nord-øst, før den renner over i Verdalselva, og dermed blir større (Eskil Følstad, pers. komm.

01.11.2011). I følge Suuls kart har det imidlertid vært gamle veifar både nord-øst og sør-vest for Steinvåttån, i tillegg til et veifar via det som senere ble Stene Skanse (1611). Veifaret ved Steinsvåttån er et naturlig pass som er lett å kontrollere, og jeg skal derfor ta utgangspunkt i Steinvåttån som et knutepunkt. I tillegg framgår det av Askeladden at det har vært flere gravfelt langs Inna og langs veifaret nord for Inna i retning Steinsvåttån, og dermed er det sannsynlig at dette har vært et viktig veifar i lengre tid.

Det er et poeng at man i vikingtiden og middelalderen ikke hadde den samme veistandarden som i moderne tid, samtidig var man avhengig av å gå eller av hestetransport og vogn. Ut fra et slagmarksarkeologisk perspektiv, er dette særlig viktig da store hærstyrker er avhengig av god framkommelighet (Lynch og Cooksey 2007:25). Det vil her være naturlig å følge veien langs Inna i retning Vuku, om man skal til Stiklestad. Det er ved Vuku at det er enklest å

krysse elva for videre ferd mot Stiklestad, da den blir større nedover i dalen. Dette var nok særlig et poeng i 1030, jf. havnivå og antatt vannføring i elva.

Kart kan i denne sammenhengen være en kilde. Som vi ser på Lyngs kart fra 1774, er det hovedsakelig to veier som kommer inn fra øst, begge disse kan ledes inn på Jemtlandsveien. I eksempelet under har jeg georeferert Lyngs kart fra 1774 mot et moderne kart i Arc gis (fig. 25). Det framgår av georefereringen at de gamle veiene delvis sammenfaller med de moderne, og det er et poeng i denne sammenhengen at forhistoriske veier ofte sammenfaller med nyere veier (Statens Vegvesen 1996:5). Tidligere lensmann i Verdal, Jon Suul, har laget et kart som viser gamle kløvveger i Verdal, og veiene på dette kartet bygger opp under antagelsen om at de moderne veiene i stor grad sammenfaller med eldre veier. Kartet er gjengitt i appendikset (fig. 45). Merk at veien øst for kirken på Lyngs kart, Leksdalsveien, nylig ble lagt om i rundkjøring, og den ligger nå på vest-siden av kirken.

Vukuveien kan ha endret trasé, og Gamle Prestegårdsvei kan ha vært den gamle veien til Vuku, jf. Klüwers kart. Gamle Prestegårdsvei kan også ha vært lagt i en bro over Korsådalsbekken i 1030. Det er avtegnet en bro på Lyngs 1794-kart (se fig. 26), noe jeg kommer tilbake til i analysen. Dagens Vukuvei kan sammenfalle med den gamle veien til gården Lyng, jf. Klüwer. Jeg kommer i denne oppgaven til å omtale veiene som er merket av i det kartografiske materialet med deres moderne kartfestede navn. Av skriftlige kilder til veihold, er den tidligste kilden man har, Magnus Lagabøters landslov fra 1200-tallet. Her står det skrevet at de mest trafikkerte veiene, henholdsvis *tjodvegen* eller *almanavegen*, gikk gjennom bygden fra ”ende til annen”, og ”fra fjell til fjære”. I tillegg har man tverrveiene som gikk mellom gårdene (Statens Vegvesen 1996:5). Det er sannsynlig at det samme også var tilfelle i 1030, selv om det er ca. 200 år i forskjell.

Fig. 25: Lyngs kart fra 1774 georeferert opp mot et moderne kart. Georeferering av forfatteren i samarbeid med Roy Svarliaunet ved Geodata.

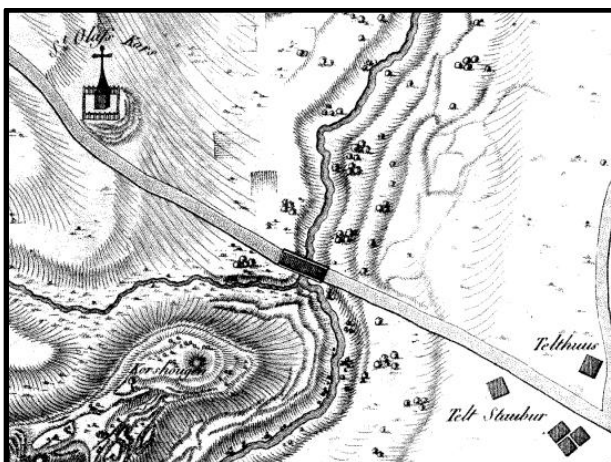

Fig. 26: Detalj med bro over Korsådalsbekken nedenfor Olavsstøtten fra Lyngs 1794-kart.

På kartet under (fig. 27) har jeg angitt to hovedrutealternativer for Olavshæren, henholdsvis rute 1 og 2. I tillegg har jeg angitt rute 1A og rute 1B. Dette i forhold til hvilken flate slaget kan ha stått på, noe jeg kommer tilbake til i analysedelen. Om Olav ankom via rute 1 A, så kan man anta at Dag Ringsson kan ha kommet via 1 B, basert på det Snorre skriver. Det er imidlertid flere stier i området, og arkeologiske registreringer har påvist flere hulveier i området, jf. Askeladden-databasen. Jeg vil derfor forholde meg til hovedferdselsårene.

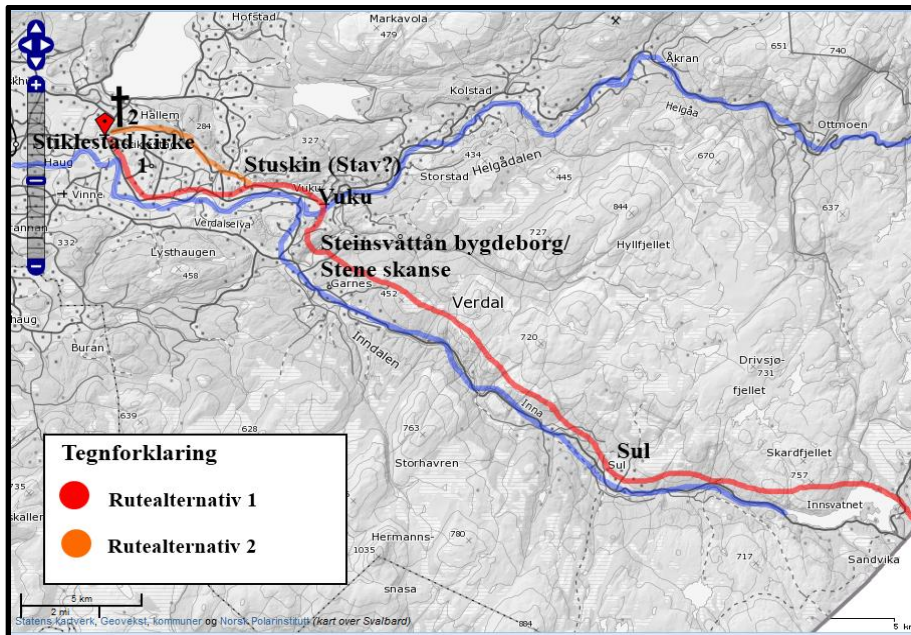

Fig. 27: Kart over de mulige adkomstrutene til slaget basert på knutepunkt. Merk at kartet kun angir hovedlinjene. Eventuelle alternative ruter til de ulike flatene er ikke angitt. Kart laget av forfatteren med utgangspunkt i kart fra Norgesglasset.

Hva den såkalte bondehæren angår, så vet man mindre. Men det er sannsynlig at den bestod av deler sammensatt fra hele landet, noe som underbygges av kunnskapen om leidangssystemet. Det er derfor sannsynlig at store deler ankom sjøveien, og man kan da forholde seg til de nedre partiene av Verdalselva som en innseilingsled for skipene. Dette er sannsynlig, da sjøveien vil være mest praktisk av logistikkhensyn. Snorre skriver i avsnitt 231 av Olav den helliges saga at Kalv Arneson med følge etter slaget dro fra valplassen og til et skip (Sturlason 2003a:231). Man må anta at valplassen var i nærheten av Stiklestad, og det mest sannsynlige stedet for et skip må da bli Verdalselva. Videre skriver Snorre i avsnitt 237 at Tore Hund og følget hans etter slaget gikk i skipene sine og seilte videre ut i Trondheimsfjorden (Sturlason 2003a:237). Denne opplysningen underbygges av de faktiske topografiske forholdene, i tillegg til toponymi.

6.2.1.: Var slagstedet tilfeldig? En analyse av maktlandskapet ved Stiklestad

Som jeg til en viss grad var inne på i kapitlet om landskapsanalyse, så forutsetter bruken av landskapsanalyse i slagmarksarkeologi til en viss grad at slagsteder ikke var tilfeldig valgt. Det forutsetter også til en viss grad at man tillegger visse steder en symbolverdi.

Arkeologiske undersøkelser og Lars Forseths luftfotoregistreringer i 2007 viser at det har vært langt flere gravfelt ved Stiklestad og Haug enn det som i dag er synlig, noe som er ekstra

interessant om Snorres opplysning om at Haug var Olav Haraldssons kongsgård er korrekt. Det kan være flere årsaker til at gravhaugene ikke er der i dag, men pløying i forbindelse med jordbruk og de ulike leirrasene kan forklare en del. For at man skal kunne tolke gravfeltene inn i maktlandskapet på og ved Stiklestad på 1000-tallet, forutsetter dette at det har vært en kontinuitet i bruken av landskapet, noe antallet gravfelt og flere spor etter veier antyder. Det er snakk om svært mange graver, og det er nødvendigvis begrenset antall graver per generasjon. Det er også et poeng at man neppe har hatt et veldig stort innbyggertall i og ved Stiklestad i jernalderen og fram til vikingtid. Det er heller ingen grunn til å anta at kulturmiljøet ikke hadde den samme betydning for datidens mennesker som det har for nåtidens, jf. Kulturminnelovens argument for bevaring av kulturmiljø (Økokrim 2005:13-14). Arkeolog og førsteamanuensis Lars Stenvik ved Vitenskapsmuseet/NTNU mener at Stiklestad framstår som et “sentrum i særklasse” om man baserer seg på antallet store gravhauger, og kun Borre kan ifølge Stenvik måle seg med Stiklestad. I Verdal er det til sammen registrert ca. 700 gravminner, hvorav over 10 % av disse er såkalte storhauger (Stenvik 1996:85-90).

Det kan videre virke som om både kongshæren og bondehæren har hatt en intensjon med å dra til Stiklestad. Jf. forrige kapittel om veier, kan man anta at de lokale kreftene ved Stiklestad har ønsket å lede potensielle angripere mot Stiklestad via bestemte adkomstveier. Angriperne på sin side kan ha oppsøkt Stiklestad nettopp på grunn av den mulige symbolverdien, og gården Haug ved Stiklestad kan som sagt ha fungert som en kongsgård, og Stiklestad/Haug kan dermed ha vært et viktig punkt å kontrollere. Snorre skriver at kongshæren tok seg tid til to overnattinger og til å omgruppere seg. Bondehæren på sin side tok seg også tid til å omgruppere seg. Ifølge Snorre har de to hærene observert hverandre på avstand (Sturlason 2003a:203-225), og bondehæren skal i tillegg ha sendt ut spioner og speidere.

6.2.2.: Taktikk og teknikk i slaget på Stiklestad

Ifølge Snorre skal begge hærene ha fylket seg før slaget, og Olav Haraldsson skal ha stått i en skjoldborg. Som jeg allerede har vært inne på, er en skjoldborg en defensiv stilling hvor man stiller seg opp i rekker i en slags tripp-trapp-formasjon, hvor første rekke står på kne. Olavs skjoldborg skal ha stått bak den første fylkingen. Her er det altså et poeng å se på hva en fylking er. Kort fortalt så er det en rekke hvor hver manns skjold overlapper de andres, noe som gir et godt forsvar. Her kan man ha benyttet spyd ved framrykning og ved forsvar, og sverd i nærkamp. Man kan også ha hatt *øksemenn*, eller såkalte *huskarler*, i fremste rekke

imellom skjoldene, og menn med spyd i rekken bak (Bennet et al. 2005:17-19; Hjarðar og Vike 2011:76-83). Fra Frostatingsloven vet man at hver våpenfør mann skulle stille med øks eller sverd, i tillegg til spyd og skjold (Keyser og Munch 1846:165). Denne versjonen av Frostatingsloven skriver seg fra 1100-tallet, men man må anta at den kan ha vært gjeldende også i 1030. Frostaginget i seg selv er antatt å skrive seg fra 900-tallet e.Kr, og til Håkon den Gode, men muligens også til tidligere tider (Binns 1997:138). Ut i fra slaget på Stiklestad og stridsspørsmålet om hvor mange som kjempet i slaget, så er det interessant å se på hvor mange soldater som vanligvis befant seg i en fylking.

Fig. 28: Scene fra Bayeux-teppet hvor engelskmenn i fylking forsvarer seg mot normannere i slaget ved Hastings i 1066.

Som jeg var inne på i kapittel 3, kunne en romersk kohort ha omtrent 480 mann fordelt på opptil 4 rekker. Vi kan derfor ta utgangspunkt i 4 rekker. I tillegg var det ikke uvanlig å dele inn i 3 ulike kohorter (Goldsworthy 1996:34,192). I slaget på Stiklestad ble Olav Haraldssons hær delt inn i 3 fylkinger. Om man tar utgangspunkt i Walbergs utregninger, så kan man anta at det var 1500 mann i Olavs hær når slaget startet, om man da ikke regner med Dag Ringssons styrker som kom for sent til å delta fra start. Da passer antallet for romerske kohorter, det vil si 480 mann, nokså bra. Om man har en svinefylking à 30 mann for hver fylking, så får man 410 igjen. Trekker man fra Olavs skjoldborg, sitter man igjen med et sannsynlig tall på 380 mann i hver fylking. Om man da regner med 1 meter mellom hver *centuriae*, eller flokk, og en avstand på ca. 80 cm mellom hver mann i en linje (Tony Pollard, pers. komm. 03.09.2011), og 2 meter mellom hver fylking, så får man et tall på omtrent 230 meter, forutsatt at man delte opp i 6 flokker etter et romersk inspirert mønster. I dybde kan man anta at hver fylking var på 3,2 meter, og svinefylkingene på omtrent det samme. Med noe rom i mellom fylkinger og svinefylkinger, kan man anta en dybde på rundt 8-10 meter.

Men hvorfor romersk-inspirert taktikk i slaget på Stiklestad? Det er som sagt få analogier å basere seg på, men man kan trekke inn den mulige etymologiske koblingen mellom fylking og

foukon, og mellom porcinum capet og svinehodefylking. I tillegg har man det arkeologiske funnmaterialet, blant annet fra Illerup, som til dels består av standardiserte våpen etter romersk og senere karolingisk mønster. Karolingerne på sin side så på seg selv som arvtakere etter Romerriket, og ble etterfulgt av det Hellige Romerske Riket, eller det Tysk-Romerske Riket. Romerriket hadde med andre ord en enorm påvirkningskraft, også etter 400-tallet e.Kr. I tillegg har man opplysninger om norske konger i tjeneste for Bysants og på kontinentet, og ut ifra det arkeologiske materialet vet man at det fra Trøndelag var mye kontakt med kontinentet, også i vikingtid (Stenvik 2005:160-162). Det er dermed sannsynlig at romersk-inspirert taktikk er en god analogi. I tillegg har man opplysningene fra Frostatingsloven som tyder på en våpensammensetning som forutsetter mindre oppdelte grupper à la kohorter, dette for å få full nytte av spydrekkene. Et sverd alene vil ha lite for seg i de bakre rekkene av en fylking da det er for kort, og dermed bedre egnet til nærkamp. For ordens skyld skal jeg derfor ta utgangspunkt en romerskinspirert inndeling. Man kan her snakke om en slags kreolisering av krigstaktikk.

Videre må man vurdere hvert enkelt slagsted ut i fra topografi og taktiske preferanser i ulike typer landskap. Snorre skriver som tidligere nevnt at Olavs hær løp ned fra en bakketopp i en stor fart og trengte gjennom bondehærens linjer. Han skriver om bondehæren at de bakerste skjøt piler, og man må anta at det samme gjelder Olavs hær. I tillegg skriver Snorre at Olavs hær gikk av hestene sine, som tidligere nevnt, benyttet man ikke hester i slag i Norge på 1000-tallet. Man kan da være nokså sikker på det dreier seg om infanteri. Under har jeg laget en illustrasjon som viser den mulige oppdelingen for Olavs hær, og man må anta at bondehæren var inndelt på en lignende måte, jf. det Snorre skriver om 3 fylkinger (fig. 29). Tallene i figuren under baserer seg på forutsetningen om at Dag Ringssons folk ikke var med fra start, men man må anta at oppdelingen ville vært av tilsvarende type om han hadde vært med fra start.

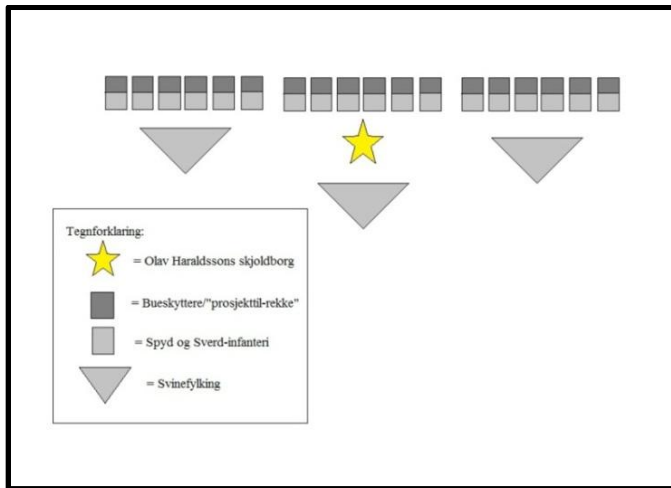

Fig. 29: Plan over mulig inndeling av Olavs hær. Man må anta at bondehæren var inndelt etter samme mønster.

Hva så med bondehæren og bredden på linjen deres? Her må man benytte den samme regneformelen som på Olavs hær. Om man tar utgangspunkt i Walbergs tall, så kan man anta at bondehæren var på rundt 3000 mann. Fylkingene blir da noe lenger, det vil si 2000 mann delt på 0,80 m. Da får man et tall på 250 meter. Det vil si at bondehærens linjer kan ha vært omtrent 500 meter, om man regner med mellomrom mellom flokkene. Om Snorres antall derimot skulle stemme, så får man følgende tall:

- Olavs hær: ca. 800 meter lang linje, om man tar utgangspunkt i Snorres tall på 3600 mann, men da har jeg ikke trukket fra Dag Ringssons folk.
- Bondehæren: ca. 3,6 kilometer lang linje.

Som man skjønner, så er disse tallene svært store, spesielt bondehærens linje ville ha vært svært lang, forutsatt at man ikke hadde flere fylkinger i dybden. Jeg kommer til å ta utgangspunkt i tallene basert på Walbergs utregninger, men jeg vil allikevel trekke inn Snorres tall i analysen. Man må også ta med i betraktning at en hær vil nødvendigvis være en dynamisk enhet, og man må anta at man er i stand til å tilpasse seg etter terrenget. For å si det med arkeologene Paul Hill og Julie Wilemans ord:

[...] once forms of organized warfare becomes recognisable within any form of human society, its relationship to the practical factors of landscape and climate becomes equally recognisable [Paul Hill og Julie Wileman sitert i Lynch og Cooksey 2007:25].

Mye tyder på en lineær framrykning, hvor man deretter har fått en oppløsning av formasjonene, og man har gått over til mann mot mann i nærkamp, noe som også underbygges av Frostatingslovens referanse til våpenutstyr. Spyd er bedre egnet for kamp i fylkinger, mens sverd og økser i større grad er nærkampvåpen. Man kan da tenke seg at slaget har fått en større spredning. Man kan forestille seg at deler av begge hærene kan ha flyktet i panikk, noe som gjør at man hypotetisk sett kan finne gjenstander fra slaget utenom selve slagstedet.

Kapittel 7: Tre mulige flater

Basert på landskapsanalysen, og på rekonstruksjonen av landskapet i 1030, samt gjennomgangen av adkomststruter, kan man resonnerer seg fram til tre mulige flater som slaget kan ha stått på. Jeg har i tillegg trukket inn noen få arkeologiske gjenstandsfunn på flate 3 (jf. figurene under, fig. 30 og 31). Men hvorfor akkurat tre? For det første må man ta utgangspunkt i adkomstveier og potensielle høydedrag, deretter må man ta Stiklestad-gårdene med i betraktningen. Man får da en avgrensning til høydedraget som skrider fram i retning Stiklestad-kirken.

Stiklestad-kirkens plassering er altså tatt med i betraktningen, men jeg vil trekke inn alternative forklaringer på kirkens plassering. Jeg har også tatt hensyn til størrelsen på hærene, og det areal som kreves for å stille dem opp på slagmarken. Jeg har også tatt den antatte flaten, flate 1, med i betraktningen. Jeg har også forsøkt å avgrense flatene etter Olavs-støttens plassering.

Jeg har forsøkt å ta hensyn til gårdene og dyrkningsflatene, men hele Stiklestad er et rikt jordbruksområde, og bosetnings- og dyrkingsspor som er registrert på Askeladden, antyder at jordbruket går langt tilbake. Man må derfor ta høyde for at slaget kan ha stått i en åker, noe som også var tilfelle ved Re i 1163. Jeg kommer derfor ikke til å ta dette momentet videre med i analysen. Jeg skal imidlertid begynne med å presentere flatene, for deretter å analysere dem opp mot de momentene jeg har vært inne på.

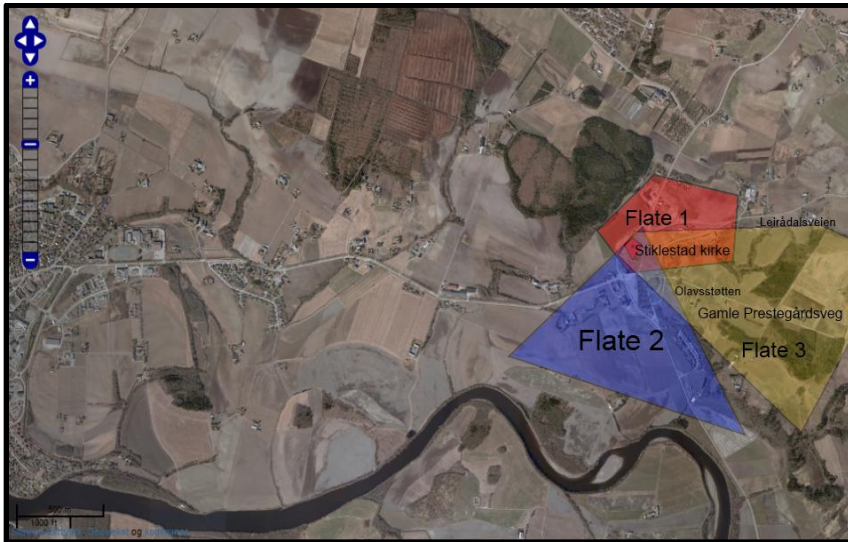

Fig. 30: De tre mulige flatene, indikert med farger. Merk at indikeringene kun er veiledende, og at slaget kan ha hatt en større spredning. Flatene er i tillegg basert på kirkens plassering, men det kan være alternative forklaringer på denne. Merk at flate 3 hovedsakelig følger bevegelseslinjer i terrenget, men at den er spisset inn mot kirken. Illustrasjon av forfatteren, basert på luftfoto fra Norgesglasset.

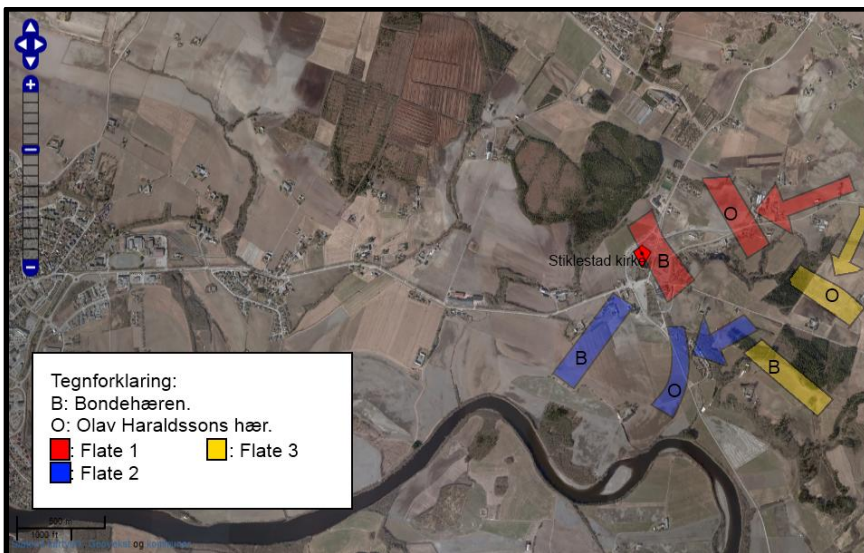

Fig. 31: Mulige hæroppstillinger og orienteringer på de ulike flatene. Illustrasjon av forfatteren, basert på luftfoto fra Norgesglasset.

7.1.: Flate 1

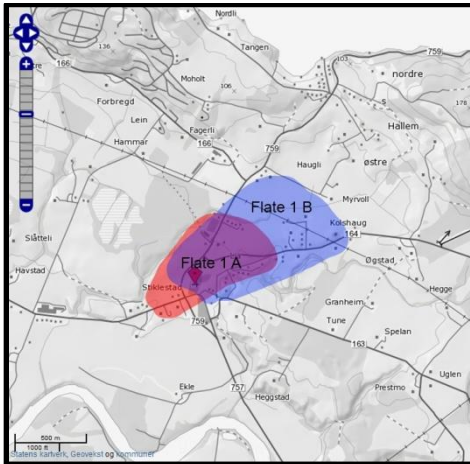

Fig. 32: Flate 1 A og B avgrenset etter topografi og veier.

Flate 1 utgjør to mulige slagflater som jeg har valgt å dele inn i A og B (se kartutsnitt over, fig. 32, og fotografi i appendikset, fig. 46). Den første flaten (flate 1 A) utgjør det området som tradisjonelt blir forbundet med slaget, og kan settes i forbindelse med antagelsen om at Olav Haraldsson falt der hvor kirken står i dag. Flate 1 A avgrenses av Leirådalsveien og av høydedraget vest for Leksdalsveien, som før omlegging i rundkjøring gikk på øst-siden av kirken, jf. Lyngs kart fra 1774, Klüwers kart fra 1821 og Suuls kart over gamle Kløvveger (se fig. 45 i appendikset). Om man følger topografien slik det er sannsynlig at den var i 1030, får man et høydedrag i form av en bue nord-øst for Stiklestad kirke. Dette gir en slagflate som har en vifteformasjon ned mot kirken. Man får da en maksimal avgrensning av Olav Haraldssons hærlinje på ca. 600 meter i en bueformasjon om man tar hensyn til høydedraget. Selve høydedraget utgjør en bredde på ca. 800 meter om man avgrenser det mot myrområdene og gravfeltene mot nord-øst. Avdekking av et felt vest for kirken i 2008 resulterte ikke i slagrelaterte funn, noe jeg var inne på i kapittel 4.2.

Flate 1 A kan som sagt, settes i direkte sammenheng med tradisjonen om at Stiklestad kirke står på det stedet hvor Olav Haraldsson falt. Man må da plassere ut Olavshæren etter høydedragsbuen i landskapet nord-øst for kirken. Man får da ca. 600 meter å stille opp en linje på. Dybden behøver man her ikke ta med i betraktningen, da man ville hatt mer enn nok plass, jf. de tallene jeg tidligere har presentert. Bondehæren på sin side ville da hatt en plassering like nedenfor, eller ca. ved Stiklestad kirke.

I det tilfellet kan linjen deres ikke ha strukket seg mer enn ca. 500 meter. Flytter man derimot bondehæren ned på flatene nedenfor Stiklestad gård, får man som sagt ca. 1 km. Begge plasseringene er med andre ord mulige om man tar utgangspunkt i de tallene jeg tidligere har presentert, samt hæroppstillingene. Her kan det imidlertid være et poeng å følge landskapsrommet, samt å ta hensyn til Stiklestad-gårdens plassering i landskapet. Man må derfor anta en plassering i forkant av gårdene og veien som kommer inn mot Stiklestad, nærmere bestemt dagens Stiklestad allé. Sistnevnte er avtegnet på samtlige kart, og den følger gravfeltenes og gårdens plassering. Man må derfor anta at denne veien lå der i 1030, og at deler av bondehæren kan ha ankommet denne veien. Tar man derimot Snorres tall med i beregningen, så ser man at ingen av hærene ville kunne stilt opp 3 fylkinger med 4-5 mann i dybden, som ser ut til å ha vært den foretrukne oppstillingen. Flate 1 A utelukker dermed Snorres tall.

Den andre slagflaten (flate 1 B) er delt inn etter min antagelse om at Olavshæren kan ha ankommet via Leirådalsveien, og at de har fylket seg ut i fra den, noe som ville medført en rettere linje ut i fra veien i motsetning til en buformasjon som ville ha gått på tvers av Leksdalsveien, om man betrakter den som en bevegelseslinje. Om man går til de kartografiske kildene, så kan man anta at Leksdalsveien har vært en viktig ferdselsåre, også i 1030 e.Kr.

Flate 1 B følger Leirådalsveien i retning nord-øst, og man får da en større maksutstrekning for Olav Haraldssons hærlinje, på ca. 700 meter om man deler opp etter topografi og veier. Hærlinjen ville da i så fall ha stått ca. 5-600 m fra Stiklestad kirke i nord-østlig retning.

Flate 1 sett under ett avgrenses av Hallemsfeltet mot nord-øst og nord-vest, og av gravfeltet ved Øgstad mot sør-øst. Gravfeltet har id-nr. 56068 i Askeladden. Viktige gårder på flate 1 er Hallem, Kolset og Haugli. Av kulturminner på flate 1 er gravhaugene på flate 1 A, på hver side av landskapsbuen, interessante. Id-nr. i Askeladden er 7327 og 7330. I tillegg har man like nedenfor buen og i forkant av kirken (nordsiden) et registrert bosetningsområde fra jernalderen/tidlig middelalder (Se Askeladden-id 106694) i tillegg til en gravhaug (Askeladden-id 16709).

Om man avgrenser flate 1 B i henhold til veier og topografi, tar man ikke hensyn til myrområdet som dekker en større del av flate 1 B fra Leksdalsveien mot vest, og i ca. 5-6 km mot sør-øst.

Om man skal ta bondehærens linje med i betraktningen, så må man anta en plassering nedenfor Stiklestad kirke for både flate 1 A og flate 1 B. Om man følger topografi og veier, så får man en linje på maksimalt ca. 500 meter. Plasserer man derimot bondehæren på flatene nedenfor Stiklestad gård, så får man ca. 1 km til rådighet.

Hva kan eventuelt tale i mot at Olavshæren sto oppstilt i høydedraget rett ovenfor Stiklestad kirke? Her har man den tidligere nevnte Leksdalsveien, som man finner på de tidligere nevnte kart, og som følger gravfelt og bebyggelse. I tillegg vet man fra registreringer på Askeladden.ra.no at det skal ha vært flere hulveier i området.

Videre ser man at flate 1 A bryter med bevegelseslinjene i landskapsrommet, da nærmere bestemt Leksdalsveien, og at oppstillingen har en orientering som ikke passer inn med den antatte adkomstveien fra Stuskin. Jevnfør det jeg tidligere har skrevet, virker det også unaturlig at bondehæren ville ha gitt olavshæren den taktiske fordel som en fylking på bakketoppen ovenfor Stiklestad kirke ville ha gitt, med mindre det har foreligget en intensjon om å lure olavshæren til å gå til angrep ved å iscenesette en tilbaketrekning, jf. det man vet fra slaget ved Hastings og slaget ved Stamford Bridge, begge i 1066. Sistnevnte taktikk er dels for å bryte skjoldveggen, og dels kan det ha vært å trekke olavshæren ned i et relativt "innestengt" område med begrensede muligheter for tilbaketrekning, som i tillegg ville gjort omorganisering og nærkamp vanskeligere for en angripende hær.

Her er imidlertid gravhaugene i landskapet en mulig hindring. Som jeg nevnte innledningsvis, så har man en gravhaug på hver side av buen i tillegg til en nede ved kirken. Man har også registrerte bosetningsspor fra jernalder/tidlig middelalder. Ser man på veienes plassering, og på høydedragets plassering i landskapet, så er det ikke usannsynlig at man kan ha hatt et større gravfelt her, som senere enten er pløyd ned, eller blitt tatt av ras. I tillegg kan høydedraget ha fungert som en naturlig gårdsgrense mellom Stiklestad og Hallem, som mest sannsynlig var den største gården nord for Stiklestad i 1030. Graver kan ha fungert som grensemarkeringer (Ødegaard 2007:14-15,28-29), og dette underbygger antagelsen ytterligere. Klüwers kart viser en gravhaug som i dag er pløyd ned, og som ligger mellom de to kjente haugene. Et eventuelt gravfelt vil i så fall tale i mot flate 1 A da det teoretisk sett ville ha fungert som en hindring. Eventuelt ville det kunne ha fungert som en flaskehals, og kan dermed ha vært til forsvarernes

fordel, også om man trekker inn veien som et monument, og dermed en foreliggende intensjon. Da kan man trekke paralleller til jordvollen i Teutoburger-skogen.

Man vet i tillegg at Harald Hardrådes saga begynner med en scene hvor Hardråde flykter fra slaget, og at han ved gården Haug kan høre Olav Haraldsson falle. Her har man en del topografi som vil gjøre det vanskelig for lyd å spre seg, og som sperrer siktlinjen. Man må anta at det samme var tilfelle i 1030, forutsatt at opplysningen er korrekt. Noe som kan underbygge den, er det faktum at Snorre gjengir et skaldekvad, det er ikke noe Snorre forteller selv. Toponymisk sett er opplysningen korrekt. Opplysningen er også korrekt om man tar utgangspunkt i at Haug var krongods under Olav Haraldsson, det er dermed sannsynlig at folk i olavshæren ville ha søkt tilflukt der.

Flate 1 B er en mer plausibel lokalitet i forhold til nærhet til adkomstveiene, og en fylking av olavshæren rett ut fra Leirådalsveien lenger nord-øst fra flate 1 A ville ikke medført fare for bakhold via Leksdalsveien. En oppstilling på flate 1 B vil i så fall medføre at bondehæren sto i forkant av Leksdalsveien, og at olavshæren sto i en linje fra Leirådalsveien i retning Hallem. Da har jeg imidlertid ikke tatt hensyn til de tidligere nevnte myrområdene.

Man må anta at olavshæren av taktiske og logistikkmessige årsaker har ønsket å unngå myrområdene nord-øst for Leirådalsveien. Her har man i tillegg et toponymisk problem: hadde slaget stått på flate 1 B, ville man vært inne på gården Hallems avgrensning. Hallem kan ses i sammenheng med det tidligere nevnte gravfeltet, og ifølge Oluf Rygh (2011) skal opprinnelsen til navnet være før-kristent. Hallem skriver seg mest sannsynlig for det norrøne ordet for noe som er hellende. Det heter imidlertid ikke slaget på Hallem, og myrområdene vil mest sannsynlig ha vært noe man har ønsket å unngå. Flate 1 B forutsetter en alternativ forklaring på kirkens plassering, men det er imidlertid usannsynlig om man tar helheten i betraktning. Myrområder behøver imidlertid ikke å tale i mot et mulig slagsted: man vet fra det komparative materialet at flere slag er blitt utkjempet i myrterreng og et myrområde er potensielt sett et element som kan utnyttes i den ene partens favør. Det er ellers ingen arkeologiske gjenstandsfunn som kan tilskrives slaget verken på flate 1 A eller på flate 1 B.

7.2: Flate 2

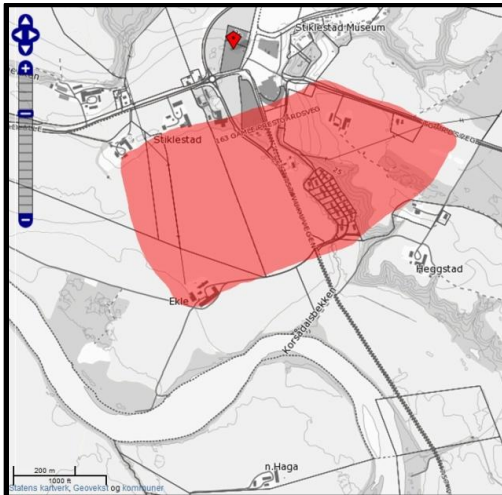

Fig. 33: Avgrensningen av flate 2.

Avgrensningen av høydedraget på flate 2 går fra Gamle Prestegårdsvei not mot Vukuveien mot sør-vest, og avgrenses mot vest av gravfeltet påvist ved luftfoto og Lyngs kart.

Høydedraget må kobles opp mot flaten som fortsetter fra Vukuveien mot vest, nedenfor Stiklestad kirke (se kartutsnitt over, fig. 33). Avgrensningen gir rom for en linje på ca. 400 meter langs Leirådalsveien for Olavshæren, og en linje på ca. 600 meter for bondehæren om man tar hensyn til gårdstunene, men maksimalt har man en linje på ca. 1 km om man tar hensyn til at elven kan ha gått lenger ned, og at man dermed har hatt en større flate i 1030 e.Kr. Undersøkelsene i 2008 antyder at store deler av flate 2 ikke ble påvirket av rasene i middelalderen, og dermed vil man kunne få resultat av metalldetektorundersøkelser (Birgisdottir 2009:29).

Flaten ligger ellers plausibelt til i forhold til elven, om man tar utgangspunkt i at det var en sandbanke nedenfor Ekle, og at man kunne legge til med båter her. Dette underbygges også av landskapsrekonstruksjonen min, hvor det framgår at elvemunningen ut mot Trondheimsfjorden lå nærmere Stiklestad, og at vannstanden var dypere.

I avgrensningen min har jeg forsøkt å ta hensyn til gårdene, nærmere bestemt Stiklestad i nord-vest og Ekle i sør-øst, da man kan anta at bondehæren ikke har ønsket å ta oppstilling inne på gårdstunene, men dette avhenger igjen på hvem som ankom slagstedet først. Merk at avgrensningen er veiledende, og at man kan ha hatt større spredning av slaget. Her har jeg heller ikke tatt hensyn til tverrveien som sannsynligvis gikk mellom Stiklestad og Ekle, og

som er merket av på Klüwers kart. Undersøkelsene fra 2008 (se kapittel 4.2) underbygger oppdelingen.

Viktige kulturminner på flate 2 er gravfeltet ved Heggstad mot nord-øst som har id-nr. 106675 i Askeladden, og gravfeltet ved Stiklestad Vestre som har id-nr. 36732,46791 og 73590 i Askeladden.

Om slaget sto her, forutsetter det at olavshæren har ankommet via veien som tilsvarer dagens Gamle Prestegårdsvei, og at de har fylket seg ut i fra denne og ned mot Vukuveien og over i flatene nedenfor Stiklestad gård. Dette er med mindre olavshæren har ankommet via Vukuveien, noe som betyr at de da må ha valgt en annen vei via Stuskin, eller at gården Stav lå et annet sted. Begge veiene er imidlertid sannsynlige, da de er merket av på de kartografiske kildene, og da de følger bebyggelse og gravfelt, og sånn sett er i tråd med de antatte landskapsrommene. Det som imidlertid taler i mot fylking ut i fra Vukuveien er høydedraget som er sentralt i Snorres beskrivelser, men som er så godt som fraværende ut i fra Vukuveien i retning sør-vest. Her har jeg tatt hensyn til landskapet slik det kan ha fortont seg i 1030 e.Kr.

Som jeg har vært inne på, er det i tillegg ikke sikkert at Vukuveien gikk hvor den går i dag, da det er sannsynlig at den har endret trasé, delvis på grunn av raset. Det er heller ikke sikkert at det var noen vei der. Men Klüwer har som sagt avtegnet en vei i retning gården Lyng, som sammenfaller omtrent med dagens Vukuvei. Dette underbygges også av Suuls kart. Da må man imidlertid trekke fram alternative forklaringer på Stiklestad-kirkens plassering, og man må videre ta høyde for en spredning av slaget. Det virker lite sannsynlig at slaget skal ha tatt av i en bue i retning kirken: selve slaget har mest sannsynlig hatt en lineær framrykning.

Tar man Dag Ringssons folk med i betraktningen, kan man anta at de har kommet nord for Gamle Prestegårdsvei, men det utelukker ikke at de kan ha tatt av ned mot flate 2 innenfor min avgrensning. Her ville det videre vært fullt mulig for Dag Ringsson å flykte tilbake østover mot fjellet i retning Leirådalen.

Om man derimot tar utgangspunkt i fylking ut i fra Gamle Prestegårdsvei, som Klüwer har angitt som veien til Vuku, så har man her et markant høydedrag som leder ned mot en større åpen slette nedenfor Stiklestad-gårdene (se fig. 47 og 48 i appendikset). Her må man også ta

Verdalselva med i betraktningen. Man må anta at den gikk lenger sør, og at man har hatt en større slette nedenfor høydedraget enn i dag. Deler av denne kan ha stått udyrket i 1030 e.Kr., da det er sannsynlig at de nedre delene var elvebanker, jf. Klüwers kart i appendikset.

En fylking ut i fra Gamle Prestegårdsvei vil, om man tar hensyn til min avgrensning i forhold til bevegelseslinjen i terrenget (se kapittel 3.3.7), medføre en linje på 400 meter, noe som er tilstrekkelig om man tar de tallene jeg har presentert med i betraktningen. Tar man derimot utgangspunkt i Snorres tall, så ser man at linjen er for kort, om man tar utgangspunkt i 3 fylkinger á 4-5 mann i bredden. Bondehæren ville ha vært stilt opp nede på flaten, og ville ha hatt en linje på ca. 600 meter om man tar hensyn til gårdene Stiklestad og Ekle, men maksimalt ca. 1 km. Man har med andre ord hatt tilstrekkelig med plass om man tar utgangspunkt i de tallene jeg presenterte tidligere i oppgaven. Tar man derimot utgangspunkt i Snorres tall, så får man fort en linje på 3,6 km. Begge linjene ville vært oppstilt slik at en tilbaketrekking ikke ville blitt hindret av fienden.

Flate 2 er plausibel i forhold til Stiklestadgårdens plassering, og i forhold til Snorres topografiske beskrivelser. Man må anta at gårdens plassering ikke har endret seg mye. Like nord for dagens Stiklestad gård, ble det i 2008 gravd ut et større bosetningsområde fra eldre jernalder som har id-nr. 106690 i Askeladden, som kan ses i tilknytning til Stiklestad gård (se del 1). På Lyngs kart over Stiklestad fra 1794, ser man at Stiklestad hovedgård er angitt på toppen av høydedraget, på øst-siden av Olavsstøtten, og på nord-siden av Gamle Prestegårdsvei. I dag er dette Stiklestad Øvre, og den ligger nå på sør-siden av veien. Plasseringen på Lyngs 1794-kart er, om den stemmer, interessant med tanke på det Snorre skriver om ankomst til Stiklestad og fylking på toppen av et høydedrag, da det passer både toponymisk og topografisk.

Flate 2 er også plausibel i lys av det Snorre skriver om valplass og ankomst med skip, og videre ut i fra Hardrådes sagas beskrivelse av Haug, om man tar utgangspunkt i et lineært forløp av slaget. Det som på sin side taler i mot at slaget kan ha stått her, er Korsådalsbekken som renner ned fra Leirådalen i retning Verdalselva, og som dermed bryter landskapsrommet. Bekken kan dermed ha vært en taktisk ulempe i forbindelse med et angrep.

Bekken er avmerket som nokså stor på Lyngs kart fra 1774 og 1794, og det er angitt en bro over den. Dermed er det ikke usannsynlig at det var en bro der i 1030 også, og at man kan

trekke paralleller til slaget ved Stamford Bridge i 1066. Jeg skal i dette kapittelet imidlertid holde mulighetene åpne for at bekken kan ha oppstått som følge av rasene, og at den kan ha gravd ut en kløft i landskapet. Man må tross alt huske at det har vært større forandringer i landskapet siden 1030 e.Kr. I tillegg er det sannsynlig at landheving, og lag av blåleire som en følge av rasene har gjort at bekken har gravd seg dypere ned enn det som var tilfellet i 1030.

Bekken behøver altså ikke å ha vært en større hindring, i likhet med bekken som er påvist i forbindelse med slaget ved Re i 1163, og det er i tillegg en viss mulighet for at den ikke var der i 1030. Det vil si at den kan ha hatt et annet løp. Ser man på NGU-kartet i appendikset, så ser man at hele flaten nedenfor høydedraget nord for kirken er elveavsetninger, og dette kan delvis skyldes bekken. Bekken kan derfor ha gått mot vest et stykke nedenfor buen, noe som støttes av at man i 2008 påviste rester av et gammelt bekkefar nord for Stiklestad allé (Birgisdottir 2009:30).

Man vet fra flere slag, deriblant slaget ved Bosworth, at man har krysset bekker i forbindelse med angrep, noe man også kjenner fra Re. En liten bekk som ikke medfører en større senkning i terrenget, og med liten vannføring vil man lett kunne forsere. I tillegg kan en bekk i enkelte tilfeller utgjøre en taktisk fordel (Hjardar og Vike 2011:80). Men alt dette kommer igjen an på bekkens størrelse, eller på om bekken var der i 1030. Så om bekken var der i 1030 e.Kr., hvor stor ville denne i så fall ha vært, og kan man på grunnlag av bekken konkludere med at slaget ikke sto på flate 2 med olavshæren fylket ut i fra Gamle Prestegårdsvei?

Da kunne man i så fall anta at olavshæren fylket seg nedenfor Stiklestad-gården i en linje sør-øst ned mot Verdalselva, mens bondehæren på sin side kunne ha stått i forkant av Ekle, ikke langt fra elva. Dette ville imidlertid ha gitt bondehæren taktiske ulemper i forbindelse med en tenkt tilbaketrekning. Videre ville dette nok en gang ha medført en økt fare for bakhold for olavshæren, jf. flate 1 A. Man må videre anta at større deler av bondehæren ankom via Stiklestad allé.

7.3.: Flate 3

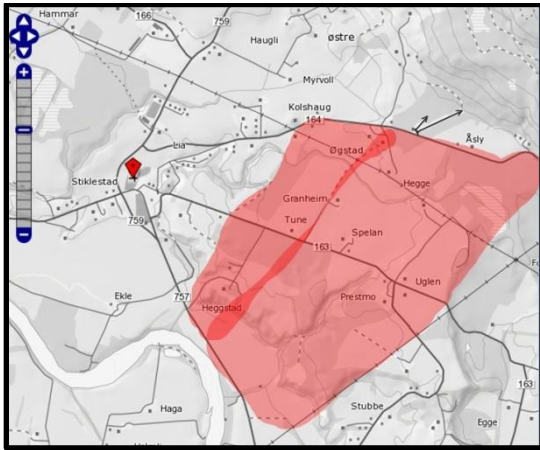

Fig. 34: Flate 3 i henhold til bevegelseslinjene i landskapet.

Flate 3 avgrenses av Leirådalsveien mot nord-øst, og følger topografiske bevegelseslinjer nedover i retning Verdalselva og Gamle Prestegårdsvei mot sør-vest. Selve hovedavgrensningen av flate 3 ligger ca. 700 meter fra Stiklestad kirke mot nord-vest. Flate 3 kan deles inn i et landskapsrom etter topografiske element og etter veier. På kartet over har jeg forsøkt å markere hovedavgrensningen til flate 3 på grunnlag av NGU-kartene, Lyngs kart fra 1774 og Klüwers kart fra 1821. Det er allikevel kun en veiledende avgrensning, og man må ta høyde for eventuell større spredning. Se også fotografi av flate 3 i appendikset. Avgrensningen av flate 3 muliggjør en hærline med maksimal utstrekning på 1 km på flaten oppe ved Leirådalsveien mot nord-øst, og i bredden fra Leirådalsveien på det som utgjør høydedraget ned mot Gamle Prestegårdsvei ca. 8-900 meter. Flate 3 har et markant høydedrag, og man får en linje med maksimal utstrekning på 1 km oppe ved Leirådalsveien. Man kan da tildele bondehæren tilsvarende utstrekning på flaten nedenfor Gamle Prestegårdsvei. Her også må man se bort fra Snorres tall for hærene, da de er for store i forhold til landskapet.

Viktige gårder på flate 3 er Stiklestad Østre, Heggstad, Hegge, Tune, Øgstad, Skogmo og Spelan. Jeg har i avgrensningen ikke tatt hensyn til gårdenes plassering. Nord-øst for gården Hegge er det et større myrområde som strekker seg i 250 meter, og deles av Leirådalsveien. Ellers er flate 3 utenfor det rasberørte området.

Av kulturminner på flate 3, er det opptil flere gravfelt. De viktigste er gravfeltet ved gården Heggstad (Id I Askeladden 16706,73587 og 73589), som avgrenser flate 3 mot nord-vest og

mot sør-vest, og gravfeltet ved den gamle *Præstegaarden* (Askeladden-id 73588), som i nyere tid har fungert som kirkegård, og som avgrenser flate 3 mot nord-øst.

Av arkeologiske løsfunn på flate 3 er det verdt å nevne 3 pilspisser uten kontekst (Museumsnr. T19983 og T19984). Pilspissene skal tilhøre Jan Petersen type G, og ble funnet i utkanten av åkeren ved gården Auglen som ligger ca. 500 meter fra Stiklestad kirke mot sør-vest. Pilspissene ble funnet ved pløying, men undersøkelser viste ingen tegn til gravanlegg. Det skal heller ikke ha vært hauger ved funnområdet før oppdyrking (Unimus 2011). Pilspisser av Jan Petersen type G er i bruk til og med det 11. århundret e.Kr.(Petersen 1919:29), og type G kan godt ha blitt brukt i slaget på Stiklestad.

Det som kan tale for flate 3 er de tidligere nevnte funnene av pilspisser av Jan Petersen type G, som kan tilskrives tiden rundt slaget. Det er interessant at disse tilsynelatende ikke kan tilskrives en gravkontekst. Om man baserer seg på det Snorre skriver om bruk av piler, og på erfaringene fra påvisningen av slaget ved Re i 1163, så er disse pilspissene interessante. Problemet er midlertid at man har svært få, og at de dermed ikke lokaliserer slaget. I tillegg er dette et jordbruksområde hvor det har foregått mye pløying og man har hatt flere ras. Dermed kan eventuelle funn som kan settes i forbindelse med slaget ha blitt spredd. Tar man gravfeltene i området med i betraktningen, så er det dessuten mer sannsynlig at pilspissene kan tilskrives utpløyde graver enn slaget.

På flate 3 finner man dessuten flere gårder og gravfelt, som vil bryte en eventuell slaglinje. Av gårdene på flate 3, er det ifølge Oluf Ryghs *Norske Gaardnavne* sannsynlig at flere kan skrives tilbake til jernalderen, og sånn sett har flate 3 vært lite egnet for et slag. Her er det dessuten nok en gang viktig å trekke fram at det heter slaget på Stiklestad, og ikke slaget på Heggstad eller slaget på Hegge, som er to av de største gårdene på flate 3. Heggstad kan ses i sammenheng med det tidligere nevnte gravfeltet.

Her skal jeg til slutt trekke fram det større myrområdet, som jeg har allerede har nevnt. Sistnevnte ville sannsynligvis ha bydd på problemer med tanke på framrykning og i forbindelse med et tenkt angrep. Det er med andre ord flere momenter som taler i mot at slaget kan ha stått på flate 3, enn det er momenter som taler for. Flate 3 kan dermed allerede her elimineres fra den videre diskusjonen.

7.4: Mulig forbindelse mellom flatene

Fig. 35: Avgrensningen av flate 1 over i flate 2.

Jeg vil her presentere et fjerde alternativ. Er det mulig at slaget kan ha stått på en større flate fra flate 1 A som har gått over i flate 2? I så fall kan man anta at olavshæren har ankommet via Gamle Prestegårdsvei eller via Leirådalsveien, og at de dermed har fylket seg i høydedraget rett øst for kirken, ca. like ved der Olavs-støtten står i dag med angrepslinje rett vest mot kirken (se fig. 50 i appendikset).

Det er vanskelig å se for seg hvordan landskapet kan ha sett ut ved bakketoppen fra Olavs-støtten i retning kirken i 1030, men man kan ved å basere seg på det kartografiske materialet anta at det har vært en tilnærmet rett linje på ca. 400 meter som kan ha blitt brutt av Korsådalsbekken i retning det buende høydedraget ovenfor Stiklestad kirke.

Bekken kan i denne sammenhengen ha vært et problem: det er ikke usannsynlig at den har hatt større vannføring, forutsatt at den var der i 1030. På Lyngs kart fra 1774 og 1794 er det angitt en bro. Det er imidlertid ikke sikkert at bekken har vært så stor, og det er en mulighet for at den har oppstått som følge av de ulike rasene, og at det dermed ikke var noen bekk der i 1030. Det er sannsynlig at hele Leirådalen er blitt gravd ut av ras og vannmasser. Og som tidligere nevnt, kan bekker utnyttes til forsvarernes favør, jf. veier som monument og mulig intensjon.

Men som jeg var inne på tidligere, så kan bekker også ha en fordel for en angriper, og dette gjelder i særlig grad om man ønsker å unngå kamp. Jeg ønsker her å trekke fram broen som er avtegnet på Lyngs 1774- og 1794-kart. Som jeg har vært inne på allerede, så er det sannsynlig

at det var en bro her i 1030 også. Dette er sannsynlig med tanke på at veien, det vil si dagens *Gamle Prestegårdsvei*, som kommer inn forbi dagens Olavsstøtte mest sannsynlig er en gammel ferdselsåre, og at denne i nyere tid har gått i en bro over bekken før den ble lagt i rør. Ved slagstedet for Stamford Bridge har man antatt broens lokalitet på grunnlag av gamle romerske veier, og i tilfellet Stiklestad kan man også benytte seg av gamle veier.

Kunne man dermed tenke seg at det samme skjedde i slaget på Stiklestad som i slaget ved Stamford Bridge? Fra det man har av opplysninger fra Snorre, så er det en del som kan tyde på at bondehæren fingerte en tilbaketrekning for å bryte olavshærens fylking, og dermed kan broen ha fungert som en flaskehals, og dermed en taktisk fordel for bondehæren. Et poeng er at Harald Hardråde, som falt i slaget ved Stamford Bridge, også kjempet i slaget på Stiklestad. Man kan da tenke seg at Hardråde har brukt erfaringene fra slaget på Stiklestad ved Stamford Bridge.

Flate 1 over i flate 2 er ellers en plausibel lokalitet med tanke på kirkens plassering og med tanke på adkomstrutene og Stiklestad-gårdens plassering i landskapet. Flate 1 over i flate 2 gir også gode muligheter for tilbaketrekning for begge hærene, og er som valplass å betrakte et naturlig samlingspunkt.

Kapittel 8: Oppsummering av oppgaven

Jeg har i denne oppgaven sett på slaget på Stiklestad, og drøftet de tilgjengelige kildene. Disse er Snorre, eldre kartografisk materiale, topografi og toponymi. I tillegg har man kart fra NGU som viser løsmasseforholdene i landskapet. Det er da mulig å danne seg et tilnærmet nøyaktig bilde av landskapet ved Stiklestad i 1030 e.Kr. Videre kan man på grunnlag av ferdselsårer og kulturminner forsøke å rekonstruere landskapsrommet og maktlandskapet ved Stiklestad i 1030 e.Kr. Det har videre vært et poeng å sammenligne Stiklestad med tilgjengelig komparativt materiale.

Jeg har også gått til de militærtekniske kildene for å forsøke å dedusere hvordan hærene kan ha vært delt inn, og om det gir mening til Snorres beretninger om slagets forløp. Jeg har her tatt utgangspunkt i et romersk forbilde, noe man kan anta på grunnlag av komparativt materiale.

Jeg har på grunnlag av dette forsøkt å lokalisere slaget i landskapet ved Stiklestad ved å plassere ut hærene og ved å vurdere hver enkelt lokalitet, eller flate. De ulike flatene har jeg lokalisert til høydedraget som kommer inn fra øst mot Stiklestad kirke i vest.

8.1.: Konklusjon

Denne oppgaven viser hvor viktig en forståelse av landskap og landskapsendringer er for arkeologi, og hvor vanskelig det kan være å danne seg et plausibelt bilde av det forhistoriske landskapet. Man kan ikke automatisk overføre dagens landskap direkte på fortidens, enten det er bosetninger eller slagmarker. I den sammenhengen er arkeologisk landskapsanalyse et godt og intuitivt verktøy som kan tilpasses slagmarkslokaliteter. Arkeologisk landskapsanalyse kan imidlertid ikke brukes til å dokumentere et slags forløp: det gir kun rammene for slagmarken. Arkeologisk landskapsanalyse gir dermed et godt rammeverk, eller kontekst, for en større analyse. Den mest direkte nytten jeg hadde av å benytte arkeologisk landskapsanalyse var koblet opp mot påvisning av veier.

Det mest sentrale i forbindelse med arbeidet mitt er nettopp veiene, og Stiklestad ser ut til å ha vært et viktig delmål i et felttog innover Trondheimsfjorden. Det endelige målet har sannsynligvis vært Nidaros. Stiklestad var etter alt å dømme et viktig knutepunkt, både for ferdsel til lands og til vanns. I tillegg var det et viktig maktsentrum. Gården Haug ligger ikke langt unna og Haug var krongods under Olav Haraldsson. Det er dermed sannsynlig at Olav Haraldsson kan ha planlagt å samle menn og forsyninger her. Man kan tenke seg dithen at Olav Haraldsson kan ha undervurdert motstanden, og at han kan ha regnet med bredere lokal støtte. Når man er inne på momentet med Stiklestad som veiknutepunkt, er man også inne på den mest sannsynlige forklaringen på Stiklestad kirkes plassering. Dette utelukker allikevel ikke at kirken også kan ha blitt reist for å markere slaget. Det er med andre ord sannsynlig at det både er et symbolsk og et praktisk-funksjonelt aspekt bak kirkens plassering.

Arkeologisk landskapsanalyse kan med andre ord si mye om strukturen i et landskap, men heri ligger også noe av metodens begrensninger. Man vil med hjelp av topografiske opplysninger og toponymi kunne si noe om et slags utstrekning og utvikling, men for detaljerte analyser av forløpet kreves det representative funn, og en oversikt over funndistribusjon i landskapet. Forstyrrelser i landskapet, blant annet som følge av ras og jordbruk, vil vanskeliggjøre en slik analyse.

Man må også ta hensyn til at menneskelig aktivitet i et landskap ikke er statisk, og at et slag ikke alltid vil føye seg etter bevegelseslinjene i et landskap. I tillegg er det viktig å være klar over at bevegelseslinjene kan endre seg over tid, da for eksempel veier og elver. Kryssing av bekk i slagene ved Bosworth og Re er begge eksempler på at bevegelseslinjer i landskapet ikke alltid avgrenser en slagmark, og at en landskapsanalyse gir et forenklet bilde. Bosworth og Re er også eksempler på hvordan bruken av andre arkeologiske metoder fyller ut landskapsanalyse, og på hvordan bruk av skriftlige kilder er en del av prosessen.

Ved å studere det komparative materialet som jeg har presentert i del 1, har jeg lært at det er svært viktig å påvise veier og ferdselsårer. Dette er fordi logistikk er et viktig element i forbindelse med slag, noe som slaget i Teutoburgerskogen er et eksempel på. Studier av veier og landskap bør kombineres med studier av tilgjengelige skriftlige kilder. I eksempelet med Teutoburgerskogen var en flaskehals sentral. Ved å se på veiene i forhold til den gamle germanske jordvullen kunne man snevre inn søkeområdet. Slaget ved Hastings kan spores til den romerske veien som leder opp fra det sannsynlige stedet hvor normannerne gikk i land, og her er studier av landskap og toponymi viktig, noe som også er tilfelle med Stamford Bridge og Re.

Stamford Bridge gir et særlig godt bilde av vikingenes taktikk, og er overførbart til slaget på Stiklestad. Jeg lærte mye av å se på taktikk, da særlig i forhold til landskap. Dette har bidratt til å sette krigføring i vikingtiden i et større perspektiv, og man bør gå bort fra mytene om fluesopprus og berserkgang, det sistnevnte gjelder i særlig grad i forbindelse med større slag. Man må skille mellom organiserte slag og plyndringstokter som for eksempel Lindisfarne i år 793 e.Kr. Intensjonen min med å trekke paralleller til romersk taktikk var sånn sett like mye å sette vikingtidens Norge inn i et større europeisk perspektiv, som det å presentere en sannsynlig studie av taktikk ved slaget på Stiklestad og i vikingtiden.

Hastings og Stamford Bridge har en kildekritisk verdi i forhold til Snorre, da man kan sammenligne Snorres opplysninger med angel-saksiske og normanniske kilder. I tillegg har man Bayeux-teppet som også kan gi oss et sannsynlig bilde av adkomst og taktikk i slaget på Stiklestad, da særlig med tanke på skipstransport og fylkinger. Hastings og Bosworth-Field er begge gode eksempler på at kirker ofte blir forbundet med slagsteder, og at de er en del av myteskapelsen som ofte omgir viktige slag.

Hva bruken av Snorres kongesaga som kilde angår, så inneholder sagaen opplysninger om toponymi og topografi som må kunne anses som korrekte. Man har i tillegg få andre kilder. Det er med andre hovedsakelig på grunnlag av sagaen at man kan si at det sto et slag på Stiklestad, og det er Den Legendariske Olavssaga som er den eneste skriftlige kilden til at kirken ble plassert hvor Olav den hellige falt. Arkeologien kan brukes til å rette et kritisk søkelys på saga-opplysningene, og til å komme med alternative forklaringer.

Bosworth Field er i tillegg et eksempel på hvor viktig det er å forstå landskapsendringer og geologi, som var en viktig del av oppgaven. En rekonstruksjon av landskapet ved Stiklestad i 1030 var særlig viktig for å utlede veier og muligheten for adkomst til slaget med større båter og skip. Ved å studere strandforskyvningskurven og NGU-kartet, kunne jeg utlede at elvemunningen var nærmere Stiklestad, og at elven i større grad ville vært seilbar i 1030. Landskapsendringer var også viktig med tanke på avgrensningen av de mulige lokalitetene. En forståelse av ras og sannsynlige endringer av bekkeløp var viktig i den forbindelsen, men en forståelse av endringer i kulturlandskapet var også viktig for avgrensningen. Jeg tenker da på gravfelt og bosetninger. En studie av landskapsendringer bør kombineres med en gjennomgang av arkeologiske strukturer i et landskap og her kan arkeologisk landskapsanalyse være til hjelp.

Etter å ha analysert de ulike flatene, kan man slutte at flate 1 A er en plausibel lokalitet med tanke på adkomst og tilbaketrekningsmuligheter. Den gir også rom nok for begge hærenes linjer. Flate 1 A forutsetter imidlertid at bondehæren har vært samlet nede på flaten sør-vest for Stiklestad kirke når olavshæren fylket seg, og at deler av bondehæren ikke har ankommet via Leksdalsveien, da dette ville medført muligheter for bakholdsangrep. Flate 1 A sammenfaller dessuten med kirkens plassering, og den ligger utenom Olavs-støttens plassering. Flate 1 A kan ha vært lokaliteten for et større gravfelt, som senere er pløyd ned, eller tatt av ras, og man kan ha hatt bosetninger omtrent hvor kirken ligger. Dette taler i så tilfelle mot flate 1 A.

Flate 1 B ligger plausibelt til i forhold til adkomstruter, men består delvis av større myrområder, og utelukker kirkens plassering. I tillegg går man da over i andre gårder, og man må her fokusere på Stiklestad-gårdene som navngivende og stedangivende toponymiske element i forbindelse med slaget. Det heter som sagt slaget på Stiklestad, og ikke slaget ved Heggstad. Flate 1 B er derfor en svært lite sannsynlig lokalitet for slaget.

Flate 2 ligger plausibelt til i forholdt til veiene og til elven. Videre har man et høydedrag som kobles sammen med en større flate. Her har man imidlertid bekken som bryter flaten, og flate 2 forutsetter en alternativ forklaring på Stiklestad kirkes plassering. Det er imidlertid ikke umulig, og bekken rant muligens ikke der i 1030 e.Kr. Her er det også mulig at bekken kan ha blitt utnyttet som en taktisk fordel.

Flate 3 er en svært usannsynlig lokalitet, og slaget kan neppe ha stått her. Pilspissene må dermed etter all sannsynlighet tilskrives en gravkontekst, da man har flere gravfelt i området.

Flate 1 over i flate 2 er mer interessant. Den ligger plausibelt til i forhold til både adkomstruter og til kirken, i tillegg er det færre muligheter for å havne i bakhold. Imidlertid har man bekken som bryter slagflaten, og med mindre bekken ikke var der i 1030 e.Kr., så er den et moment som taler i mot. Flate 1 over i flate 2 kan imidlertid ikke utelukkes. I tillegg kan man ha hatt en intensjon fra bondehærens side om å gi olavshæren en taktisk ulempe. Det sistnevnte er særlig et poeng om det faktisk var en bro der i 1030, og om det samme skjedde ved Stiklestad som i slaget ved Stamford Bridge 36 år senere. Kan man eventuelt snakke om *slaget ved Stiklestad bro*? I den forbindelse kunne det være interessant å åpne et felt nord-vest for hvor broen en gang sto.

Det er med andre ord umulig å svare klart på hvor slaget har stått så lenge man ikke har arkeologisk belegg, det vil si gjenstandsfunn som med stor sannsynlighet kan kobles til slaget. Dette ville i så fall for det meste ha dreid seg om pilspisser, jf. erfaringene fra slaget ved Re. På grunnlag av det jeg har gått gjennom i analysen, kan man allikevel si at slaget kan ha stått i høydedraget nord-øst for kirken, altså flate 1 A, men at dette er mindre sannsynlig på grunn av flere mulige hindringer, deriblant et mulig gravfelt.

Flate 1 over i flate 2 er en plausibel lokalitet om man antar at bekken ikke har vært en hindring, eller at den ikke var der i 1030 e.Kr. Flate 1 over i flate 2 er særlig interessant om det sto en bro der i 1030. Flate 1 over i flate 2 sammenfaller med kirkens plassering i landskapet. Flate 2 er også en interessant lokalitet. Da kan man forklare kirkens plassering med midtpunkt i et "knutepunktslandskap", noe som også støttes av tolkningen av trekorset som ble reist før dagens Olavsstøtte som en markering av veien. Alternativt er kirken, i likhet med trekorset, en markering av selve landskapet. Det er heller ikke umulig at Stiklestad kirke

kan være en videreføring av en eldre hovlokalitet som senere ble gjort om til en privat kirke. Det ble som sagt påvist stolpehull ved restaureringen av Stiklestad kirke i 1930, og det er sannsynlig at disse skriver seg fra en tidligere trekirke.

Det er med andre ord disse tre lokalitetene man må ta med videre, og særlig flate 2 og flate 1 over i flate 2 bør undersøkes nærmere. Det er med andre ord mulig å avgrense de mulige lokalitetene med stor sannsynlighet, og dermed også avgrense søkeområdet. Disse flatene er mine forslag til videre undersøkelser, og oppgaven min blir dermed som en forundersøkelse å regne.

Og med dette er vi også inne på spørsmålet om intensjon bak anleggelsen av veiene, og om veiene kan ha fungert som monument, jf. det jeg tidligere har vært inne på. Dette er det vanskelig å gi noe klart svar på, men om slaget har stått på flate 1 A, så kan man anta at det var en liten intensjon fra olavshærens side, og en større intensjon fra bondehærens side. Har slaget stått på flate 1 over i flate 2, eller på flate 2, så kan man anta at det har vært en større intensjon fra olavshærens side, og en mindre intensjon fra bondehærens side, med mindre det var en bro over bekken i flate 1 over i flate 2. Da kan intensjonen ha ligget mest hos bondehæren. Men dette kommer igjen an på hvor lokalkjent olavshæren har vært, og på hvor forberedt og informert bondehæren var. Hvilke taktiske preferanser hver part har hatt, spiller også en rolle.

8.2.: Videre studier

Videre studier vil bestå av søk i de avgrensede flatene som jeg har angitt. Det vil da kunne være aktuelt med metalldetektorsøk og geofysiske metoder som magnometer og eventuelt georadar. Man må da basere seg på å forsøke å finne pilspisser. Her må man se på mulige nedslagsfelt for piler, basert på en ca. rekkevidde på 220 meter. Dette er basert på rekkevidden for romerske bueskyttere (Goldsworthy 1996:184), og den kan ha vært omtrent det samme ved slaget på Stiklestad. Hærene har imidlertid vært i bevegelse, og man kan da avgrense søkeområdene på hver flate til ca. 200 meter nedenfor bakketoppene i en bredde på mellom 200 og 500 meter, og i forkant av den antatte plasseringen for bondehæren. Men dette avhenger av hvem som angrep først, og når man begynte å skyte piler, samt når man i slaget gikk over til sverd og nærkamp. Man kan også se etter andre typer prosjektil, for eksempel blykuler som kan ha blitt benyttet i slynger. Snorre viser sannsynligvis til slike slynger når han skriver at det ble kastet stein fra de bakre rekkene (se kapittel 5.2), og man vet at romerne

benyttet slike. Som jeg har vært inne på, har man har funnet blykuler fra slynger i forbindelse med slaget i Teutoburger-skogen.

Et problem med metalledetektorundersøkelser er imidlertid blåleirelagene som dekker mye av undersøkelsesområdet. I tillegg kan jernholdig stein være et problem (Stenvik 2008:20). Man må i så fall forsøke å flateavdekke, noe som vil være et svært vanskelig og tidkrevende arbeid. Forutsetter man også at man har med pløyelag å gjøre, så kan man regne med at en del potensielle funn kan gå tapt i prosessen. Flateavdekking ble imidlertid benyttet med suksess i forbindelse med undersøkelsene i Karlkriese.

Geofysiske undersøkelser og geroradar kan være alternativer. Slike undersøkelser fungerer på ulike vis, blant annet ved at man måler magnetisk susceptibilitet i jorden, og man kan hypotetisk sett kunne benytte metoden til å påvise større jernansamlinger. Et magnetometer kan muligens brukes til å spre metallgjenstandskonsentrasjon og distribusjon på for eksempel et jorde (arkeolog Arne Anderson Stamnes, pers. komm. 10.09.2011). Andre metoder er fluxgate gradiometer og georadar. Den sistnevnte fungerer omtrent som en sonar, og kan ha noe for seg på Stiklestad (Roskams 2001:52; Stamnes 2011:32-33; Stenvik 2008: 19). Dette avhenger imidlertid av forholdene i jorden, og ved større forstyrrelser vil det være vanskelig å gjennomføre. Man må også være klar over at det ikke kun er metallgjenstander og våpen som kan knyttes til slag, men også personlige eiendeler og vanlige bruksgjenstander. Undersøkelsene ved Karlkriese er, som jeg har vært inne på, et eksempel på dette.

Kapittel 9: Litteratur

Austin, Nick

2010 *Secrets of the Norman Invasion*. Ogmium Press, Crowhurst.

Bagge, Sverre

2002 Mellom kildekritikk og historisk antropologi. Olav den hellige, aristokratiet og rikssamlingen, i *Historisk Tidsskrift*, vol. 81, s. 173-212. Universitetsforlaget, Oslo.

Bennett, Matthew, Jim Bradbury, Kelly DeVries, Iain Dickie og Phyllis G. Jestice

2005 *Fighting Techniques of the Medieval World, AD 500 – AD 1500, Equipment, Combat Skills and Tactics*. Amber Books, London.

Beresford, Maurice

1954 *The Lost Villages of England*. Lutterworth Press, London.

Binns, Kari Støren

1997 Hov, ting og kirke – tanker omkring Frostatingets fremvekst og lokalisering. I *Nord-Trøndelag historielags årbok*, vol. 74, Øwrum et al.(red), s. 134-151. Nord-Trøndelag Historielag, Steinkjer.

Birgisdottir, Brynja Bjørk

2009 *Arkeologisk undersøkelse 2008, Stiklestad Østre 29/1, Verdal Kommune, Nord-Trøndelag*. Rapport, NTNU-Vitenskapsmuseet, Trondheim.

Bjorvand, Harald og Fredrik Otto Lindemann

2000 *Våre arveord. Etymologisk ordbok*. Novus forlag, Oslo.

Brissach, Ingrid J.

2005 Major med kart og minnesmerker. *Adressa* 24.08.2005, Trondheim.

Bryhni, Inge

1995 Geologiske Prosesser. I *Intern Skriftserie*, nr. 21, S. 1-234. Universitetet i Oslo, Mineralgelogisk Museum, Oslo.

Brøgger, A.W. og Håkon Shetelig

1951 *The Viking Ships. Their Ancestry and Evolution*. Dreyers forlag, Oslo.

By, Jon J

2009 Stiklestad Kyrkje. I *Verdal historielags skrifter* 37, årbok 2009, s. 57-65. Verdal historielag, Verdal

- Carman, John og Patricia Carman
2006 *Bloody Meadows. Investigating Landscapes of Battle*. Sutton Publishing, Thrupp.
- Catling, Christopher
2011 The Battlefields Trust. I *Current Archaeology*, november 2011, s. 50.
- Clunn, Tony
2009 *The Quest for the Lost Roman Legions. Discovering the Varus Battlefield*. Savas Beatie, New York.
- Charlton, Ro
2008 *Fundamentals of Fluvial Geomorphology*. Routledge, Oxon.
- Davis, H.W.C.
1914 The Chronicle of Battle Abbey. I *The English Historical Review*, Vol. 29, No. 115 (Jul., 1914), s. 426-434.
- Darvill, Timothy
1996 *Prehistoric Britain from the Air. A Study of Space, Time and Society*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Dincauze, Dena F.
2006 *Environmental Archaeology. Principles and Practice*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Edgeworth, Matt
2011 The Weir and the Flowing Earthworks of Bedford. I *British Archaeology*, november/desember 2011, s. 22-27.
- Ekroll, Øystein og Morten Stige
2000 *Kirker i Norge, bind 1: Middelalder i Stein*. Sørmoen, Oddbjørn og Jiri Havran (red.). Arfo, Oslo.
- Eriksen, Anne
2007 *Topografenes verden. Fornminner og fortidsforståelse*. Pax forlag, Oslo.
- Erling Skjalgssonselskapet
2000 *Den Legendariske Olavssaga*. Bård Titlestad (red.). Erling Skjalgssonselskapet, Kvernavik.
- Fabech, Charlotte
1999 Centrality in Sites and Landscapes. I *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Charlotte Fabech og Jytte Ringtved (red.) S. 455-473. Jutland Archaeological Society, Højbjerg.

Forseth, Lars

2007 Å se fortiden fra luften. I *Fortidsminnevern*, nr. 3, s. 16-18.

Foss, Peter

1998 *The Field of Redemore. The battle of Bosworth, 1485*. 2nd edition. Kairos Press, Newton Linford.

Flatnes, Øyvind

2005 *Leidangen i operativ tjeneste*. Upublisert masteroppgave i historie ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap ved Universitetet i Bergen, Bergen.

Gabriel, Richard A.

2002 *The Great Armies of Antiquity*. Greenwood Publishing Group, Westport.

Galaasen, Gunn Magni

2010 Viser nye bilder av nazi-bautaen. Trønder-avisa 07.09.2010, Steinkjer.

Gansum, Terje, Gro B. Jerpåsen og Christian Keller

1997 *Arkeologisk Landskapsanalyse med visuelle metoder*. Ams-Varia vol. 28.

Foldøy, et al. (red.). Arkeologisk Museum i Stavanger, Stavanger.

Goldsworthy, Adrian Keith

1996 *The Roman Army at War. 100 BC-AD 200*. Oxford University Press, Oxford.

Gräslund, Anne-Sofie

1987 Pagan and Christian in the Age of Conversion. I *Proceedings of the Tenth Viking Congress, Larkollen, Norway, 1985*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Nr. 9. James E. Knirk (red.). Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Harnecker, Joachim

2004 *Arminius, Varus and the Battlefield at Karlkriese*. Rasch Verlag, Bramsche.

Heggstad, Leiv, Finn Hødnebo og Erik Simensen

1990 *Norrøn ordbok*. Det norske samlaget, Oslo.

Hodder, Ian

1999 *The Archaeological Process*. Blackwell Publishing, Oxford.

Hjardar, Kim og Vegard Vike

2011 *Vikinger i Krig*. Spartacus forlag, Oslo.

Ilkjær, Jørgen

2000 *Den første norgeshistorien. Illerupfunnet : ny innsikt i skandinavisk romertid*. Kulturhistorisk forlag, Tønsberg.

Jerpåsen, Gro, May-Liss Sollund og Mats Widgren

1997 *Historiske kart og kulturminnevern. En metode for landskapsanalyse*. NIKU fagrapport 003. NIKU, Oslo.

Jørgensen, Jon Gunnar

1997 *Aslak Bolts Jordebok*. Riksarkivet, Oslo.

Jørgensen, Lars

2001 The Warriors, Soldiers and Conscripts of The Anthology in late Roman and Migration Period Archaeology. I *Military Aspects of the Aristocracy in Barbaricum in the Roman and Early Migration Periods: Papers from an International Research Seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 10-11 December 1999*, Birger Storgaard (red.), s. 9-19. Publications from the National Museum, Copenhagen.

Keyser, R. og P.A. Munch

1849 *Norges gamle Love indtil 1387 tredje bind: Lovgivningen efter Kong Magnus Haakonssøns Død 1280 indtil 1387*. Utgivelse ved R. Keyser og P.A. Munch, Christiania.

Klüwer, Lorentz Diedrich

1823 *Norske mindersmærker. Aftegnede paa en Reise igjennem en Deel af det Nordenfjeldske, og beskrevne af Lorentz Diderich Klüwer. Udgivne af det Kongelige norske Videnskabers Selskab i Trondhjem*. Det kongelige norske videnskabers selskab, Trondhjem.

Krag, Claus

2011 Sagakritikken som sigra. *Dag og tid* 04.11.2011, Oslo.

Lynch, Tim og Jon Cooksey

2007 *Battlefield Archaeology*. Tempus Publishing, Chalford.

Nielsen, Peter Steen

1999 An analysis of the relation between settlement and landscape 1-1000 AD in southern Jutland and Funen. I *Settlement and landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Charlotte fabech og Jytte Ringtved (red.). S. 489-492. Jutland Archaeological Society, Højbjerg.

Morillo, Stephen

1996 *The Battle of Hastings*. The Boydell Press, Woodbridge.

Munk, Tjodrek [Monachus, Theodricus]

1952 *Soga um dei gamle norske kongane*. Oversatt fra Latin av Eiliv Skard.

Det norske samlaget, Oslo.

Olsen, Lars og Harald Sveian

1984 En Strandforskyvningskurve fra Verdalsøra, Nord-Trøndelag. I *Norsk geologisk tidsskrift*, vol. 64, s. 27-38.

Petersen Jan

1919 *De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben*. Dybwad, Kristiania.

Roskams, Steve

2001 *Excavation*. Cambridge University Press, Cambridge.

Sandnes, Jørn

1997 Olav den hellige. Myter og virkelighet. I *Helgonet i Nidaros. Olavskult och kristnande i Norden*. Lars Rumar (red.). S. 13-25. Riksarkivet, Stockholm.

Sawyer, Birgit and Peter Sawyer

1993 *Medieval Scandinavia. From Conversion to Reformation circa 800-1500*. University of Minnesota Press, Minneapolis.

Schøning, Gerhard

1910 *Volume Andet bind: Reise som giennem en deel af Norge i de aar 1773, 1774, 1775 paa hans majestet kongens bekostning er giort og beskreven*. Det Kgl. norske videnskabers selskab, Trondheim.

Skevik, Olav

1997 *Folk og fylker i fjerne tider. Inntrøndelags historie før 1600*. Nord-Trøndelag fylkeskommune, Steinkjer.

Smestad, Ingrid

1997 Norske pilgrimsveier til Nidaros. I *Helgonet i Nidaros. I Olavskult och kristnande i Norden*. Lars Rumar (red.), s. 189-207. Riksarkivet, Stockholm.

Solberg, Bjerglot

2000 *Jernalderen i Norge. Ca. 500 f.Kr.-1030 e.Kr.* Cappelen akademisk forlag, Oslo.

Staafl, Björn Magnusson, Gunhild Eriksdotter og Stefan Larsson

1995 The Street as Monument. I *Lund Archaeological Review*, 1995, s. 25-51.

Stamnes, Arne Anderson

2011 Georadar avdekker fortidsminner. I *Spor*, nr. 1 2011, s. 30-33.

Statens Vegvesen

1996 *Kongeveggen. Husby-Vådal – en del av kongeveggen gjennom Innherred*. Statens Vegvesen Nord-Trøndelag, Steinkjer.

Stenvik, Lars F.

2008 Geofysikk og arkeologi på Stiklestad. I *Verdal historielags skrifter 36*, årbok 2008, s. 17-24. Verdal historielag, Verdal.

2005 Kontakt med områder utenfor Trøndelag. I *Trøndelags historie bind 1: Landskapet blir landsdel. Fram til 1350*. Ida Bull et al. (red), s. 155-162. Tapir akademisk forlag, Trondheim.

1996 Gravminner og maktsentra. I *Før og etter Stiklestad 1030. Religionsskifte. Kulturforhold. Politisk Makt*. Øystein Walberg (red.), s. 79-92. Stiklestad Nasjonale Kultursenter A.S., Verdal.

Sturlason, Snorre

2003a Olav den helliges saga. I *Snorres kongesagaer. Stormutgaven*. Finn Hødnebo (red.). 1-251. J.M. Stenersens forlag AS, Oslo.

2003b Harald Hardrådes saga. I *Snorres kongesagaer. Stormutgaven*. Finn Hødnebo (red.). 1-101. J.M. Stenersens forlag AS, Oslo.

2003c Magnus den godes saga. I *Snorres kongesagaer. Stormutgaven*. Finn Hødnebo (red.). 1-37. J.M. Stenersens forlag AS, Oslo.

1979 Soga om Olav den Heilage. I *Snorres Kongesoger*. Finn Hødnebo og Halvard Magerøy (red.). 1-251. Det norske samlaget, Oslo.

1965 *Óláfs saga ins helga, fra Heimskringla*. Universitetsforlaget, Oslo.

Thurston, Tina L.

2002 *Landscapes of power, landscapes of conflict. State Formation in the South Scandinavian Iron Age*. Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York.

Walberg, Øyvind

2004 Hvorfor tapte Olav den hellige slaget på Stiklestad? I *Helligdom og verdier ved to årtusenskifter. Foredrag fra flere seminarer ved årtusenskiftet samt populærforedrag under Olsokdagene på Stiklestad*. Per Steinar Raaen og Olav Skevik (red.), s. 243-260. Stiklestad Nasjonale Kultursenter AS, Verdal.

Wennberg, Brian Kristian

2007 *En arkeologisk landskapsanalyse av Fetsund. På søken etter gjengrodde stier*. Upublisert masteroppgave i arkeologi ved Institutt for arkeologi, konservering og historie ved Universitetet i Oslo, Blindern.

Wheeler, Edd

1988 The Battle of Hastings: Math, Myth and Melee. I *Military Affairs*, vol. 52, nr. 3, s. 128-134.

Williams, Derek

2009 Introduction. I *The Quest for The Lost Roman Legions. Discovering the varus Battlefield*. Tony Clunn (red.). S. XVIII-XXI. Savas Beatie, New York.

Ødegaard, Marie

2007 Graver og grenser. Upublisert masteroppgave i arkeologi ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap ved Universitetet i Bergen, Bergen.

Økokrim

2005 *Kulturminnevern bind 1: Lov. Forvaltning. Håndhevelse*. Jørn Holme (red.). Økokrim, Oslo.

Elektroniske dokument

Bosworth Battlefield Heritage Centre

2011 The Battlefield. Elektronisk dokument, <http://www.bosworthBattlefield.com/battle/archaeology/Battlefield.htm>, lastet ned 01.09.2011. Leicestershire County Council.

Foard, Glenn

2008 *Conflict in the Pre-Industrial Landscape of England: A Resource Assessment*. Elektronisk dokument, <http://www.Battlefieldstrust.com/resource-centre/Battlefieldsuk/periodpageview.asp?pageid=831>. Lastet ned 01.11.2011. University of Leeds, Leeds.

Fossum, Anitra

2009 *Slagene på Re. Rapport: Arkeologisk Registrering*. Elektronisk dokument: <http://slagenepare.com/Filnedlasting.aspx?Mid1=493&FilId=1204>. Lastet ned 01.11.2011. Vestfold Fylkeskommune, Tønsberg.

Fremo, Skjalg

2008 Fant høvdinghall fra jernalderen. Elektronisk dokument: <http://www.forskning.no/artikler/2008/januar/1200584497.45>. Lastet ned 15.11.2011. Forskning.no, Oslo.

Hammond, Norman

2009 Iron helmet 'from Battle of Stamford Bridge' found in Midlands antique shop.

Elektronisk dokument:

<http://www.timesonline.co.uk/tol/news/uk/article6861130.ece>.

Lastet ned 01.11.2011. The Times, London.

Haavardsholm, Jørgen

2004 Ny viten om Olav den hellige. Elektronisk dokument:

<http://www.forskning.no/artikler/2004/september/1094457131.79>.

Lastet ned 20.11.2011. Forskning.no, Oslo.

Hjulstad, Guri

2011 Kristendom handler om kjærlighet, ikke hat. Elektronisk dokument:

<http://www.t-a.no/kultur/article169137.ece>. Lastet ned 29.08.2011.

Trønder-avisa, Steinkjer.

Jacobsen, Kjersti

2011 *Slagene på Re Prosjektet. Rapport fra arkeologisk feltarbeid i 2010*. Elektronisk

dokument: <http://slagenepare.com/Filnedlasting.aspx?MIId=492&FilId=1178>.

Lastet ned 01.11.2011. Vestfold Fylkeskommune, Tønsberg.

Midwest Archaeological Center

2011 Hjemmeside for Midwest Archaeological Center. Elektronisk dokument:

<http://www.nps.gov/mwac/>. Lastet ned 30. september 2011. Midwest

Archaeological Center, Lincoln.

Rance, Philip

2004 *The Fulcum, the Late Roman and Byzantine Testudo: the Germanization of Roman Infantry Tactics? I Greek, Roman and Byzantine Studies, articles online*

(2004-2008). Elektronisk dokument:

<http://www.duke.edu/web/classics/grbs/FTtexts/44/Rance2.pdf>. Lastet ned 15.09.

2011. Duke University, Durham.

Riksantikvaren

2011 Askeladden. Databasen for kulturminner. Elektronisk dokument:

<http://askeladden.ra.no>. Lastet ned 30.08.2011. Riksantikvaren, Oslo.

Riksantikvarieämbetet

2011 Slagfältsarkeologi. Elektronisk dokument:

http://www.raa.se/cms/arkeologiuv/aktuellt_uv/slagfaltsarkeologi.html. Lastet

ned 30. august 2011. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Rygh, Oluf

2011 Norske gaardnavne. Elektronisk dokument:

http://www.dokpro.uio.no/rygh_ng/rygh_felt.html. Lastet ned 01.09.2011.

Dokumentasjonsprosjektet ved Universitetet i Oslo, Blindern.

Solli, Britt

2011 Høymiddelalderen, borgerkrigstiden og slagene på Re i Vestfold. Elektronisk dokument: <http://slagenepare.com/Filnedlasting.aspx?Mid1=266&FilId=868>. Lastet ned 02.11.2011. Vestfold Fylkeskommune, Tønsberg.

Stiklestad Nasjonale Kultursenter

2011 Hjemmeside for Stiklestad Nasjonale Kultursenter. Elektronisk dokument: <http://www.stiklestad.no>. Lastet ned 03.09.2011. Stiklestad Nasjonale Kultursenter, Verdal.

The Battlefields Trust

2011 Hjemmeside for the Battlefields Trust. Elektronisk dokument: <http://www.Battlefieldstrust.com/>. Lastet ned 01.11.2011. The Battlefields Trust.

Unimus

2011 Universitetsmuseenes samlingsdatabase. Elektronisk dokument:

<http://www.unimus.no>. Lastet ned 20.10.2011. MUSIT, Blindern.

Kapittel 10: Appendiks

Tanker rundt formidling

Hvordan man best kan formidle slagsteder er et vanskelig spørsmål. Dette skyldes at slagsteder kan ha en plass i en nasjons bevissthet og at de være lenket til tradisjon og tro. I ettertid kan de også ha blitt utnyttet til propagandaformål. Dette gjelder mer eller mindre for alle slagstedene jeg har nevnt i kapittelet om komparativt materiale, men det er også høyst aktuelle problemstillinger for Stiklestad. Ikke minst viser debatten rundt *Nazistøtta* dette.

Man trenger imidlertid ikke å grave ned og glemme. Bevisstgjøring er en viktig del av historieformidlingen. Ved Museum Varusschlacht i Karlkriese har man satt opp tre paviljonger i utkanten av slagmarkslokaliteten. Disse er synspaviljongen, spørsmålpaviljongen og hørselspaviljongen. Disse tjener det formål å forsterke inntrykkene rundt selve slaget, men byr også på ettertanke og refleksjon rundt andre verdenskrig. Slike paviljonger kunne også være aktuelt med tanke på Stiklestad og *Nazistøtta*, og kanskje kunne man knytte det opp mot Stålsetts forslag om forsoningsmøter.

Fig. 36: Spørsmålpaviljongen ved Museum Varusschlacht i Karlkriese. Foto: forfatteren.

I den generelle formidlingen av slagstedet bør landskapet være i fokus. Ved Museum Varusschlacht har man et ryddet felt som sammen med den gamle skogen utgjør en park. I utkantene av selve feltet finner man de nevnte paviljongene. På den ene siden av feltet har man på den ene siden ennå synlige spor av jordvollen, og man har rekonstruert et parti av den. Dette har man gjort ved å grave en snitt i landskapet for at man skal være ned på det nivået som landskapet var på i år 9 e.Kr. I dette snittet har man også rekonstruert vegetasjonen i området rundt tiden for slaget, for å gi et bedre inntrykk av landskapet og av forholdene.

De gamle veiene er markert med bronseplater med inskripsjoner hvor man har gjort funn. Man har også satt opp påler i utkanten for å markere de opprinnelige høydekurvene i landskapet. Alt dette glir naturlig inn, og fungerer ikke som forstyrrende element. I utkanten har man bygd et tårn som fungerer som museum og som en utsiktsplattform for landskapet (se bilder i kapittel 4.3.1). Dette vil også kunne være aktuelt for Stiklestad. Spesielt kunne et landskapssnitt være aktuelt, da man ved Stiklestad har hatt opptil flere ras. Et snitt vil da kunne gi et godt inntrykk av endringene i nivået, og av den opprinnelige vegetasjonen.

Før man entrer selve museet og parken får man utdelt et kart og en audioguide med forklaring av hva man ser og hvorfor, men også med innspillinger av tenkte utsagn fra Arminius og Varus , og av utdrag fra de romerske kildene. Museet trekker foruten landskapet, også fram samspillet mellom ulike disipliner. Alt dette gjør at man får en profesjonell og verdig distanse, og man toner ned nasjonalromantiske konnotasjoner og folketro. For et sted som Stiklestad vil dette absolutt være en idé, og dessuten i tråd med Klüwers tanker om at man bør gå i landskapet og gjøre seg opp tanker (Klüwer 1823:115). Sann sett er også paviljongene ved Museum Varusschlacht i tråd med Klüwers tanker.

Det kan i tillegg virke som om slagsteder og militære lokaliteter i stor grad blir forbigått i Norge. Man har heller ikke noe nasjonalt slagmarksregister som det man har i Storbritannia. Større grad av søkelys på slagsteder er noe man burde kunne diskutere fra et forvaltningsståsted.

Fig. 37: Det rekonstruerte landskapet med vegetasjon ved Museum Varusschlacht sett fra den rekonstruerte jordvollen. Foto: forfatteren.

Fig. 38: Fra utsiktstårnet ved Museum Varusschlacht i Karlkriese. Foto: forfatteren.

Fig. 39: Tårnet ved Museum Varusschlacht i Karlkriese sett fra utsiden og fra innsiden. Foto: forfatteren.

Kart og fotografi

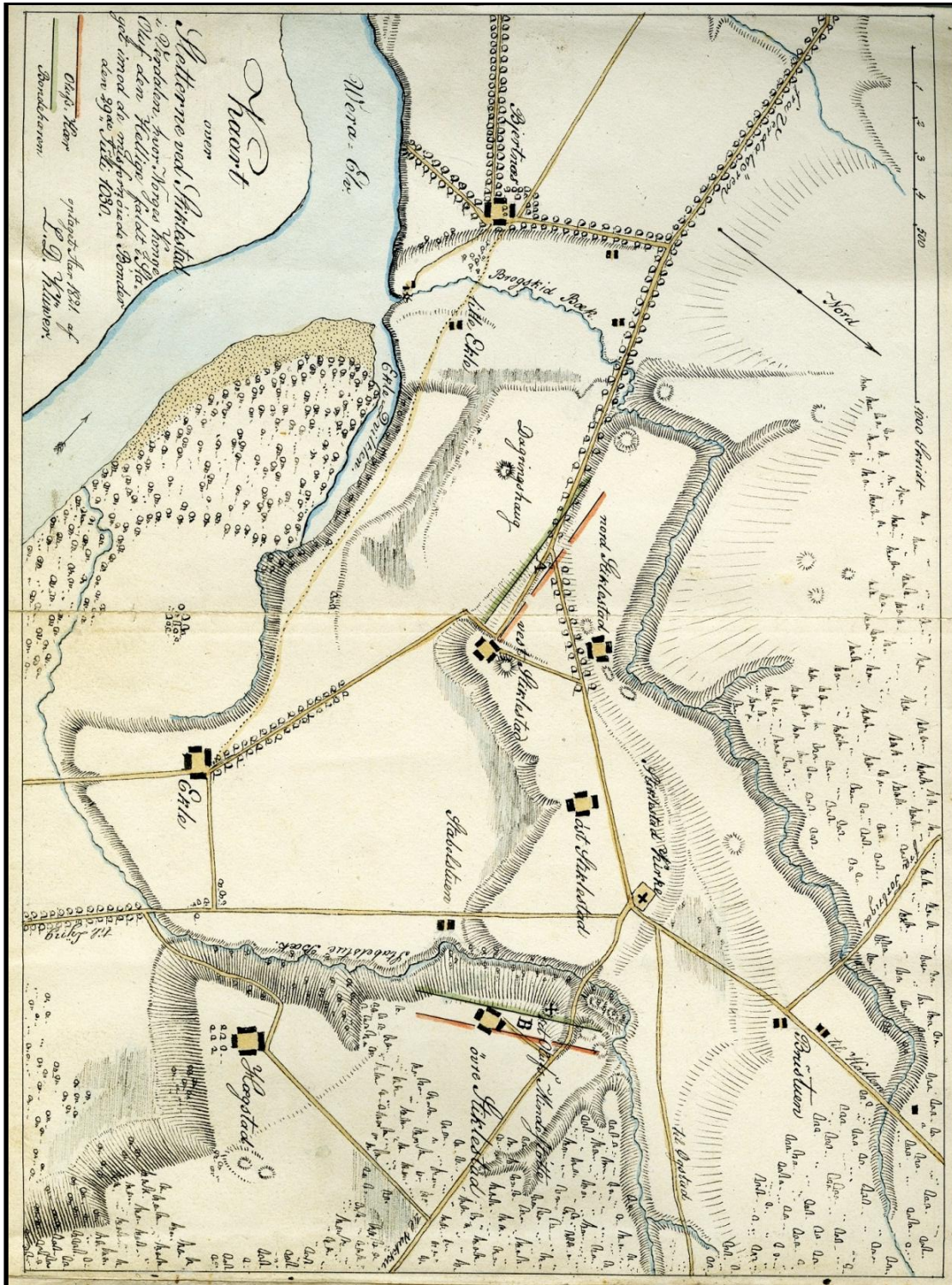

Fig. 40: Klüwers kart over Stiklestad med slagflater og fronter fra 1821.

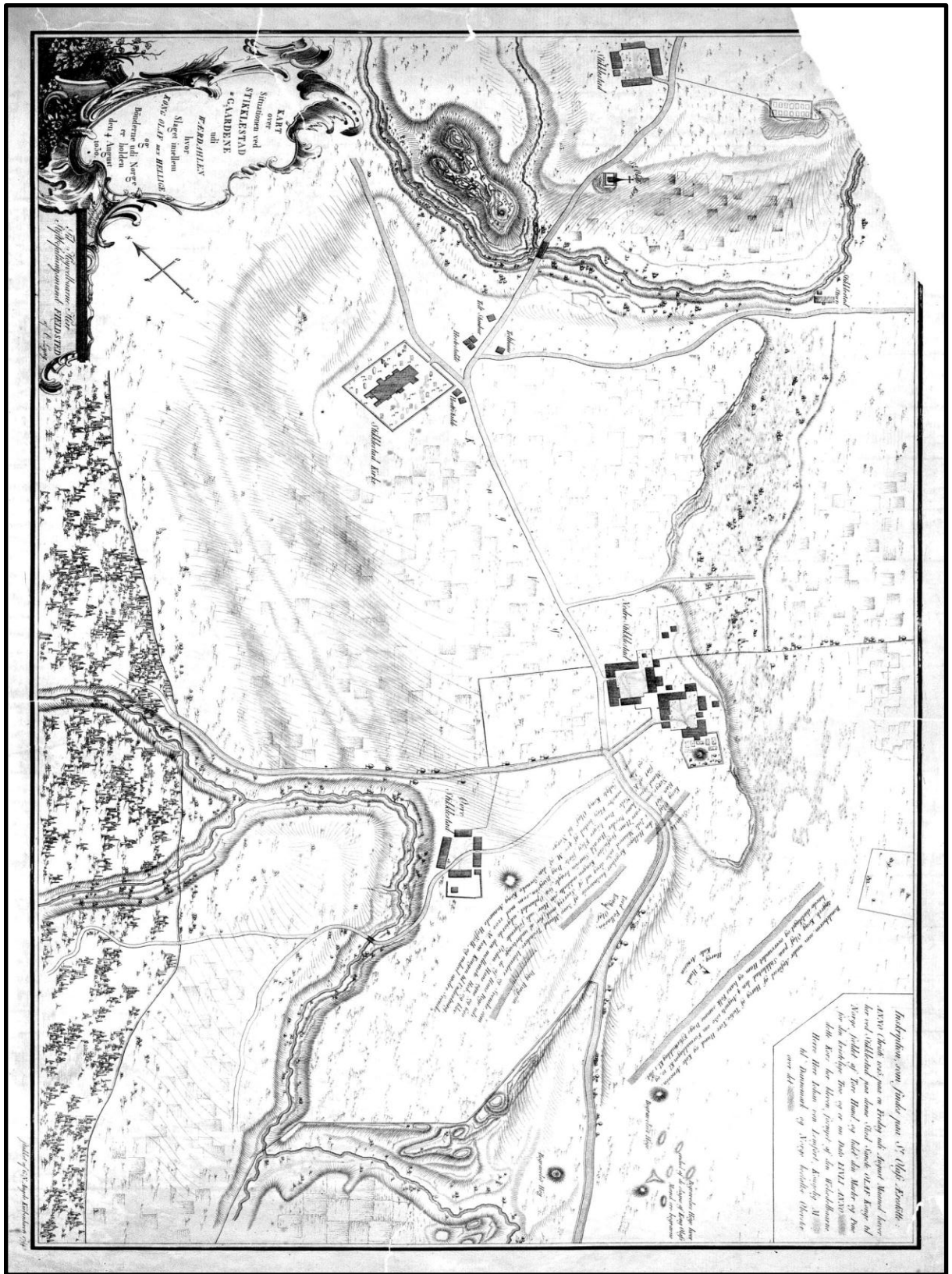

Fig. 41: Lyngs kart over Stiklestad fra 1794 med slaget tegnet inn.

Situations Carte
 over
 De fire Gaardene Niddelstad
 i Wardalle Prestegield.
 Erfardiget 1774. af *En Gung*

Forordre Anmærkinge.
 a. a. a. a. De 4te Niddelstad gaarden. —
 b. Niddelstad jord Nidel. —
 c. Kong skiff den gulege Nidel. —
 d. d. 2de gardsmaade Nidel for de Niddelstad. —
 e. Gaarden Ede. —
 f. den Nidel Wardalle den Hellig aasen Gaard. —
 g. Gaarden Hellig, som som de Nidel Niddelstad.
 ogsom af de Hellig Danneke, som de
 Nidel den Niddelstad ogsom omplig
 en neder i Hellig, med den Nidel, som
 den Nidel Niddelstad, som den Nidel Niddelstad.

Enden er i nord af Nidel. Ad den Nidel den Niddelstad, of de gamle
 Fortelling af Nidel Nidel for Nidel. De Nidel Nidel af den Nidel Nidel, som
 den Nidel Niddelstad, som den Nidel Niddelstad.

h. h. den Nidel Nidel er den Nidel Nidel for Nidel, som den Nidel Nidel, som
 Nidel Nidel, som den Nidel Nidel, som den Nidel Nidel, som den Nidel Nidel.

i. den Nidel Nidel. —
 k. den Nidel Nidel. —

Fig. 42: Lyngs kart fra 1774 med tegnforklaring.

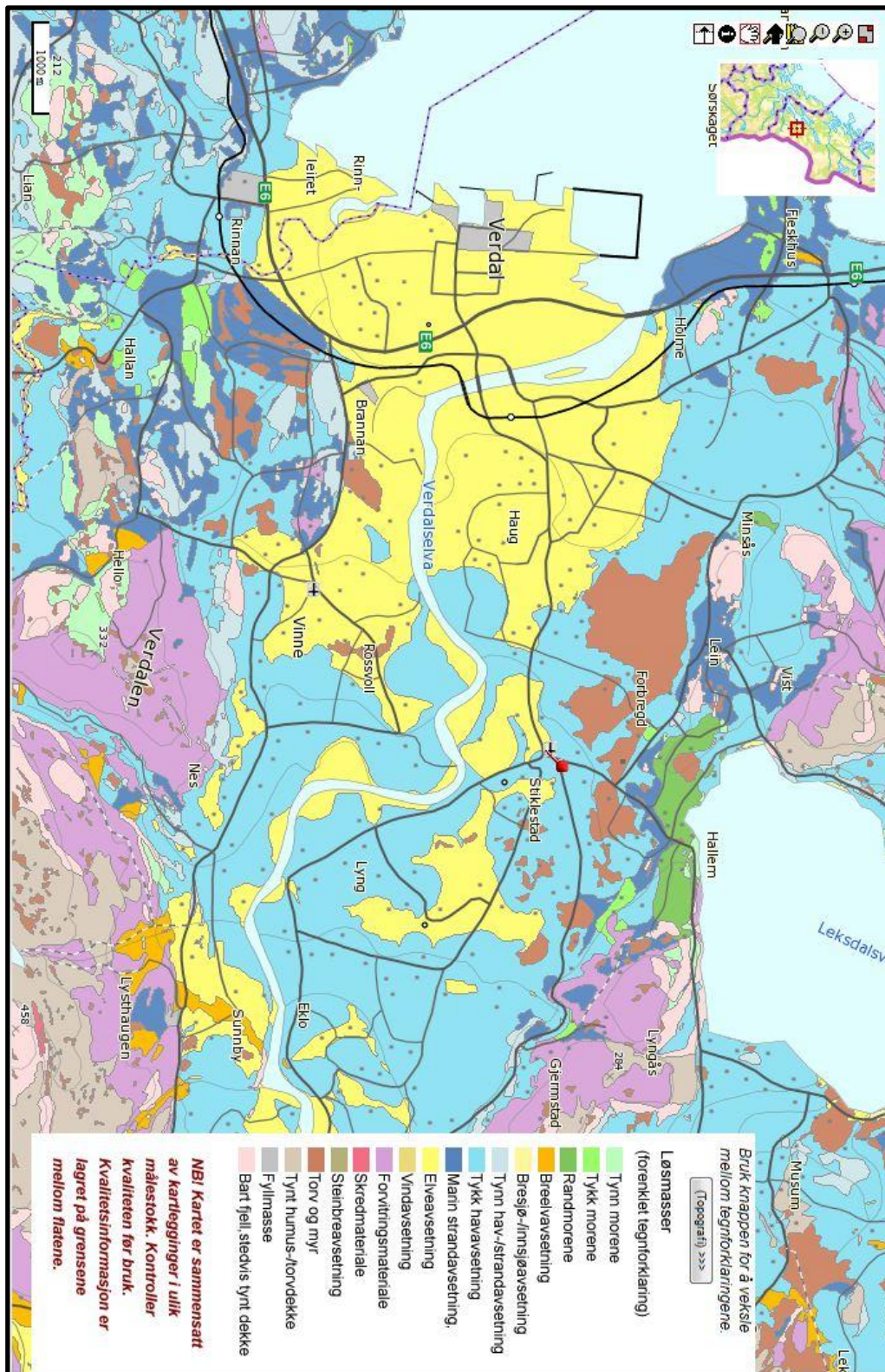

Fig. 43: NGU-kart over løsmasser ved Verdal og Stiklestad. De gule feltene er elveavsetninger.

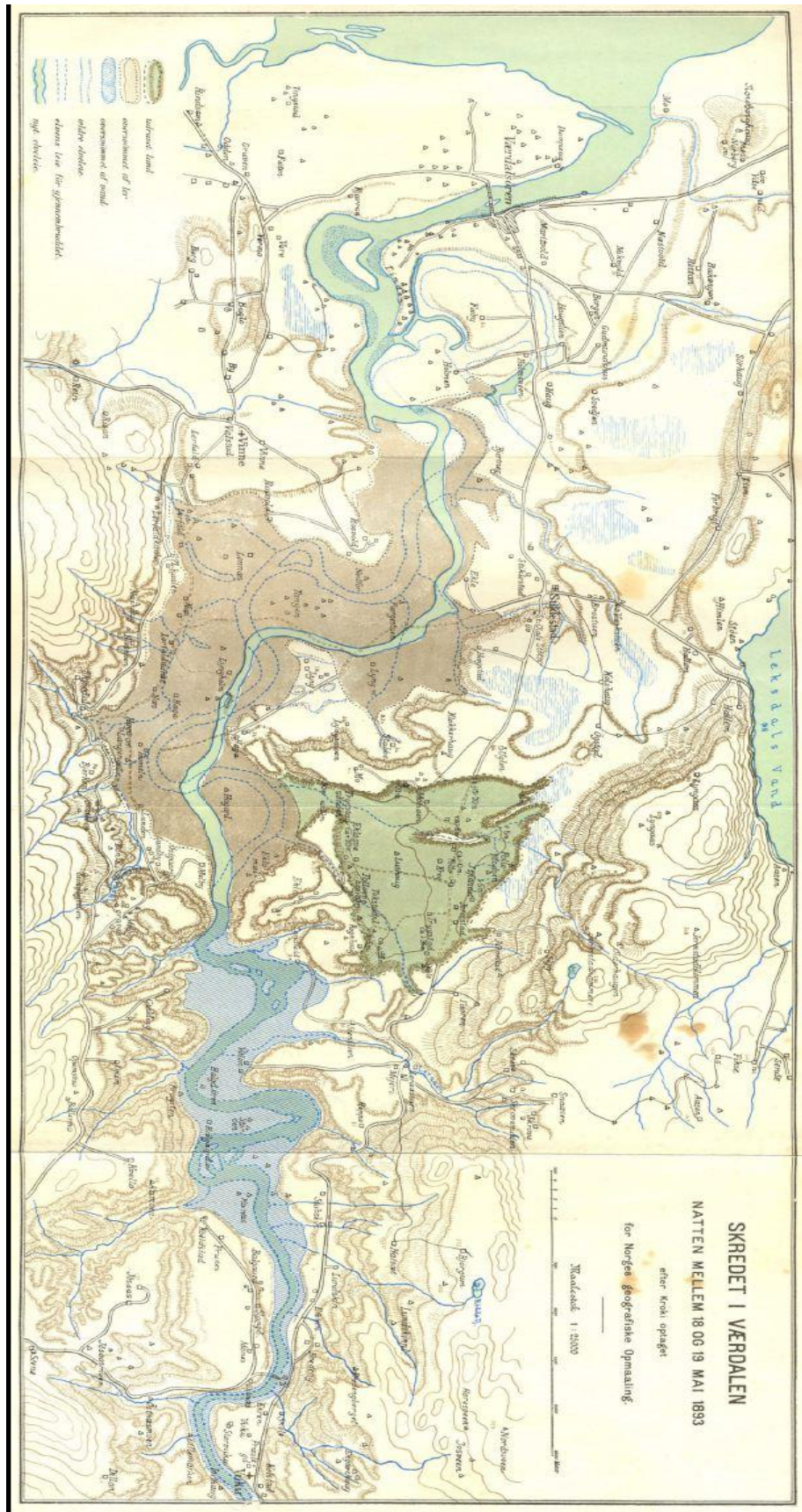

Fig. 44: NGU-kart fra 1893 som viser områdene som ble rammet av leirraset i Verdal i mai 1893.

Fig. 45: Jon Suuls kart over gamle kløvveger i Verdal.

Fig. 46: Flate 1 sett fra toppen av høydedraget ned mot Stiklestad kirke i sør-vestlig retning. Foto: forfatteren.

Fig. 47: Høydedraget som vender nedover mot flate 2 i sør-vestlig retning. Foto: Google Street View.

Fig. 48: Flate 2 sett fra foten av høydedraget (se foto over). Foto: Google Street View.

Fig. 49: Flate 3 sett fra Leirådalsveien ned mot Gamle Prestegårdsvei mot sør. Foto: Google Street View.

Fig. 50: Flate 1 over i flate 2, sett fra Olavsstøtten i retning nord-vest mot Stiklestad kirke. Merk at bekken som er merket på de ulike kartene her er lagt i rør. Broen fra Lyngs kart gikk omtrent ved veikrysset nedenfor blomsterbedet i fotografiet. Foto: forfatteren.

